

ÖTVEN ÉVES A MONGOL NÉPKÖZTÁRSASÁG*

D. ZAGASZBALDAN

Ez év július 11-én ünnepeltük a mongol népi forradalom győzelmének 50. évfordulóját. A Mongol Népköztársaság dolgozói, amikor a testvéri szocialista országok népeivel együtt ünneplik ezt a dicsőséges jubileumot, jogos büszkeséggel tekintenek azoknak a harcoknak és győzelmeknek hosszú sorára, amelyeket kipróbált élcsapatuk, a Mongol Népi Forradalmi Párt (MNFP) vezetésével vívtak, és örömmel és bizakodással tekintenek szép jövőjük felé.

A népi Mongólia eddigi fejlődési szakaszának fő eredménye – melyet a Mongol Népi Forradalmi Párt nemrégén lezajlott XVI. kongresszusának anyagában a népi forradalom 50. évfordulójának szentelt tézisek tudományosan is összegeznek – abban áll, hogy a mongol nép sikerrel létrehozta országában a szocialista társadalom alapjait. Ez a párt fő irányvonalának diadalát jelenti: az ország a kapitalista szakasz kihagyásával törekszik a szocializmus megvalósítására. E grandiózus feladat megoldása természetesen igen bonyolult feladat volt, de sikerült. Erről tanúskodik a népi Mongólia egész története, ezt bizonyítják tapasztalatai.

A kapitalista társadalmi forma kihagyása nemcsak azoknak a tartós kínoknak és szenvedéseknek elkerülését jelenti, amelyekre a kapitalizmus a dolgozókat kárhoztatja, hanem azt is, hogy történelmileg rövid idő alatt valósítható meg a termelőerők olyan mértékű fejlesztése, amely a kapitalizmusban évszázadok alatt, a néptömegek kíméletlen kizsákmányolása árán megy végbe.

Az új társadalom felépítésének mongol útja tulajdonképpen forradalmi átmenet az elmaradt feudális-gyarmati gazdaságról az új, társadalmi termelőerők megalkotására. A monokulturás gazdaság – a nomád, extenzív, természetes állattenyésztés – helyett megteremtettük és továbbfejlesztjük a sokágú gazdaságot, az új, gyorsan fejlődő népgazdaság-komplexumot, amelyben az ipar és a többi nem mezőgazdasági népgazdasági ág (építőipar, szállítás és hírközlés) aránya állandóan növekszik. Ezek az ágazatok együttesen jelenleg a társadalmi terméknek mintegy 60, a nemzeti jövedelemnek több mint 40 százalékát hozzák létre.

Mongólia gazdasági fejlődése mindinkább ipari arculatot ölt. A pártnak az ország szocialista iparosítását célzó irányvonala újabb ösztönzést kapott a XV. kongresszus határozataiban, nevezetesen az elfogadott új pártprogramban, amely meghatározta az ország további iparosításának alapvető irányait. A XVI. kongresszus pedig rámutatott arra, hogy annak a feladatnak végrehajtása, amely szerint

*A tanulmányt a szerző a mongol népi forradalom győzelmének 50. évfordulója alkalmából a Szerkesztő Bizottság felkérésére a *Statistikai Szemle* számára orosz nyelven készítette. A dolgozat eredeti címe: „Mongol'szkoj Narodnoj Reszpublike – 50 let.

a Mongol Népköztársaságot a közeljövőben ipari–agrár országgá kell átalakítani, fontos lépcsőfok, és most e feladat végrehajtása áll közvetlenül az ország előtt azon az úton, amely a szocializmusnak a Mongol Népköztársaságban való felépítése megvalósításához vezet.

Az ország iparosításának eredményeként lényeges változások történnek a gazdaság alapvető arányaiban. Fél évszázaddal ezelőtt a mezőgazdaság szolgáltatotta lényegében az egész nemzeti jövedelmet, most pedig a nemzeti jövedelem több mint egyharmada az iparból és az építőiparból származik. Az ipari termékek jelenleg az exportnak mintegy 50 százalékát, a hazai kiskereskedelmi forgalomnak pedig több mint 55 százalékát teszik ki.

Szüntelenül bővül az ország gazdasági potenciálja. A legutóbbi 30 év (1941–1970) alatt a társadalmi termék terjedelme 6,2-szeresére, a nemzeti jövedelem 5,4-szeresére növekedett. A népgazdaság állóeszközeinek értéke 1970-ben az 1960. évinek 2,5-szerese volt, ennek eredményeképpen állandóan növekszik valamennyi népgazdasági ág technikai felszereltsége, és javul a munka állóeszköz-ellátottsága. Ez utóbbira jellemző mutató értéke 1970-ben az 1960. évi 2,5-szeresét érte el.

A paraszti gazdaságok szövetkezésének sikeres megvalósításával az ötvenes évek végén véglegesen legyőztük a gazdaság megosztottságát, és létrejött az egységes szocialista gazdasági rendszer. A szocialista termelési viszonyok további fejlesztése révén növekszik a dolgozók alkotóereje, felkészültsége, kommunista öntudata. Erről tanuskodik a nevezetes évfordulók – Lenin születésének 100. évfordulója, a Mongol Népi Forradalmi Párt megalapításának és a mongol népi forradalomnak 50. évfordulója, a XVI. kongresszus – méltó megünneplésére kibontakozott munkaverseny.

Az összes vívmányok végső soron a nép anyagi jólétének és kulturális színvonalának gyors, következetes emelkedésében összegeződnek.

Az ország népessége – amely a forradalom előtt kihalásra volt ítélve – évről évre növekszik: a szaporodás évi átlagos üteme kb. 3 százalékot tesz ki. A népi hatalom évei alatt mind a lakosság átlagos élettartama, mind a lakosság száma megkétszereződött. Minőségi változások történtek a társadalom osztályszerkezetében. Jelenleg a lakosság több mint 56 százalékát teszik ki a munkások és az alkalmazottak (családjaikkal együtt). Számuk 1941–1970 között több mint hatszorosára növekedett. A mezőgazdasági egyesülések tagjai az ország lakosságának több mint 43 százalékát alkotják.

A szocialista ideológia a nép szellemi életének alapjává lett.

A szocialista építésnek és Mongólia békeszerető külpolitikájának sikerei megszilárdították az ország nemzetközi helyzetét, növelték tekintélyét a világporondon.

Mongólia fejlődésének új szakaszát éli: ez az anyagi-technikai bázis létrehozása befejezésének időszaka, melyben a fő láncszem az ország szocialista iparosítása.

Mongólia szocialista iparosításáról szólva figyelembe kell venni azt a fontos sajátosságot, hogy a szocializmus felépítéséhez szükséges társadalmi–gazdasági és kulturális bázis megalkotására és megszilárdítására irányuló feladatot olyan országban kell megoldani, amelyben régebben feudális és gyarmati rendszer uralkodott, amelyben teljesen hiányzott az ipar, és nem voltak meg az iparosítással kapcsolatos többi ágazatok, így nem létezett hazai munkásosztály sem. A feladat pedig új, racionális népgazdasági komplexum létrehozása, az ország olyan fejlődésének biztosítása, hogy gazdasági és kulturális színvonala gyorsan és szakadatlanul emelkedjék.

Az ország szocialista iparosítása a fő út ahhoz, hogy az országban optimális komplexumban létrehozzuk a magasan fejlett anyagi–technikai bázist, mégpedig

- a társadalom termelőerőinek létrehozása és fejlesztése,
- az egész népgazdaság szerkezetének ésszerűsítése,
- a tudományos–műszaki haladás korszerű vívmányainak teljes mértékű hasznosítása,
- a szocialista világrendszer, a szocialista munkamegosztás objektív előnyeinek kiaknázása.
- a társadalmi munkatermelékenység növekedésének biztosítása,
- az ország gazdasági potenciálja növelésének gyors üteme,
- a dolgozók kulturális–technikai színvonalának emelése,
- a szocialista termelési viszonyok további tökéletesítése útján.

Mongólia iparosításának és egyébek között az ország egész gazdasága és kultúrája fejlesztésének egyik legfőbb sajátossága az, hogy az iparosítás egyidejűleg alapszik belső és külső felhalmozási forrásokon. A Szovjetuniótól, Magyarországtól és a többi szocialista országtól kapott eszközök a beruházások finanszírozási forrásain belül jelentős arányt képviselnek. A szocialista országok gazdasági és műszaki segítsége nagymértékben gyorsítja az ország gazdasági fejlődését.

A népgazdasági terveknek a KGST-országok közötti sikeres koordinálása fontos előfeltétele annak, hogy a szocialista világrendszerben rejlő előnyöket teljesebben kihasználhassuk az ország fejlődési ütemének meggyorsítása érdekében. A KGST kereteiben kidolgozott intézkedések és ajánlások közül sokat sikeresen hasznosítottunk a népgazdaság különböző ágaiban, és ezzel jelentős gazdasági eredményeket értünk el.

A gazdasági és a tudományos–műszaki fejlesztés problémái együttes megoldásának során, most a KGST-országok célul tűzték ki a szocialista integráció megvalósítását. A KGST 22. és 23. ülészakán hozott határozatok alapján, a szocialista gazdasági integráció kibontakoztatására készített komplex program a testvéri országok együttműködésének lényeges elmélyítését irányozza elő az anyagi termelés különféle ágaira vonatkozóan. A program magában foglalja a további gazdasági felemelkedés kedvezőbb feltételeinek megteremtését is, minden KGST-országot, különösen pedig azokat az országokat illetően, amelyek az ipari fejlettség tekintetében viszonylag alacsonyabb színvonalon állnak.

A Mongol Népköztársaság és a többi szocialista ország között hagyományos testvéri kapcsolat, a sokoldalú, szoros együttműködés, a kölcsönös segítség elmélyül és gazdagodik, további kedvező hatást gyakorolva a szocializmus anyagi–műszaki bázisának megteremtésével összefüggő feladatok sikeres megoldására.

J. Cedenbal, a Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottságának első titkára, a Minisztertanács elnöke és *Zs. Szambu*, a Nagy Népi Hurál Elnökségének elnöke, Magyarország felszabadulásának 26. évfordulója alkalmából *Kádár János*-hoz, *Losonczy Pál*-hoz és *Fock Jenő*-hez intézett üdvözlő táviratukban mondják: „A mongol kommunisták és országunk minden dolgozója nagy meglepéssel veszi tudomásul azt, hogy a mongol és a magyar nép közötti testvéri barátság és a szoros együttműködés szüntelenül fejlődik és bővül, népeink javára, a béke és a szocializmus érdekében.”

A Szovjetunióból, Magyarországból és más testvéri országokból érkezett, kiválóan képzett szakértők és építők kollektívája a mongol nép fiaival együtt a fontos népgazdasági objektumok egész sorát létesíti országunkban, s békés alkotó munkában kovácsolódik az örök barátság acélkapcsa országaink népei között.

Mint ismeretes, Magyarország műszaki-gazdasági segítségével a legutóbbi néhány évben ruházati gyár, gyógyszervegyészeti gyár, húskombinát épült, illetve épül, számos kutató is fúrtak, geológiai kutatómunkák folynak.

A Mongol Népköztársaság 1966–1970. évi negyedik ötéves tervének éveiben az ország új sikereket ért el a gazdasági és kulturális építésben, és ezzel újabb jelentős lépést tett a pártprogramban megjelölt azon feladat megvalósítása érdekében, mely szerint a Mongol Népköztársaságban be kell fejezni a szocializmus anyagi–műszaki bázisának megteremtését. A negyedik ötéves terv éveiben tovább erősödtek az ország gazdasági fejlődésének alaptendenciái.

1966 és 1970 között az ipari teljes termelés évi átlagos növekedési üteme 1,7-szerese volt a társadalmi termék évi átlagos növekedési ütemének. Az ipar aránya a társadalmi termékekben ez idő alatt 5 ponttal (29 százalékról 34 százalékra) növekedett. Az ötéves terv évei alatt az ipar adta a nemzeti jövedelem növekedésének kb. 46 százalékát.

A népgazdaság két fő ága – az ipar és a mezőgazdaság – közötti arány tovább módosult az ipar javára. Az ipar és a mezőgazdaság együttes nettó termelésén belül az ipar aránya öt év alatt 11 ponttal növekedett, és jelenleg a két népgazdasági ág együttes nettó termelésének mintegy a felét teszi ki.

A negyedik ötéves tervben az egyik fő feladat a társadalmi termelés hatékonyságának, a munka termelékenységének és a népgazdaság más minőségi mutatóinak javítása. Fontos szerepet töltenek be e téren a MNFP Központi Bizottsága V. és VIII. plénumának határozatai, amelyek konkrét intézkedéseket és módszereket jelöltek meg az iparvállalati termelőkapacitások kihasználásának növelésére, az új vállalatok szakképzett munkaerővel történő ellátására és a népgazdaság minőségi mutatóinak javítására.

A negyedik ötéves tervnek a munkatermelékenység emelésére vonatkozó feladatait teljesítettük. Az iparban és a nem mezőgazdasági ágazatokban a munkatermelékenység öt év alatt mintegy 1,4-szeresére növekedett. Más gazdasági mutatók értéke is javult. Növekszik a társadalmi termelés rentabilitása.

Az ország gazdasági és kulturális fejlődésének eddig elért színvonala és tényezőinek arányai, az ország belső és külső viszonyai reális lehetőséget teremtenek ahhoz, hogy a szocialista építés ütemét tovább fokozzuk, az új tervidőszakra még nagyobb feladatokat tűzzünk ki, és ezeket sikeresen meg is valósítsuk. A XVI. kongresszusnak az 1971–1975. évi gazdaság- és kulturális fejlesztési tervvel kapcsolatos irányelveiben az ország még gyorsabb fejlődésének távlatait jelölték meg, a gazdasági és a kulturális építés minden területén még nagyobb feladatok megvalósítását határozták el. Az új ötéves terv fő gazdasági feladatai: a társadalmi termelés volumenének jelentős fokozása, a mezőgazdasági termelés még állandóbb növekedése, az ipar és más népgazdasági ágak tevékenységének további fejlesztése révén. Biztosítani kell a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának töretlen emelkedését.

Az új ötéves előirányzatok között szerepel például a társadalmi termék 31–35, a nemzeti jövedelem 30–33, a népgazdaság termelő állóeszközeinek 45–50 százalékos növelése.

Az ötödik ötéves terv időszakában fontos feladat, hogy újabb lépéseket tegyünk a népgazdaság tervszerű irányításának továbbfejlesztése terén, törekedni kell arra, hogy az anyagi termelési ágazatokba tartozó vállalatok alapvető hányada térjen át az új szocialista gazdálkodási rendszerre, és biztosítani kell ehhez a szükséges előkészítést.

Ezzel összefüggésben jelentős szerep jut az ország számviteli–statisztikai szolgálatának, munkája továbbfejlesztésének. A kongresszusnak az új ötéves tervvel kapcsolatos irányelveiben fontos feladatként szerepel az egységes számviteli, beszámolási és statisztikai rendszer megszilárdítása.

A Mongol Népköztársaságnak a népi hatalom évei alatt a gazdasági és kulturális fejlődésben elért sikereit még világosabban láthatjuk, ha az egyes népgazdasági ágak fejlődésének jellemzőit külön-külön szemügyre vesszük.

Népgazdaságunk hagyományos és alapvető ágazata a mezőgazdaság, amely egyre termelékenyebbé válik, technikailag mind jobban felszerelt, és egyre több ága van.

A korábbi szétaprózott, százezernyi egyéni állattenyésztő kisgazdaság helyett ma már az országban több mint 300 állami gazdaság és szövetkezet működik. Ezek tervszerűen gazdálkodó nagyüzemek, amelyekben lehetővé válik a korszerű technika és munkaszervezés alkalmazása és ennek eredményeként a dolgozók anyagi és kulturális életszínvonalának gyors emelése.

A mezőgazdaság 1970. évi összes termelése 14,0 százalékkal haladta meg az 1960. évi színvonalat. Az 1971–1975 közötti időszak nagy feladata a termelés 22–25 százalékos növelése az 1970. évihez viszonyítva.

A népi hatalom évei alatt az állatállomány (öt fő állatfaj együtt) több mint kétszeresére növekedett, és jelenleg 22,6 millió darabból áll. Az ország egy lakosára jelenleg (birkában kifejezve) 37 darab jut. 1975 végére az állatállománynak 25 millió darabra való növelését tervezzük.

Gyorsan fejlődik a mongol mezőgazdaság új ága, a növénytermelés. Az utóbbi 10 év alatt az ország vetésterülete 1,7-szeresére növekedett. Jelenleg a vetésterület 455 000 hektár¹ tesz ki. 1970-ben 20,4 millió pud² szemes terményt takarítottunk be. Mongólia szemestermény-szükségletét saját termésből fedezi. A növénytermelés bruttó értéke 1975-re várhatóan az 1970. évinek 1,4–1,5-szeresét fogja elérni.

Széles körűen vezetik be és alkalmazzák a mezőgazdaságban a korszerű technikát. 1970-ben egy állami gazdaságban átlagosan 168 traktort (15 lóerőre átszámítva), 42 gabonakombájnt és 27 gépkocsit működtettek. Egy mezőgazdasági egyesülésre (termelőszövetkezetre) 18 traktor, 9 gépkocsi, 2,4 Diesel-telep jutott.

Jelenleg az ország egész ipara által felhasznált saját termelésű nyers- és egyéb anyagok értékének kb. felét a mezőgazdasági eredetű anyagok alkotják. Ez az arány a bőripari, a gyapjúmosó, a hús-, tej- és malomipari vállalatoknál 74–96 százalék között mozog. Az ország exportjának valamivel több mint a felét mezőgazdasági termékek adják.

A negyedik ötéves terv éveiben fontos intézkedések történtek a mezőgazdaság anyagi-műszaki bázisának megszilárdítása érdekében.

Az MNFP Központi Bizottsága V. pléniumán hozott határozatok szellemében össznépi mozgalom bontakozott ki az állatok meleg elhelyezésének biztosítására. Jelenleg a kisebb állatok teljes állománya, a szarvasmarha-állománynak kb. 60 százaléka részére sikerült ennek biztosítása, egy műszakos időtartamra. Jelenleg a legelők jelentős részét öntözik.

A mezőgazdaság egyik legnagyobb eredménye a negyedik ötéves tervben az állattenyésztés takarmánybázisának megszilárdítása. Több takarmánykombinátot létesítettek, és egyben megkezdték a takarmány ipari módszerekkel történő előállítását, komplexen gépesített szénabetakarító brigádokat szerveztek, több tuat gépesített raktárt hoztak létre a biztonsági takarmánykészletek megóvására. Az egyesülések (termelőszövetkezetek) közös vállalatainak térítés nélkül adták át a volt gépállomások mezőgazdasági technikai eszközeit és felszerelését. Megerősítették az állatorvosi szolgálat bázisait.

¹ 1 hektár = 1,73773 kat. hold.

² 1 pud = 16,380 kilogramm.

A mondottak ellenére a mezőgazdaság és fő ága, az állattenyésztés egyre elmaradottabb ágazattá válik, nagy a lemaradás a korszerű követelmények mögött, és ez visszatartja más népgazdasági ágak fejlődését is. Ezért a párt Központi Bizottságának 1970-ben megtartott XI. plénuma megvizsgálta az állattenyésztés fejlesztésének és az állati eredetű termékek termelése növelésének kérdéseit. Fontos intézkedéseket dolgoztak ki főként a mezőgazdasági termelés intenzívebbé tételére, az anyagi-műszaki bázis megszilárdítására, a munkaerő biztosítására és a gazdasági ösztönzés fejlesztésére vonatkozóan. A plénum határozatot fogadott el arról is, hogy a fontosabb állattenyésztési termékek állami begyűjtési árát emeljék. 1971–1975 között a mezőgazdaságban kb. 1,9 milliárd tugrikot³ ruháznak be, 40 százalékkal többet, mint az előző tervidőszakban.

Az ipar – éppúgy, mint a többi nem mezőgazdasági ágazat – csak a népi hatalom éveiben jött létre. Jelenleg sok ágazata van, annyi, hogy az egységes KGST-osztályozás szerinti 16 ipari ágazat legtöbbszörnek van mongol „megfelelője”. Iparunk ma 11 perc alatt termel annyit, mint az egész 1922. évben.

Az ipar teljes termelése 1970-ben az 1940. évi 13,9-szeresét érte el.

Az ország iparosításával nemcsak bonyolultabb ágazati szerkezet, ágazatközi és ágazaton belüli kapcsolatok alakulnak ki, hanem olyan figyelemreméltó változások is történnek, hogy növekszik a nehézipari báziságazatok, valamint az ipari nyersanyagot feldolgozó ágazatok aránya. A villamosenergia-termelés, a szénbányászat, az építőanyag-ipar és más nehézipari ágazatok gyorsabb ütemű fejlődése következtében növekszik az iparban elfoglalt arányuk. 1970-ben 1940-hez képest a termelőeszközök termelése 15,1-szeresére, a fogyasztási javaké pedig 12,7-szeresére növekedett. Az „A” szektor termelésének aránya jelenleg az egész ipari termelésnek több mint 52 százalékát teszi ki.

Az új ötéves terv az ipari termelés volumenének 53–56 százalékos növelését irányozza elő úgy, hogy a növekedés évenkénti átlagos üteme legalább 9 százalékos legyen. A termelés növekedésének háromnegyed részét a termelékenység emelésével kell fedezni. Az ipar aránya a társadalmi termékben 40, a nemzeti jövedelemben 27 százalékra fog emelkedni.

Megszilárdul a népgazdaság fűtőanyag-energetikai bázisa. A legutóbbi ötéves tervidőszakban létrejött a központi energetikai rendszer, mely magában foglalja az Ulan-Bator, a Darzsanszk, a Szuhe-Bator ipari körzeteket, a közeli állami gazdaságokat, a mezőgazdasági egyesüléseket és egyéb lakott településeket. Ez jelentős eredmény, és jelentősége nem szorítkozik az energetikai ágazat fejlődésére, hanem az ország egész népgazdaságára és kultúrájára is hatással van. 1970-ben több mint 500 millió kWó villamos energiát, illetve 2,0 millió tonna szenet termeltek. Az új ötéves tervben a villamos energia termelése 50–55, a széné 25–30 százalékkal növekszik.

Jelentős lépés történt az elmúlt években a népgazdaság javító bázisának megalkotásában is.

Számottevően fejlődik a könnyű- és az élelmiszeripar. Termelésük 1966–1970 között 44 százalékkal növekedett. A könnyű- és az élelmiszeripar állítja elő az összes ipari termelés kb. 60 százalékát. A XVI. kongresszusnak az ötödik ötéves tervvel kapcsolatos irányelvei szerint a könnyűipar termelése 45–47, az élelmiszeriparé 60–65 százalékkal fog növekedni.

Egyre növekszik a fontosabb ipari termékek egy lakosra jutó termelése. 1970-ben 1965-höz képest az egy lakosra jutó villamos energia mennyisége 78, a széné

³ 1 tugrik kb. 3 forint.

76,6 a mosott gyapjúé 9,7, a bőré 23,5, a húsé 55,6, a sütőipari termékeké 9,3 százalékkal nőtt.

Javul az ipar területi telepítése: Ulan-Batoron kívül az országban új ipari körzetek is létesülnek.

A legutóbbi 30 év alatt a népgazdaság beruházásainak terjedelme 68-szorosára, az építési-szerelési munkáké 50-szeresére növekedett. Ez az építőipar termelésének rendkívül gyors bővülését jelzi.

A népgazdaság összes beruházásai a negyedik ötéves tervben 5,3 milliárd tugrikot tettek ki, az előző ötéves terv volumenének 1,4-szeresét. Az ötödik ötéves tervben eléri az 5,5 milliárd tugrikot.

A negyedik ötéves tervben mintegy 1600 nagy objektumot adtak át rendeltetésének. Ebből 90 az iparvállalat és ipari üzem, továbbá számos mezőgazdasági és szállítási nagyüzem, lakóépület, valamint kommunális, kulturális és egyéb népgazdasági rendeltetésű objektum létesült. A népgazdaság állóeszközeinek értéke a negyedik ötéves tervben 1,5-szeresére növekedett.

Míg a forradalom előtti Mongóliában csak a fogatos szállítást ismerték, jelenleg korszerű szállítórendszerrel rendelkezünk, amely gépkocsi-, vasúti, légi és vízi szállításból áll.

A különböző szállításmódok áruforgalma a legutóbbi 30 évben 162-szeresére növekedett, és 1975-re további 23–24 százalékkal lesz nagyobb. Jelenleg egy 30 gépkocsival rendelkező üzem egy hónap alatt bonyolít le olyan forgalmat, mint az egész 1925. évi országos áruszállítás.

A mai vasúti hálózat összes vágányhossza több mint 1400 kilométer. A légi szállításba a 18 kerületi központból 15 van bevonva, továbbá az ország összes „szomon”-jainak 46 százaléka.

Mongóliában széles körű postai és táviróhálózat létesült. Az 1970. évi adatok szerint a családok több mint 70 százalékanak van rádiója. Minden „szomon”, mezőgazdasági egyesülés, állami gazdaság közvetlenül kapcsolatban van a fővárossal és a kerületi központokkal.

Nyilvánvaló, hogy a külkereskedelemnek, továbbá a külgazdasági kapcsolatok egyéb formáinak helye és szerepe egyre nagyobb a csekély vagy viszonylag korlátozott gazdasági erővel, nem teljes népgazdasági struktúrával rendelkező országok számára, amelyek olyan iparosítási feladatok megvalósításán fáradoznak, mint amelyeket a Mongol Népköztársaság maga elé tűzött.

A Mongol Népköztársaság külkereskedelme mindenekelőtt az ország nemzeti termelése jelentős részének realizációját szolgálja: a külkereskedelem biztosítja a népgazdaság valamennyi ága számára a szükséges felszereléseket és berendezéseket, a nélkülözhetetlen és az országban nem termelt anyagokat, és főként a tudományos-műszaki haladás vívmányainak alkalmazását a népgazdaságban. A külkereskedelem fontos szerepet tölt be az újratermelés arányosságának és fokozatosságának biztosításában.

Mongóliának jelenleg több mint 20 országgal van kereskedelmi kapcsolata. A külkereskedelmi forgalom volumene 1970-ben az 1924. évi 35,9-szeresét érte el. A teljes külkereskedelmi forgalomból a szocialista országok 99,1 százalékkal részesednek. Ez megfelel a Mongol Népköztársaság létérdekeinek. Ami pedig Mongólia és Magyarország külkereskedelmi kapcsolatát illeti: az utóbbi 10 év alatt a forgalom másfélszeresére növekedett.

Az ország gazdaságának állandó erősítése eredményeként igen nagy sikereket értünk el a lakosság anyagi jólétének növelése, kulturális színvonalának emelése terén.

A nemzeti jövedelem kb. 70 százalékát alkotó fogyasztási alap 1970-ben az 1960. évinek 1,3-szerese volt, a dolgozók reáljövedelme pedig 1,6-szeresére emelkedett. Ha pedig az 1940. évet tekintjük bázisnak, a reáljövedelem 1970-ben csaknem ötször akkora volt, mint 30 évvel ezelőtt, a kiskereskedelmi forgalom ugyanakkor 11-szeresére emelkedett, és 1970-ben 1,9 milliárd tugrikot tett ki. Az egy lakosra jutó kiskereskedelmi forgalom 1970-ben 5,6 százalékkal volt több, mint 1965-ben. 1970-ben egy fő átlagosan 106 kilogramm húst és 11,7 kilogramm tejet fogyasztott.

Éppúgy mint a negyedik ötéves terv éveiben, a nép anyagi jólétének és kulturális színvonalának emelése továbbra is a párt és a kormány figyelmének középpontjában van. Az utóbbi években ezzel kapcsolatban több jelentős intézkedés megvalósítását határozták el, ezek között például az alacsony fizetési kategóriákba sorolt munkások és alkalmazottak bérének emelését, a bérrel kapcsolatos járulékos adóknak az eddigi kétharmadára csökkentését, a nyugdíjak emelését, az állattenyésztési termékek felvásárlási árának emelését stb.

Az említetteken kívül e területen még sok feladatot tűz ki az új ötéves terv. A lakosság reáljövedelmének mintegy 22–23 százalékos növelését irányoztuk elő az öt év alatt. A munka után járó kifizetések alapját 40–45 százalékkal kívánjuk emelni a mezőgazdasági egyesülésekben.

Lényegesen növeljük a társadalmi fogyasztási alapból az ingyenes oktatásra és gyermeknevelésre, az orvosi ellátásra, a kulturális–felvilágosító munkára stb. fordítandó eszközöket. A társadalmi fogyasztási alapból felhasznált említett eszközök értéke a lakosság bér formájában kapott pénzbevételeinek mintegy kétötödét teszi ki.

A lakosság ingyenes orvosi ellátására évente az állami költségvetésnek mintegy 9,1 százalékát fordítjuk. A kórházak, ambulanciák, poliklinikák, szanatóriumok, üdülők kiterjedt hálózatát létesítettük. Nagy lépéseket tettünk a lakosság komfortos lakással való ellátása érdekében.

A mongol népnek a szocializmus megvalósításáért vívott harcában kiemelkedő sikere, hogy a szocialista kulturális forradalom győzelme révén a társadalom szellemi élete megújult. Felszámoltuk az írástudatlanságot. A tanintézetekben tanulók száma 1970-ben az 1940. évi létszám 11-szeresét tette ki. Sikerral járt a gyermekek kötelező hétéves oktatásának gyakorlati megvalósítása. Országunkban jelenleg minden negyedik ember tanul: tízezer lakosra 2160 tanuló jut, ebből 68 egyetemi hallgató.

Eredményesen fejlődik az egészségügyi ellátás is. Egy orvosra átlagosan 560 fő, tízezer lakosra 94 kórházi ágy jut.

Az eddigekben összefoglaltam a népi hatalom 50 éve alatt, ezen belül a negyedik ötéves tervidőszakban elért főbb eredményeket, és vázoltam a fejlődés perspektíváját.

A Mongol Népköztársaságban a népi hatalom évei alatt létrejött valóban hatalmas változások és sikerek először az új, élenjáró társadalmi és állami rend következményei, másodsorban az ország valamennyi dolgozója által dicsőséges élgárdájuk, a Mongol Népi Forradalmi Párt irányításával és helyes politikája mellett kifejtett állhatatos és önfeláldozó munka eredménye, és harmadszor annak a megbonthatatlan barátságnak, kölcsönös segítségnek és együttműködésnek köszönhető, mely a világon első szocialista országgal, a nagy Szovjetunióval és a többi testvéri szocialista országgal létrejött.

РЕЗЮМЕ

Автор по случаю пятидесятилетия Монгольской народной революции производит обзор пройденных Монголией этапов развития и достигнутых результатов, а также усилий, которые были направлены на создание основ социалистического общества, индустриализацию страны и ее превращение в индустриально-аграрное государство.

Автор следующим образом подытоживает условия создания развитой материальной базы, необходимой для образования рациональной народнохозяйственной структуры и, соответственно, для обеспечения экономического и культурного роста.

Создание и развитие производительных сил общества.

Рационализация всей структуры народного хозяйства.

Использование современных достижений науки и техники.

Использование объективных преимуществ, заложенных в социалистическом разделении труда.

Обеспечение роста производительности общественного труда.

Ускорение роста экономического потенциала страны.

Повышение культурно-технического уровня трудящихся.

Дальнейшее совершенствование социалистических производственных отношений.

В дальнейшем автор подробно останавливается на работе, направленной на осуществление приведенных выше условий, затем отдельно рассматривает важнейшие показатели развития отдельных отраслей народного хозяйства.

SUMMARY

On the occasion of the fiftieth anniversary of the Mongolian People's Republic the author reviews the main result achieved in this period of development, the establishment of socialist society and the work effected in the interest of industrializing the country.

The author summarizes the means needed to create an advanced material and technical basis for the establishment of a new, rational economic complex and to ensure the improvement of the economic and cultural level, as follows:

- Establishment and development of the productive forces.
- Rationalization of the structure of the national economy as a whole.
- Utilization of the up-to-date results attained by scientific and technical development.
- Utilization of the objective advantages of socialist division of labour.
- To ensure the increase of the productivity of social work.
- To speed up the growth of the country's economic potential.
- To improve the cultural and technical level of workers.
- Further improvement of socialist production relations.

In the following the study detailedly presents the work performed to achieve the above conditions and separately reviews of the major characteristics of the development of the individual branches of the national economy.

AZ ÉPÍTŐIPAR A HARMADIK ÖTÉVES TERVIDŐSZAKBAN (I.)

KEREKES OTTÓ

A harmadik ötéves tervidőszak folyamán – 1965 és 1970 között – az építőipar termelése minden eddiginél gyorsabban növekedett. Az építőipari és a nem építőipari szervezetek, valamint a lakosság által öt év alatt elvégzett építőipari munkák összege – 1970. évi áron számolva – elérte a 300 milliárd forintot, és alig 10 százalékkal volt csak kevesebb annál, mint amennyit az 1955–1965 között eltelt tíz év alatt elvégeztek. Az elvégzett építőipari munkák nagyságát jól szemlélteti az, hogy ebből az összegből mintegy másfél millió kétszobás, összkomfortos lakás építhető fel.

A 300 milliárd forint az ipari, közlekedési és kommunális létesítmények egész sorát jelenti. A teljesség igénye nélkül megemlítem az ipari létesítmények közül a dunaújvárosi papírgyárat, a debreceni konzervgyárat, az Ikarus gyár új járműgyártó csarnokát, a budapesti II. és III. számú, valamint a miskolci és a győri házgyárat, a hódmezővásárhelyi háztartásiedény-gyárat, a székesfehérvári tejüzemet. Számos új létesítménnyel bővült a Borsodi, valamint a Tiszai Vegyikombinát, a győri Magyar Vagon- és Gépgyár, a Ganz Villamossági Művek, a Dunai Vasmű, a Bánhidai Erőmű, a Dunai Kőolajipari Vállalat stb. Nagy befogadóképességű hűtőházak épültek Baján, Székesfehérvárott, Győrött, Budaörsön, Nyíregyházán, Debrecenben stb. A közlekedési létesítmények közül első helyen kell megemlíteni a budapesti Metró első szakaszát, valamint az M 7-es – balatoni – autóutat. A fővárosi közlekedés javítását szolgálta a Hungária körúti, a Kacsóh Pongrác úti felüljáró, valamint a Baross téri aluljáró. Befejeződött a Budapest–Nyíregyháza vasútvonal villamosítása.

Új kórház épült többek között Pécsen, Hatvanban, Szolnokon, Salgótarjánban, Karcagon, Kazincbarcikán, Cegléden, Vácott. Több új szálloda épült, élükön a Budapest szállodával és a Hotel Duna Intercontinental-lal. Az ötéves tervidőszakban számos új kollégiumot és munkásszállást adtak át. És végül, de nem utolsósorban: mintegy egymillióan költözhetek új lakásba; több mint 327 000 új lakás épült öt év alatt.

A felsorolásból, az impozáns létesítmények sokaságából is kitűnik, hogy az építőipar öt év alatt jelentősen fejlődött. Ugyanakkor köztudott, hogy az építőipar – mely sok tekintetben megalapozója más ágazatok fejlődésének és közvetve az életszínvonal alakulásának, és így kulcsfontosságú szerepet tölt be népgazdaságunkban – számos problémával küszködik. Egyfelől a tényleges szükségletekhez képest nem teljesen kielégítő anyagi és műszaki ellátottság, létszámproblémák, melyek meghatározzák az építőipar kapacitását, másfelől az egyre gyorsabban

növekvő építési igények. A következmény: állandósuló, sőt időnként fokozódó feszültség az építési piacon.

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése e tekintetben lényeges változást nem hozott: bizonyos korlátozások feloldásával nőttek ugyan az építési kapacitások (ezt bizonyítja a nem építőipari szervezetekben végzett építőipari tevékenység növekedése, az építőipari közös vállalkozások fejlődése), de egyidejűleg a vállalati források nagymértékű megnövekedésével a beruházási igények is legalább ilyen, sőt sok területen még nagyobb mértékben nőttek.

A negyedik ötéves terv előírásai között szerepel a beruházási piac egyensúlyának megteremtése. Ennek elérése érdekében szükséges a harmadik ötéves tervidőszakra jellemző pozitív és negatív tendenciák feltárása, elemzése annak érdekében, hogy az előbbieket megerősítsük, továbbfejlesszük, az utóbbiakat pedig igyekezzünk elkerülni, illetve hatásukat mérsékelni.

AZ ÉPÍTŐIPARI TERMELÉS VOLUMENE

A harmadik ötéves terv a termelés 24–28 százalékos növelését irányozta elő az építőipar számára. Ezt az építőipar már a tervidőszak második (!) évében elérte, és 1970-ben az országban elvégzett összes építési tevékenység már 65 százalékkal volt nagyobb az 1965. évinél. A termelés növekedésének üteme éves átlagban 10,6 százalékkal gyorsabb volt, mint bármely megelőző ötéves időszakban.¹

1. tábla

Az építőipari termelés alakulása*

Építőipari szervezet	Az 1970-ben elvégzett építési- szerelési munkák összege			A termelés évi átlagos növekedése			
	milliárd forint	az 1969. évi százalékában	az 1965. évi százalékában	1951–1955	1956–1960	1961–1965	1966–1970
Állami építőipari vállalatok	36,1	105,6	144,1	1,0	8,4	5,6	7,6
Építőipari szövetkezetek	4,6	115,0	161,1	–	16,1	13,2	10,0
Építőipari közös vállalkozások	2,6	175,0	473,8	–	–	–	36,5
Építőipari ágazat	43,3	109,2	152,1	2,1	8,9	6,7	8,7
Nem építőipari szervezetek	19,7	110,4	208,8	22,3	9,1	5,4	15,9
Szocialista építőipar	63,0	109,6	166,7	6,6	8,9	6,3	10,8
Magánépítkezések	9,0	127,2	155,4	5,9	9,8	–3,1	9,2
Országos építőipar	72,0**	111,5	165,2	7,1	9,1	4,6	10,6

*Itt és a továbbiakban is a termelésre és a termelékenységre vonatkozó adatok összehasonlítható áron vannak számítva, és a felhasznált adatok „A magyar építőipar a harmadik ötéves tervidőszakban” (Statistikai Időszaki Közlemények 207. köt. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1971. 100 old.) c. kötetből származnak.

**A ténylegesen elvégzett építőipari jellegű munkák összege valójában ennél mintegy 8–9 milliárd forinttal nagyobb. Számviteli vagy egyéb megfontolások miatt ugyanis jelenleg az elektromos távvezeték-építési, a kútépítési, a bányavállalatok által végzett bányaeépítési munkákat, valamint a geológiai kutatófúrásokat nem építőipari tevékenységként veszik számba. Ezenkívül termelési értéként nem kerülnek számbavételre az állami és szövetkezeti szervezetek által saját rezsiben elvégzett építményfenntartási munkák. Ehhez hasonlóan a lakosság által elvégzett felújítási-karbantartási tevékenység sem tartozik rendszeres megfigyelés körébe.

¹A tanulmány megírásakor, illetve nyomdába adásakor még csak az előzetes 1970. évi termelési adatok álltak rendelkezésre. A végleges adatok azonban csupán lényegtelen eltéréseket mutatnak, így a főbb megállapításokat, tendenciákat nem befolyásolják. (Igy például az országos építőipar termelési indexe az 1. táblában szereplő 111,5 százalék helyett 112,2 százalék, ezen belül az állami építőipari vállalatoké 105,6 helyett 104,8, a nem építőipari szervezeteké 110,4 helyett 115,3 százalék.)

Az átlagosnál lényegesen gyorsabban nőtt a nem építőipari szervezetekben elvégzett építőipari munkák volumene. Az építőipari ágazaton belül megnövekedett a mezőgazdasági termelőszövetkezetek által létrehozott építőipari közös vállalkozások termelése.

A számottevő termelésemelkedés negatív oldala az, hogy viszonylag a legkisebb mértékben nőtt a leghatékonyabb, a népgazdaságilag legfontosabb beruházások megvalósításán dolgozó szervezetek, az állami építőipari vállalatok termelése. Ennek következtében az állami építőipari vállalatok által végzett építési-szerelési munkák aránya nagymértékben csökkent, és 1970-ben már alig érte el az országos építőipari termelés felét. Egyidejűleg a nem építőipari szervezetekben végzett építési tevékenység aránya az 1965. évi 21,6 százalékról 1970-re 27,4 százalékra emelkedett.

Az állami építőipari vállalatok termelése az ötéves tervidőszakon belül egyenetlenül fejlődött. A tervidőszak első két évében a növekedés üteme gyors volt, 1966-ban 9,4, 1967-ben 12,1 százalékkal nőtt az építőipari termelés. A következő három évre lelassult a növekedési ütem, és mindhárom évben 5–6 százalékos volt. Az átlagosnál nagyobb mértékű volt a termelés növekedése a magasépítőipari vállalatoknál, annál alacsonyabb a mélyépítőipari, valamint a szak- és szerelőipari vállalatoknál. Az építési szak- és szerelőipari vállalatok termelésének mérsékelt növekedése – mely már az előző ötéves tervidőszakra is jellemző volt – elsősorban arra vezethető vissza, hogy az elmúlt tíz évben a magasépítőipari vállalatok szak- és szerelőipari vertikális részlegeiket jelentősen fejlesztették, és így most már mind nagyobb arányban végezhetik el saját munkaerővel a szükséges szak- és szerelőipari munkákat.

2. tábla

Az építési-szerelési munkák összege iparcsoportonként és iparáganként

Iparág, iparcsoport	Az építési-szerelési munkák összege 1970-ben		
	millió forint	az 1965. évi	az 1960. évi
		százalékában	
Magasépítés	19 131	161,3	224,0
Épülettartozás	4 292	139,2	193,5
Magasépítőipar	23 423	153,8	214,5
Ut- és vasútépítés	4 751	126,0	138,2
Útfenntartás	491	102,7	156,3
Vízépítés	2 031	173,9	163,9
Földalatti létesítmények építése	1 782	127,4	210,9
Mélyépítőipar	9 055	133,1	156,8
Építési szakipar	964	121,6	145,3
Villanszerelő-ipar	1 024	142,7	160,8
Víz-, fűtés- stb. berendezések szerelése	1 628	113,0	167,9
Építési szak- és szerelőipar	3 616	123,6	160,3
<i>Állami építőipari vállalatok összesen</i>	<i>36 094</i>	<i>144,1</i>	<i>189,3</i>

Az iparcsoportokon belül a harmadik ötéves tervidőszak folyamán az iparcsoport átlagánál nagyobb mértékben nőtt a termelés a magasépítési, a vízépítési, valamint a villanszerelő vállalatoknál. A magasépítési vállalatok építőipari termelésének az átlagot meghaladó mértékű növekedésében döntő szerepe volt a házgyárakat üzemeltető és a házgyári lakásokat kivitelező három vállalat-

nak: a 43. sz., a Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint a Győr-Sopron megyei Állami Építőipari Vállalatnak, melyeknél az építőipari termelés volumene – együttesen – három és félszeresére nőtt.

Az építőipari szövetkezetek az építőipari vállalatokhoz hasonlóan a tervidőszak első két évében növelték legnagyobb mértékben (19,7, illetve 14,0 százalékkal) termelésüket, majd az 1968. évi stagnálás után 1969-ben is csak 3 százalékkal nőtt építőipari termelésük, 1970-ben azonban már ismét nagymértékű (15 százalékos) volt a termelési volumen növekedése. A termelés 1968–1969. évi kedvezőtlen alakulása összefügg azzal, hogy ebben az időszakban jelentős profilváltás következett be az építőipari szövetkezeteknél. Az építőipari szövetkezeteket az 1950-es években a fő céllal hívták életre, hogy elsősorban a lakosság építési igényeit elégítsék ki. E feladatokat kezdettől fogva csak részben teljesítették, és csak 1966–1967-ben érte el a lakosság megrendelésére végzett munkák aránya az 50 százalékot. 1968-tól kezdve rohamosan csökkent a lakossági megrendelésre végzett munkák aránya, és 1970-ben már az összes munkák harmad részét sem érte el. Míg az építőipari szövetkezetek által végzett építőipari munkák volumene 61,1 százalékkal emelkedett, a lakosság részére végzett munkák értéke 1970-ben is csak ugyanannyi volt, mint 1965-ben.

Az építőipari ágazaton belül az építőipari közös vállalkozások fejlődtek a legerőteljesebben. 1965 végén még csak 45 közös vállalkozás működött, 1970 végére azonban számuk 111-re emelkedett. E szervezetek fő feladata: a mezőgazdasági termelőszövetkezetek építési igényeinek kielégítése. Létszámuk és termelésük rendkívül nagymértékű növekedésével egyidejűleg azonban e feladatuk teljesítése mindinkább háttérbe szorul. Számos közös vállalkozás a szövetkezetek részére egyáltalában nem, vagy csak jelentéktelen volumenben végez építőipari munkát.

A nem építőipari szervezetekben elvégzett építőipari munkák volumene a harmadik ötéves tervidőszak végén már jóval meghaladta az állami építőipari vállalatok által végzett építési munkák értékének felét. A „házilagos” építési tevékenység ilyen aránya – a rendelkezésre álló adatok tanúsága szerint – a világon csaknem egyedülálló. A nem építőipari szervezetek egy része főtevékenységi profiljával szorosan összefüggő építési munkát végez. Ide tartoznak a MÁV, a Posta, a közúti igazgatóságok, a víz- és csatornázási vállalatok, a földgáz-távvezeték építő vállalatok stb. E munkákat feltehetően e szervezetek tudják a leghatékonyabban, a legnagyobb hozzáértéssel elvégezni. A főtevékenységgel szorosan összefüggő munkák volumene azonban a tervidőszak folyamán csak kb. 45 százalékkal emelkedett, vagyis jóval kisebb mértékben, mint a nem építőipari szervezetek által elvégzett összes építőipari munkák összege. Az igazán nagymértékű emelkedés a valóban házilagos, saját rezsiben végzett építési munkáknál tapasztalható. Ide azon szervezetek munkáit soroljuk, amelyek a főprofiltól teljesen idegen munkákat végeznek, olyanokat, melyek nagy részét az építőipari szervezetek minden bizonnyal hatékonyabban, nagyobb termelékenységgel tudnák elvégezni. Ide tartoznak az iparvállalatok, a kereskedelmi vállalatok, az állami gazdaságok és talán mindenekelőtt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek által elvégzett építőipari munkák. E munkák volumene a harmadik ötéves tervidőszak folyamán több mint háromszorosára emelkedett, és 1970-ben már 11 milliárd forintot tett ki.

A házilagosan építkező szervezetek munkaerőt vonnak el az építőipari vállalatoktól, amelyek ugyanakkor – részben munkaerőhiány miatt – nem tudják megfelelően kihasználni a lényegesen magasabb technikai felszereltséget. E kedvezőt-

len tendencia mögött is az építési piacon meglévő feszültség húzódik meg. Az ipari, mezőgazdasági stb. szervezetek – minthogy igényeiket az építőipari vállalatok nem tudják maradéktalanul kielégíteni – saját erőikkel igyekeznek az általuk szükségesnek tartott beruházásokat megvalósítani. Ennek egyik következménye: a népgazdaság szempontjából fontos beruházások megvalósítása elhúzódik, egyidejűleg számos másod-harmadrendű építési munka házilagos eszközökkel megvalósul. Bár az építési piac egyensúlyának kialakulásával egyidejűleg ez a probléma megoldódik, véleményem szerint a házilagos építési tevékenység egészségtelenül gyors növekedésére irányuló tendencia megállítására már addig is megfelelő intézkedéseket kellene hozni.

A második ötéves tervidőszakban bekövetkezett visszaesés után a harmadik ötéves tervidőszakban ismét jelentősen nőtt a magánépítkezéseken végzett munkák volumene. A magánépítkezések terjedelmét a lakosság érthető törekvése mellett alapvetően két tényező befolyásolja: a lakosságnak eladott építőanyagok mennyisége és az állami pénzügyi támogatásnak (a hitelfeltételeknek) a színvonala. Ezt bizonyítja az is, hogy a hitelfeltételeknek 1968-ban történt átmeneti megszigorítása – némi időeltolódással – kihatott az 1969. évi magánépítési volumenre. Hasonlóképpen az anyagellátási ingadozásokat a magán-lakásépítő tevékenység hullámozása követi.

AZ ÉPÍTŐIPARI TERMELÉS ÖSSZETÉTELE

A harmadik ötéves tervidőszakban a beruházási jellegű építési munkák volumene az átlagosnál gyorsabban, a fenntartási munkák volumene pedig az átlagosnál lassabban nőtt. Az öt év alatt elvégzett, közel 300 milliárd forintot kitevő építési szerelési-munkának 79,3 százaléka volt beruházási munka. (Az előző öt évben a beruházási munkák aránya 74,6 százalékot tett ki.)

3. tábla

Az építőipari munkák jelleg szerinti megoszlása

A munka jellege	Építési- szerelési munkák 1970. évi összege		Az építési- szerelési munkák összegének megoszlása (százalék)			
	milliárd forint	az 1965. évi százalékában	1965.	1970.	1961–1965.	1966–1970.
			év(ek)ben			
Beruházási	57,8	178	74,5	80,3	74,6	79,3
Fenntartási	14,2	128	25,5	19,7	25,4	20,7
Összesen	72,0	165	100,0	100,0	100,0	100,0

A fenntartási munkák arányának csökkenése időben egybeesik az új állóeszköz-fenntartási előírások bevezetésével. (Mint ismeretes 1966-tól előbb szűkebb, majd a későbbi években egyre szélesedő körben megszüntették a felújítási alapot. A felújítási munkákat ettől kezdve a rezsiköltségek terhére kellett elvégezni, illetve elvégeztetni.) Ebből arra lehet következtetni, hogy a fenntartási munkák arányának csökkenéséhez az új elszámolási rend is hozzájárult. 1968-ban és 1969-ben ezt a tendenciát megerősítette az is, hogy a kivitelező szervezetek a beruházási jellegű munkákat előnyben részesítették, mivel e munkáknál az egy

foglalkoztatottra jutó nyereség magasabb volt. 1970-ben némileg változott a helyzet. A zömmel a szabadáras kategóriába tartozó fenntartási munkák árszintje ugyanis az átlagosnál nagyobb mértékben emelkedett és ebből következően az egy foglalkoztatottra jutó nyereség színvonala is eléri vagy meghaladja a beruházási munkák nyereségszintjét. Ezt mutatják a következő adatok is.

4. tábla

*Az egy munkavállalóra jutó nyereség
(forint)*

Vállalat	1968.	1970.
	évben	
Magasépítőipari vállalatok összesen	18 600	15 187
Ebből a budapesti tatarozó vállalatok	13 650	15 967

A harmadik ötéves tervidőszakban mintegy 237 milliárd forint összegű beruházási jellegű építési munkát végeztek el, 58 százalékkal többet, mint 1961–1965-ben.

5. tábla

*A beruházási jellegű építési-szerelési munkák
összegének megoszlása építményfőcsoportonként*

Építményfőcsoport	1961–1965.	1966–1970.	1966–1970. évben az 1961–1965. évek szá- zalékában	Megoszlás (százalék)		
	években elvégzett mun- kák összege 1970. évi árakon (milliárd forint)			1960.	1965.	1970.
				évben		
Lakóházak	50,2	67,5	134	36,4	32,3	29,4
Ipari épületek	16,3	27,8	171	12,0	9,9	11,4
Mezőgazdasági épületek	10,7	21,3	199	7,9	7,7	11,0
Kereskedelmi és tárolási épületek	8,7	14,8	169	5,1	6,0	6,3
Igazgatási épületek	4,9	9,4	189	3,3	3,5	4,0
Művelődési épületek	4,2	5,7	135	3,1	3,0	2,2
Jóléti épületek	4,3	6,5	148	2,1	3,0	2,6
Utak	10,3	17,0	164	7,0	7,3	6,9
Vasutak	8,3	9,5	114	5,8	5,1	3,3
Vízi építmények	5,7	7,7	135	3,8	3,7	2,6
Vezetékek	10,5	20,4	194	4,7	7,5	8,6
Egyéb építmények*	16,1	29,0	180	8,8	11,0	11,7
Beruházási munkák összesen	150,2	236,6	158	100,0	100,0	100,0

*A közlekedési épületekkel, az egyéb épületekkel, a hídakkal, a földalatti és bányaeépítményekkel, valamint a technológiai szerelési munkákkal együtt.

Az átlagot jóval meghaladó mértékben nőtt a mezőgazdasági épületek, az igazgatási épületek, valamint a vezetékek megvalósításán végzett építőipari munkák volumene. A mezőgazdasági épületeken teljesített munkák aránya-

nak növekedése összefüggésben van a mezőgazdasági termelőszövetkezetek építési brigádjai, illetve közös vállalkozásai által végzett építési-szerelési munkák volumenének ugrásszerű növekedésével. A mezőgazdasági épületek 11,0 százalékos aránya az összes építési-szerelési munkákon belül 1970-ben már közel azonos volt az ipari épületekével (11,4 százalék).

A lakásépítkezések aránya a harmadik ötéves tervidőszakban tovább csökkent. Az átlagosnál kisebb mértékben nőtt a művelődési-oktatási, a jóléti épületeken végzett munkák és a vasútépítkezések aránya.

Egyes építménycsoportok kivitelezésében bizonyos „munkamegosztás” alakult ki a különböző kivitelező szektorok között. Így például az ipari épületek döntő többségét az állami építőipari vállalatok, a mezőgazdasági épületek nagyobb részét a házilagosan építkező termelőszövetkezetek, valamint az építőipari közös vállalkozások építik fel. Az egyes építménycsoportokban a beruházási jellegű építőipari munkák 1970-ben a következőképpen oszlottak meg a kivitelező szektorok között.

6. tábla

Egyes beruházási jellegű munkák összegének megoszlása kivitelező szektorok szerint

Építménycsoport	Állami építőipari vállalatok	Építőipari szövetkezetek	Építőipari közös vállalkozások	Nem építőipari szervezetek	Magánszemélyek	Összesen
	által 1970-ben végzett beruházási jellegű munkák összegének aránya (százalék)					
Beruházási jellegű munkák összesen	53	5	4	25	13	100
Ebből:						
Lakóházak	45	8	1	5	41	100
Ipari épületek.....	74	6	3	17	—	100
Mezőgazdasági épületek ..	10	5	24	58	3	100
Középületek	68	6	4	20	2	100
Utak	79	—	—	21	—	100
Vasutak	34	—	—	66	—	100
Vízi építmények.....	52	—	—	48	—	100
Vezetékek	52	—	—	48	—	100

LAKÁSÉPÍTÉS

A 15 éves lakásépítési terv első tíz évében közel 610 000 lakás épült, valamivel több, mint amennyivel a hosszú távú lakásépítési terv számolt. Ezen belül a harmadik ötéves tervidőszakban 327 430 lakás épült, 16 százalékkal több, mint az előző öt évben. (Összehasonlításképpen: az összes építési-szerelési munkák volumene a harmadik ötéves tervidőszakban 49 százalékkal, ezen belül az új lakásépítkezések értéke 34 százalékkal volt nagyobb, mint az 1961–1965. években. A lakásépítkezések értéke azért nőtt lényegesen nagyobb mértékben, mint az új lakások száma, mivel a lakások alapterülete nőtt és felszereltségük javult.)

A harmadik ötéves tervidőszakon belül a legtöbb lakást 1970-ben fejezték be. Ebben az évben több mint 80 000 lakást adták át, illetve vettek használatba, 30 százalékkal többet, mint 1969-ben. A tervidőszak többi évében – 1966–1969-ben – átlagosan 61 800 lakás épült, 9 százalékkal több, mint a második ötéves tervidőszakban éves átlagban.

A harmadik ötéves tervidőszakban nőtt az állami építőipari vállalatok által felépített lakások aránya. E szervezetek az 1966–1970. években 27 százalékkal több lakást építettek, mint a második ötéves tervidőszak éveiben. Az átlagosnál jobban nőtt a szövetkezeti szervezetek által épített lakások száma is, kedvezőtlen jelenségnek kell azonban tekinteni, hogy e szervezetek lakásépítési tevékenysége 1967 után jelentős mértékben visszaesett.

7. tábla

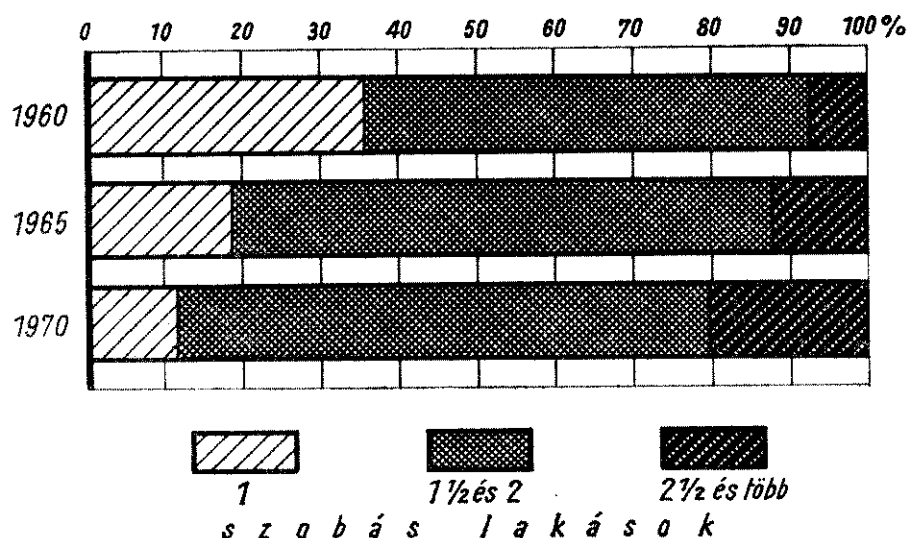
A lakásépítés alakulása

Időszak (év)	Az állami építőipari vállalatok	A szövetkezeti szervezetek	A nem építőipari szervezetek	A magánkivitelezők	Összesen
	által felépített új lakások száma (darab)				
1956–1960	70 754	4 500	2 500	206 096	283 850
1961–1965	97 120	25 579	3 404	156 253	282 356
1966–1970	122 857	41 745	10 308	152 520	327 430
Ebből:					
1966	19 467	8 901	572	26 652	55 592
1967	22 049	10 584	801	29 199	62 633
1968	23 906	8 298	1 675	33 205	67 084
1969	25 798	6 977	2 764	26 306	61 845
1970	31 637	6 985	4 496	37 158	80 276

Az 1000 lakosra jutó újonnan épített lakások száma 1970-ben már megközelítette a 8-at és ezzel a szocialista országok között a Szovjetunió mögött a második helyet foglaltuk el, és megelőztünk olyan nyugati országokat is, mint Anglia, Belgium, Ausztria, Olaszország.

Az új lakások között évről évre nő a nagyobb lakások aránya. Az egyszobás lakások aránya ugyanakkor az 1960. évi 35,5 százalékról 1970-re 11,5 százalékra csökkent.

1. ábra. Az épített lakások megoszlása a szobák száma szerint

Hasonló javulást mutatnak a felszereltségi mutatók is. 1970-ben már szinte minden új lakás rendelkezett villanyvilágítással és a lakásoknak mintegy háromnegyed része el volt látva vízvezetékekkel és mosdóhelyiséggel.

8. tábla

A különböző berendezésekkel ellátott lakások aránya az új lakások között (százalék)

Berendezés	1960.	1965.	1970.
	évben		
Villany	86,5	97,2	99,5
Vízvezeték	40,2	56,9	70,2
Mosdóhelyiség	52,9	67,3	74,9

Az állami építőipari vállalatok által épített lakások nagy része 1970-ben már beépített bútorral és konyhaberendezéssel volt felszerelve.

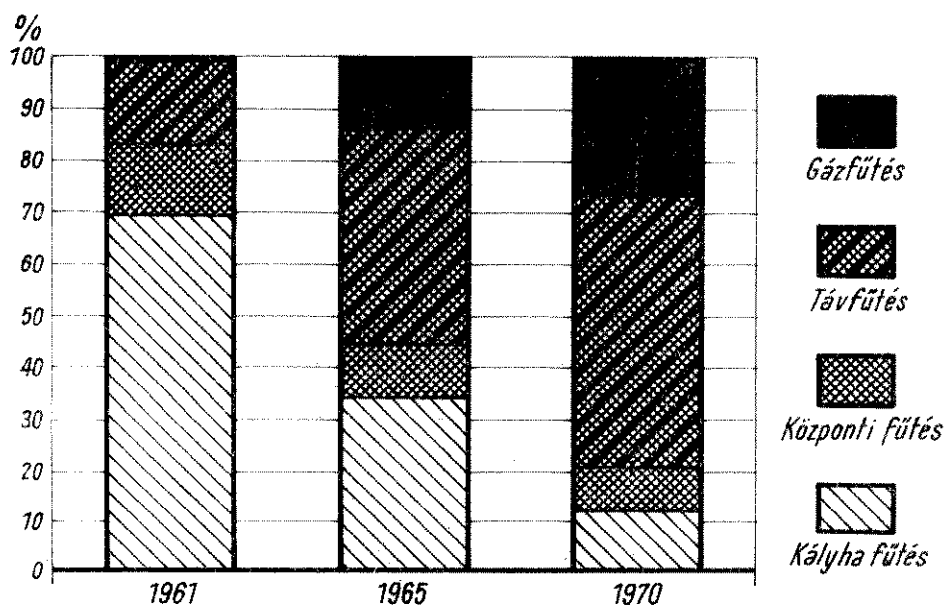
9. tábla

A beépített bútorral való ellátottság az összes átadott új állami kivitelezésű lakásoknál (százalék)

Lakás	1960.	1965.	1970.
	évben		
Beépített bútor nélkül	22,6	8,4	3,6
Csak beépített szekrénnyel	31,8	4,6	1,5
Csak beépített konyhaberendezéssel	1,7	20,7	8,5
Beépített szekrénnyel és konyhaberendezéssel	43,9	66,3	86,4

Hasonlóképpen korszerűsödtek a lakások a fűtési rendszer tekintetében. 1970-ben már az új lakásoknak több mint felét bekapcsolták a távfűtési hálózatba, és számottevően nőtt a gázfűtésű lakások aránya is.

2. ábra. Az állami kivitelezésű új lakások számának megoszlása a fűtési rendszer szerint

Az állami építőipari vállalatok által épített lakások számának igen jelentős növelését az tette lehetővé, hogy a harmadik ötéves tervidőszak folyamán öt ház-

gyárat helyeztek üzembe. A három budapesti, a győri és a miskolci házgyárak együttes kapacitása névlegesen ma már évi 16 000 lakás felépítését teszi lehetővé. A harmadik ötéves tervidőszakban közel 34 000 lakás, ezen belül 1970-ben több mint 14 000 lakás épült paneles lakóházban. A blokkos és az öntött falazatú lakóházakat is figyelembe véve a harmadik ötéves tervidőszakban az állami kivitelezésű lakásoknak közel háromnegyed része készült ún. korszerű kivitelezési technológiával.

10. tábla

Az állami építőipari vállalatok által épített lakások számának megoszlása a függőleges teherhordó szerkezet alapján

Időszak (év)	Hagyományos	Korszerű	Ebből:		Összesen
			betonblokk	panel	
falszerkezetű lakóházakban épült lakások aránya (százalék)					
1961–1965	55,0	45,0	34,7	2,2	100,0
1966–1970	26,3	73,7	28,1	28,8	100,0
Ebből: 1970	17,8	82,2	21,8	48,6	100,0

A harmadik ötéves tervidőszakban az állami lakásépítkezések rendkívül kedvezőtlen kísérőjelensége volt az, hogy az átadások mind nagyobb része esett az év utolsó negyedére és azon belül is decemberre. 1970-ben például egyetlen hónapban – decemberben – több lakást adtak át, mint az év első hét hónapjában. A negyedik negyedévben átadott lakások aránya a második ötéves tervidőszakban átlagosan 37,2 százalékot, ebből a decemberi átadások 21,3 százalékot tettek ki, míg az 1966–1970. években az év utolsó negyedében a lakások 45,7 százalékát, decemberben pedig 29,7 százalékát adták át. 1970-ben az utolsó három hónapban adták át az összes lakások 52,6 százalékát, ebből decemberben a 34,3 százalékát.

Az átadások év végi torlódása károsan befolyásolja a befejező munkák minőségét, részben az általában kedvezőtlen időjárás, részben a gyorsított, erőltetett munkatempó miatt. Mivel gyakorlatilag a szak- és szerelőipari vállalatok, illetve a magasépítőipari vállalatok szak- és szerelőipari részlegei nem is képesek arra, hogy ilyen rövid idő alatt gazdaságosan elvégezzék a lakások rendeltetésszerű használatához szükséges befejező munkákat, a lakások „átadása” és a kivitelezési munkák tényleges befejezése között gyakran több hét, esetleg hónap is eltelik. Számos december végén átadott lakásba csak februárban vagy márciusban költözhetnek be a lakók. A lakásátadások ilyen torlódása emellett sok esetben nem teszi lehetővé az átadási-átvételi eljárás szabályszerű, alapos elvégzését, megnehezíti a már beépített, felszerelt kisebb-nagyobb szerelvények, berendezési tárgyak eltulajdonításának megakadályozását.

A TERMELÉS ALAKULÁSÁRA HATÓ TÉNYEZŐK

A harmadik ötéves tervidőszakban az építőiparban továbbra is az extenzív jellegű termelésbővítés volt az uralkodó. Az építőipari termelés 65 százalékos emelkedését mindössze 11 százalékos termelékenységemelkedés mellett főleg az építési-szerelési munkákon foglalkoztatottak számának 48 százalékos növekedése

eredményezte. A termelékenységemelkedés a legnagyobb mértékben az állami építőipari vállalatoknál járult hozzá a termelésnövekedéshez, de a hozzájárulás mértéke itt sem érte el az 50 százalékot.

11. tábla

A létszámnövekedés és a termelékenység-növekedés hozzájárulása a termelés volumenének emelkedéséhez

Építőipari szervezet	Az 1970. évi			A munkatermelékenység-emelkedés hozzájárulása a termelés emelkedéséhez (százalék)
	építőipari termelés	építőipari munkáslétszám	egy főre jutó termelési érték	
	az 1965. évi százalékában			
Állami építőipari vállalatok	144,1	121,1	119,0	47,3
Építőipari szövetkezetek	161,1	139,6	115,4	28,0
Építőipari közös vállalkozások	473,8	476,3	99,4	—
Építőipar kivitelező szervezetek	152,1	132,0	115,2	32,2
Nem építőipari szervezetek	208,8	176,3	118,4	19,4
Szocialista építőipar	166,7	148,1	112,6	20,8
Magánépítkezések	155,4	149,2	104,2	7,9
<i>Országos építőipar</i>	<i>165,2</i>	<i>148,4</i>	<i>111,3</i>	<i>18,9</i>

A termelésre ható tényezőket részletesebben vizsgálva, a létszámalakulásról, valamint – elsősorban a termelékenységet befolyásoló – egyéb tényezőkről a következőket lehet elmondani.

a) Mint már a korábbiakban is utaltam rá, a létszám a legtermelékenyebb – állami építőipari – szervezeteknél emelkedett a legkisebb mértékben, míg a kisebb hatékonysággal működő szervezeteknél az átlagot meghaladó mértékben nőtt. Ez különösen szembetűnő, ha az egy teljesített munkaóra jutó termelési érték színvonalához hasonlítjuk a létszámnövekedésnek az elmúlt öt évben bekövetkezett mértékét. A termelékenység abszolút színvonala és a létszámnövekedés mértéke fordítottan arányosak egymással.

12. tábla

A termelékenység és a létszámnövekedés alakulása

Építőipari szervezet	Az egy teljesített órára jutó termelési érték 1970-ben (forint)	Az 1970. évi építőipari munkáslétszám az 1965. évi százalékában
Állami építőipari vállalatok	120,5	121,1
Építőipari szövetkezetek	67,9	139,6
Nem építőipari szervezetek	63,4	176,3
Építőipari közös vállalkozások	62,4	476,3

Az egy főre jutó termelési érték – mint a 11. táblából láthatjuk – a szocialista építőiparban 1965-ről 1970-re 12,6 százalékkal nőtt. Ezen belül mind az építőipari kivitelező szervezeteknél (15,2 százalékkal), mind a nem építőipari szervezeteknél (18,4 százalékkal) ennél nagyobb mértékű volt a termelékenység

emelkedése. Ha a létszám a felsorolt négy szervezetnél azonos arányban változott volna az elmúlt öt év alatt, a szocialista építőipar termelékenysége nem 12,6, hanem 18,2 százalékkal nőtt volna, vagyis az építőipari termelés is kb. 5 százalékkal, mintegy 3 milliárd forinttal lehetett volna nagyobb.

b) A nagyarányú létszámnövekedés jelentős mértékben enyhítette – ha nem is szüntette meg – a második ötéves tervidőszakra jellemző létszámproblémákat. Ezzel egyidejűleg azonban az építőiparba beáramló nagyszámú új – rövidebb szakmai gyakorlattal rendelkező vagy teljesen szakképzetlen – munkaerő kedvezőtlenül befolyásolta a termelékenység alakulását.

c) A harmadik ötéves tervidőszak utolsó három évében nagymértékben fokozódott a munkaerőmozgás. Ez egyfelől az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése kapcsán életbe léptetett új munkaügyi rendelkezésekkel hozható kapcsolatba, másrészt a különböző építőipari és nem építőipari szervezetek – sokszor munkaerő-csábítással összekapcsolt – munkaerő-keresletével.

d) Az állami és szövetkezeti iparban és az építőiparban 1968-ban és 1969-ben került sor a 44 órás munkahét bevezetésére. Ez azt jelentette, hogy például az állami építőipari vállalatoknál két év alatt mintegy 8 százalékkal csökkent az egy fő által teljesített munkaórák száma. A teljesített munkaórák számának csökkenése természetesen ugyanilyen mértékben hatott az egy főre jutó termelési érték és ezen keresztül az e szervezetek által teljesített építési-szerelési munkák volumenének alakulására. Csupán egyetlen kivitelező szektorban – az építőipari közös vállalkozásoknál – érvényesült ellenkező tendencia: Itt a teljesített órák száma nem csökkent, sőt 8–10 százalékkal emelkedett, és 1970-ben éves átlagban a heti 52 órát is elérte. Ez évben az egy építőipari munkás által teljesített órák száma az építőipari közös vállalkozásoknál 20 százalékkal nagyobb volt, mint az állami építőipari vállalatoknál.

e) A teljesített órák számának csökkenését némileg ellensúlyozta, hogy a harmadik ötéves tervidőszakban számottevő mértékben tovább nőtt az építőipari szervezetek rendelkezésére álló gépek száma és lóerőben mért teljesítőképessége. Az 1970. év végén az építőipari vállalatok, építőipari szövetkezetek és az építőipari közös vállalkozások tulajdonában 909 000 lóerő teljesítőképességű gép volt, másfélszer annyi, mint 1965 végén. A növekedés mértéke azonban kisebb volt, mint a második ötéves tervidőszakban, amikor 70 százalékkal nőtt a gépállomány; a harmadik ötéves tervidőszak első három évében pedig a gépállomány éves átlagban csupán 4–5 százalékkal nőtt, és csak a tervidőszak utolsó két évében (1969-ben és 1970-ben) nőtt kielégítő, 10 százalékot meghaladó mértékben. Ebből következik, hogy a gépállomány növekedésének hatása főleg csak az 1970-et követő években mutatkozhat meg.

f) A harmadik ötéves tervidőszakban sok tekintetben történt előrelépés a korszerűbb kivitelezési eljárások alkalmazása, korszerűbb anyagok és építményszerkezetek felhasználása, egyszóval az építés iparosítása terén. Ezek közül első helyen kell említeni a házigyári lakásépítkezés elterjedését. A tervidőszak második felében megtörténtek az első lépések a könnyűszerkezetes építésmód alkalmazása terén is.

g) A termelékenység növekedésének irányába hatott – mindenekelőtt az állami építőipari vállalatoknál –, hogy az előző évekhez képest növekedett a nagyobb terjedelmű és ezért termelékenyebb munkát lehetővé tevő építmények aránya. Az 1970 végén kivitelezés alatt álló építmények átlagos nagysága 4,8 millió forint volt, összehasonlítható árakon mintegy 40 százalékkal több, mint 1965 végén.

h) A termelés nagyobb ütemű növekedését – még ha ezt más tényezők lehetővé is tették volna – akadályozta, hogy az alapvető építőanyagok hazai termelése csak kismértékben nőtt, sőt egyes időszakokban visszaesett. A hiány pótlására többszörösére kellett emelni az építőanyag-importot.

i) A korábbi időszakokhoz képest nőtték az építőipar szállítási nehézségei, ami helyenként és időnként zavarólag hatott a termelés alakulására is.

j) Az 1970. évi termelés alakulását befolyásoló tényezők között meg kell említeni az árvíz következtében előállott helyzetet. Az árvíz elleni védekezéssel kapcsolatos feladatok, valamint a több ezer árvíz által lerombolt lakás felépítésével járó kötelezettség jelentős mennyiségű munkaerőt és építőanyagot vont el a már folyamatban volt munkáktól.

A harmadik ötéves tervidőszak tapasztalatainak elemzésével némi képet kaphatunk arról is, hogy a felsorolt tényezők milyen irányban és mértékben fognak hatni a következő években. A *leglényegesebb*: nem lehet számítani arra, hogy az építőipari létszám az 1965–1970-es évekhez hasonló ütemben növelhető. Ezért egyáltalában nem mindegy, hogy a harmadik ötéves tervidőszakhoz képest szerényebb létszámemelkedés melyik kivitelező szervezetnél fog jelentkezni. Véleményem szerint az illetékes tervező és irányító szervezeteknek mindent el kellene követniük annak érdekében, hogy az állami építőipari szervezetek aránya tovább ne csökkenjen. (A másik megoldás az lenne, hogy a többi építőipari szervezet technikai színvonalát emeljük fel az állami építőipar szintjére, ez azonban rövid távon nehezen képzelhető el.) Egy másik *negatív tényező*: a negyedik ötéves tervidőszakban – főleg annak első felében – nem lehet számítani arra, hogy a hazai építőanyag-gyártás üteme utóléri a reális szükségletet, és így az import további növelése mellett is bizonyos nehézségekkel kell számolni. A beremendi cementgyár és más építőanyag-ipari beruházások üzembe lépése azonban a tervidőszak második felében feltehetően némileg enyhíti majd a helyzetet.

A létszámemelkedés ütemének lelassulását feltehetően ellensúlyozni fogja a termelékenység eddiginél gyorsabb emelkedése. A termelésnek a negyedik ötéves tervidőszakra előirányzott 41–43 százalékos emelkedését háromnegyed részben a termelékenység növekedésének kell biztosítania. Ez a termelékenységnek éves átlagban 5–6 százalékos emelkedését jelenti, vagyis több mint kétszeresét a harmadik ötéves tervidőszakban elért évi átlagos növekedésnek. Ezt a termelékenységnövekedést a létszám már említett ésszerűbb elosztása, a rendelkezésre álló gépek számának és teljesítőképességének jelentős emelése (különös tekintettel az eddig elhanyagolt olyan területekre, mint például az anyagmozgatás, a befejező munkák gépesítése), valamint a géppark jobb kihasználása, a korszerűbb építési eljárások (házgyárak, könnyűszerkezetes építési mód stb.) növelése és nem utolsósorban az építőipari munka szervezésének minden szinten történő jelentős javítása biztosíthatja.

AZ ÉPÍTŐIPAR MUNKAERŐHELYZETE

A harmadik ötéves tervidőszakban az építőiparban foglalkoztatottak száma gyorsabban nőtt, mint a megelőző ötéves időszakok bármelyikében. 1970-ben az építőipari vállalatoknál és szövetkezeteknél, az építő magánkisziparosoknál, valamint a nem építőipari szervezeteknél 362 000 főt foglalkoztattak közvetlenül építőipari munkákon, 46 százalékkal többet, mint 1965-ben. Ha a mellékfoglalkozás-ként iparendélyt kiváltó kisziparosokat, valamint a lakosság saját erővel végzett építőipari munkáin tevékenykedőket is beleszámítjuk, akkor az építőipari

fizikai munkát végzők számát 1970-ben 439 000-re becsülhetjük, ami mintegy másfélszerese az 1965. évi létszámnak. A növekedés mértékét jellemzi, hogy míg 1950 és 1965 között – 15 év alatt – az építőipari munkákon foglalkoztatottak száma csak kb. 110 000 fővel – és éves átlagban csupán 3,1 százalékkal – nőtt, addig 1965 és 1970 között, 5 év alatt a létszám mintegy 140 000 fővel, éves átlagban 8,2 százalékkal emelkedett.

Negatív jelenség azonban, hogy a létszámnövekedés mértéke a nem építőipari szervezeteknél messze felülmúlta az építőipari szervezetek létszámnövekedését, és 1970-ben – első ízben – a nem építőipari szervezetekben foglalkoztatott építőipari munkások száma felülmúlta az állami építőipari vállalatok építőipari munkáslétszámát.

13. tábla

Az építőipari munkások száma

Szervezet-ágazat	Összesen 1970-ben (ezer fő)	A létszámnövekedés mértéke (százalék)			
		1950–1955	1955–1960	1960–1965	1965–1970
Építőipari kivitelező szervezetek	194	- 11,2	+ 22,9	+ 7,1	+32,0
Ebből:					
Állami építőipari vállalatok	147	- 17,8	+ 18,4	- 0,6	+21,1
Nem építőipari szervezetek	148	+136,6	+ 33,9	+ 4,7	+76,3
Szocialista építőipar	342	+ 17,2	+ 27,1	+ 6,2	+48,1
Építő magánkisiparosok és alkalmazottak	20	- 31,7	- 2,6	- 6,5	+ 9,6
Együtt	362	+ 10,1	+ 24,5	+ 5,3	+46,4
A lakosság saját építkezésein dolgozók	77	+147,6	+287,3	-21,1	+31,2
Összesen	439	+ 19,3	+ 33,2	- 0,2	+48,4

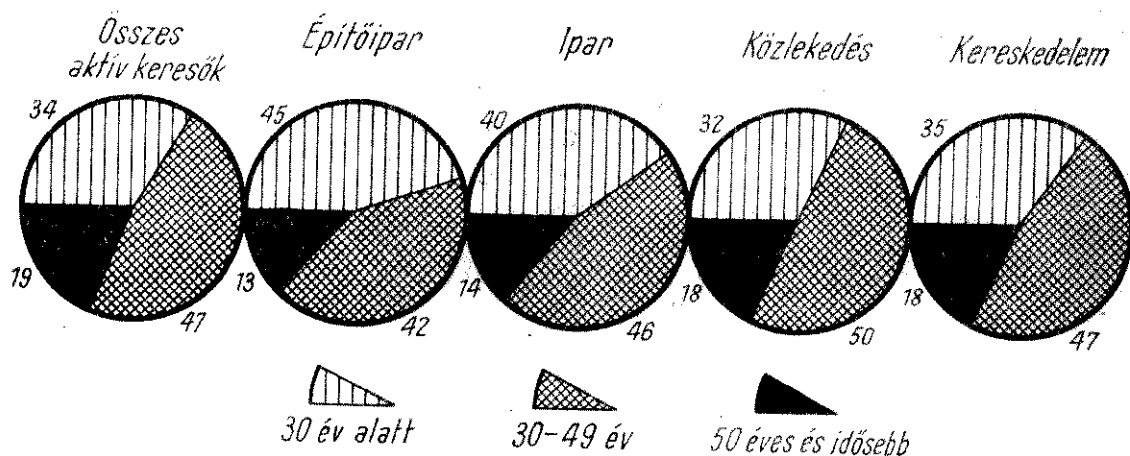
Az építőipari tevékenységen foglalkoztatottak létszámának nagyarányú növekedése következtében a népgazdaság aktív keresői között számottevően megnőtt az építőipari foglalkozásúak aránya. Ezt alátámasztják az 1970. évi népszámlálás előzetes (1 százalékos reprezentáción alapuló) adatai is. Eszerint az építőipari fizikai foglalkozásúak aránya az összes fizikai foglalkozásúak között az 1960. évi 5,5 százalékról 1970-re 9,2 százalékra nőtt. A népszámlálás előzetes adataiból kitűnik az is, hogy az építőipari foglalkozású szak- és betanított munkásoknak és kubikosoknak kevesebb mint fele – 45 százaléka – dolgozik csak az építőipari szervezeteknél. Iparvállalatok foglalkoztatják az építőipari munkások 22 százalékát, a mezőgazdaságban dolgozik további 18, a közlekedésben pedig 7 százalék.

Érdekes és talán kissé meglepő képet adnak az aktív keresők korösszetételére vonatkozó adatok. Sokáig az építőipart mint előregedő iparágat tartották nyilván. A népszámlálás előzetes adataiból azonban kiderül, hogy az építőipari aktív keresők korátalaga a népgazdasági átlagnál alacsonyabb. Ezt jól szemlélteti a 3. grafikon.

Az utóbbi öt évben az építőipari kivitelező szervezeteknél a műszaki és az adminisztratív alkalmazottak létszáma az építőipari munkások számánál gyorsabban emelkedett. A 100 munkásra jutó műszaki alkalmazotti létszám az állami

építőipari vállalatoknál, az adminisztratív alkalmazottak aránya pedig az építőipari szövetkezeteknél a legmagasabb. (Lásd a 14. táblát.)

3. ábra. Az aktív keresők megoszlása korcsoportok szerint

14. tábla

Létszámalakulás a kivitelező szervezeteknél állománycsoportonként, 1970

Munkások-alkalmazottak	Állami építőipar	Építőipari		Kivitelező szervezetek összesen
		szövetkezetek	közös vállalkozások	
Építőipari munkások száma				
Fő	146 606	31 054	16 428	194 088
Index: 1965. év = 100	121,1	139,6	492,6	132,3
Műszaki alkalmazottak száma				
Fő	19 136	3 265	1 429	23 830
Index: 1965. év = 100	128,7	159,4	780,9	139,4
Adminisztratív alkalmazottak száma				
Fő	17 057	4 358	1 259	22 674
Index: 1965. év = 100	124,1	153,9	782,0	135,6
A száz munkásra jutó				
műszaki alkalmazottak száma	10,4	8,3	7,5	9,8
adminisztratív alkalmazottak száma	9,2	11,1	6,6	9,3

A nagyarányú létszámemelkedés a szakmunkások arányának csökkenésével járt együtt. Azt, hogy ez nem véletlen, bizonyítják az előző ötéves tervidőszak adatai, amikor az állami építőipari vállalatoknál – a létszám stagnálása mellett – a szakmunkástanulók aránya számottevő mértékben emelkedett.

15. tábla

A szakmunkások aránya a munkások összes számához viszonyítva

Építőipari szervezet	1960.	1965.	1970.
	szeptember		
Építőipari vállalatok	35,9	44,7	43,4
Építőipari szövetkezetek	60,2	64,6	56,3
Közös vállalkozások	–	48,5*	44,3

*1968. évi adat.

A fontosabb szakmák közül a hagyományos építőipari szakmák (ács, kőműves, festő-mázoló stb.) létszáma az átlagosnál lassabban, míg a korszerűbb építési eljárásokkal, illetve az épületgépészeti ellátottság javulásával kapcsolatos más szakmák létszáma az átlagosnál gyorsabban nőtt. (Összehasonlításként: az összes szak- és betanított munkások száma 1965 szeptembere és 1970 szeptembere között 28,3 százalékkal nőtt.)

16. tábla

A létszám alakulása a fontosabb szakmákban az állami építőipari vállalatoknál és az építőipari szövetkezeteknél

Szakma	1965.	1970.	1970-ben az 1965. évi százalékában
	szeptember hónapban		
Ács	7162	8677	121,1
Bádogos	1410	1723	122,2
Festő-mázoló	7462	8858	118,7
Gépkezelő	9518	12716	133,6
Hegesztő	1338	2443	182,6
Kőműves	21855	23302	106,6
Központifűtés-, víz- és gázszerelő	5289	8117	153,5
Lakatos, épületlakatos	6715	10942	162,9
Vasbetonszerelő	1860	2869	154,2
Villanyszerelő	7047	9572	135,8

A harmadik ötéves tervidőszak első két évében a munkaerő-forgalom kisebb volt, mint 1961–1965 között. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése kapcsán életbe lépő új munkaügyi rendelkezések nyomán azonban 1968-tól ismét jelentősen megnőtt a munkaerőmozgás. Az állami építőipari vállalatoknál az 1968–1970-es években évenként átlagosan 100 000 munkás cserélődött, ami az átlagos állományi létszám közel 60 százalékát tette ki.

17. tábla

Az állományból törölt munkások évi átlagos száma

Időszak	Az állományból töröltek	
	száma (fő)	aránya* (százalék)
1961–1965	91 043	59,6
1966–1967	84 830	51,3
1968–1970	100 469	58,9

*Az átlagos állományi létszám százalékában.

A munkaerő-hullámozás méreteire jellemző, hogy az ötéves tervidőszakban az állami építőipari vállalatok együttvéve közel félmillió munkást vettek állományba. Ugyanezen idő alatt a munkások állományi létszáma csak 35 000 fővel nőtt. Ez azt jelenti, hogy átlagosan csak minden 14. munkásfelvétel jelentett tényleges létszámszaporulatot.

Az építőipari szövetkezeteknél és az építőipari közös vállalkozásoknál a munkaerő-hullámozás mértéke az állami építőipari vállalatokét is meghaladja.

1970-ben a váltások aránya az állami építőipari vállalatoknál 56,2, az építőipari szövetkezeteknél 68,3, az építőipari közös vállalkozásoknál pedig 79,0 százalék volt.

18. tábla

A munkaerő-forgalom 1970-ben

Építőipari szervezet	Az állományba felvett	Az állományból törölt	Váltás (az átlagos állományi létszám százalékában)
	munkások száma (fő)		
Építőipari vállalatok	103 327	103 602	56,2
Építőipari szövetkezetek	30 090	26 818	68,3
Közös vállalkozások	22 267	15 117	79,0

(A tanulmány II., befejező részét a *Statisztikai Szemle* következő számában közöljük.)

AZ ÁRALAKULÁS ÉS MOZGATÓI

DR. RÓNA TIVADAR

Az árak nagyságára, arányaira, mozgási tendenciáira vonatkozó információk, az ezzel kapcsolatos vizsgálatok és kutatási eredmények jelentős mértékben megkönnyítik a gazdasági jelenségek és folyamatok értékelését, az összefüggések megértését, a tendenciák felismerését, a különböző szinteken végzett irányító–elemző munka eredményességének a növelését. Erre utal az az egyre fokozódó érdeklődés is, ami az árinformációk, az árvizsgálatok eredményei iránt az utóbbi években a legkülönbözőbb helyeken és formákban megnyilvánult.

Az új koncepciójú, rugalmas ármechanizmus bevezetése változásokat idézett elő az egész információs rendszerben, de különösen ösztönzően hatott a gazdaságstatisztika, ezen belül pedig az árstatisztika fejlődésére. A kötetlenebb árképzés, a korábbinál gyakoribb ármozgások a vizsgálati–elemzési módszerek számottevő hányadának megváltoztatását tették szükségessé. A hatóságilag rögzített árak rendszerében alkalmazott ármelegfigyelési, indexszámítási, árelemzési eljárások többsége az új körülmények között eredeti formában már aligha használható fel, általában kisebb–nagyobb, nemegyszer gyökeres változtatásra szorul. Szükségszerűen merült fel ezért a gazdasági reform irányelveinek közzétételével csaknem egy időben az árstatisztikai módszerek, eszközök átalakításának, továbbfejlesztésének igénye, új módszertani alapokra helyezett árstatisztikai rendszer bevezetésének a szükségessége.

Az új módszerek bevezetése során az új árstatisztikai rendszer általános keretének elsődleges körvonalazása, az ennek megfelelő szervezeti forma kialakítása, a főbb módszertani elvek széles körű egyeztetése, a legfontosabb területeken alkalmazott módszerek kísérleti jellegű kipróbálása (1967-ben) és végül az új árstatisztikai rendszer létrehozása természetesen igen jelentős volumenű szervezési és koordinációs munkát igényel.

A végrehajtott változtatások következtében az új árstatisztikai rendszer több területen nagymértékben eltér a korábbitól. (Az eszközölt változtatások között a legnagyobb jelentőségű és legtöbbet emlegetett a reprezentatív árstatisztika széles körű bevezetése, mely ármelegfigyelési módszer a rugalmas ármechanizmus, a gyakori ármozgások körülményei között is képes az áralakulás megfelelő nyomon követésére.)

Az árvizsgálatok fejlesztésére irányuló erőfeszítések eredményeképpen tökéletesedett és az új feltételekhez jobban alkalmazkodott az árstatisztika, szélesedett az ármelegfigyelések által átfogott terület, a korábbinál sok tekintetben bővebbé és rendszeresebbé vált az árhelyzetről, az ármozgások részleteiről adott tájékoztatás.

A NÉPGAZDASÁGI ÁLTALANOS ÁRVALTOZÁS

Az ártendenciák megfelelő jellemzésére ma már számos, korszerű elvek alapján összeállított árindex áll rendelkezésünkre, melyek átfogják a termelés, az elosztás és a végső felhasználás legfontosabb területeit, így az árfolyamatok nyomon követésére megfelelő támpontul szolgálnak. Ezek az árindexek több fontos követelménynek eleget tesznek, számos tendenciát bemutatnak, általában nagymértékben bővítik az árfolyamatokkal, valamint más közgazdasági összefüggésekkel kapcsolatos ismereteinket.

Feladatuknak megfelelően ezek az árindexek azonban csupán egy-egy részterület árhelyzetéről nyújtanak tájékoztatást. Nem képesek olyan jellegű információt adni, amely átfogja a népgazdasági ármozgások valamennyi vagy viszonylag nagy területét, amely a különböző szinteken lejátszódó árfolyamatokról összefoglalóan tájékoztat. Pedig az ármozgásokkal kapcsolatos információk iránti igény a népgazdasági szintű tendenciák vonatkozásában is mindinkább növekszik. Egy-egy részterület árhelyzetének érdemi vizsgálata ugyanis aligha képzelhető el anélkül, hogy ne legyen megfelelő kép a kapcsolódó területek árhelyzetéről, az árhatások láncolódásáról, az általános árszínvonal alakulásáról. Vagyis fontos annak ismerete, hogy a vizsgált területen tapasztalt ármozgások hogyan illeszkednek be az egész árfolyamatba, erősítik-e vagy gyengítik-e az általános ártendenciát.

A népgazdasági ármozgások vizsgálatának, az árfolyamatok általános elemzésének elsősorban nem a részterületek oldaláról kiindulva, hanem mindenekelőtt a makroszemléletű, átfogó közgazdasági vizsgálatok keretein belül van igen nagy jelentősége, sőt csak itt nyílik igazán nagy lehetőség érdemi hasznosításukra. Gondolunk itt elsősorban az újratermelés, a gazdasági növekedés dinamikai vizsgálatára, a népgazdasági szintű pénzügyi és árfolyamatok átfogó tanulmányozására. Az ilyen jellegű vizsgálatokhoz azonban olyan mutatószám, olyan általános árindex szükséges, amely a különböző területeken végbement ármozgásokat összefoglalóan, népgazdasági szinten képes jellemezni.

A népgazdaság ármozgásainak összefoglaló bemutatása, az általános árszínvonal változásának értelmezése és mérése természetesen számos közgazdasági–statisztikai problémát vet fel.¹ Részletes ismertetésükre azonban e cikk keretein belül nincs lehetőség. Ehelyett talán elég röviden arra utalnunk, hogy tulajdonképpen az egész újratermelési folyamatban végbemenő árváltozások átfogó bemutatására törekszünk, ezért az általános árszínvonal mérésének szükségszerűen a teljes újratermelési folyamat valamelyik mutatószámához kell kapcsolódnia (például bruttó nemzeti termelés, bruttó nemzeti termék, nemzeti jövedelem stb.). Az ezen mutatószámok segítségével összeállított árindexeket a gyakorlatban azonban nem közvetlenül a konkrét ármelegfigyelések eredményei alapján számítják ki, hanem a megfelelő mutatószám tárgyidőszaki áron és valamely más év árain kifejezett értékeinek hányadosaként. Az ily módon származtatott árindexet a szakirodalomban „implicit” árindexnek nevezik.²

A népgazdasági ármozgások összefoglaló jellemzésére, az implicit árindex kiszámítására a teljes újratermelési folyamat nem mindegyik mutatószáma látszik egyformán alkalmasnak. Bizonyos megfontolások alapján erre a feladatra egyes mutatószámokat megfelelőbbnek kell ítélnünk, mint másokat. Választásunknál abból indultunk ki, hogy a kiválasztott mutatószám az ármozgásoknak minél szé-

¹Ezek részletes tárgyalását lásd: *Dr. Szilágyi György: Arstatisztika a makroökonómiában. Közgazdasági Értekezések.* 15. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 34–42. old. (Ismertetését lásd: *Statisztikai Szemle.* 1971. évi 8–9. sz. 916–918. old.)

²Lásd: *Szilágyi i. m.* 39. old.

lesebb spektrumát fogja át, mivel így inkább alkalmas a segítségével készített implicit árindex a népgazdaságban végbemenő összes árfolyamat átfogó jellemzésére. Ezért egyrészt előnyben részesítettük az anyagi és a nem anyagi tevékenység eredményét egyaránt magában foglaló mutatószámokat azoknál, amelyek csak az anyagi szférára terjednek ki. (Például a bruttó nemzeti termelést a társadalmi termékénél vagy a nettó nemzeti termelést a nemzeti jövedelemnél.) A nem anyagi tevékenység teljesítménye, a szolgáltatások árának alakulása ugyanis a népgazdasági ármozgásoknak mindenképpen egyik nem elhanyagolható tényezője, melyet hiba lenne figyelmen kívül hagyni. Emellett a nem anyagi ágazatok szerepe, jelentősége gyorsan növekszik, és az itt jelentkező ártendenciák egyre jobban éreztetik hatásukat az anyagi termelés területén is (például egyes üzleti szolgáltatások, üzemszervezés, hirdetés stb. díjai). Másrészt pedig az ártendenciák minél teljesebb bemutatása érdekében az anyagráfordítások többszörös számbavételéből eredő halmozódásokat is magukban foglaló (bruttó) mutatószámokat is előnyben részesítettük a halmozódásmentes (nettó) mutatószámokkal szemben (vagyis a társadalmi terméket a nemzeti jövedelemmel vagy a bruttó nemzeti termelést a nettó nemzeti termeléssel szemben). Vizsgálatunk ugyanis az árak összességére vonatkozik, tehát minden adásvételre kiterjed, az adásvételi árak pedig szükségképpen magukban foglalják a felhasznált anyagok értékét is, vagyis – elenyésző inkább elméletileg lehetséges kivételtől eltekintve – az árak mindig valamilyen anyagfelhasználással (és értékcsökkenéssel) együttesen értékelt termékre (vagy szolgáltatásra) vonatkoznak.

A mondottak alapján a népgazdasági ármozgások összefoglaló jellemzésére a *bruttó nemzeti termelés* (gross output) mutatószáma alapján készített árindex látszik a legmegfelelőbbnek. Ez két szempontból is alátámasztható.

1. A bruttó nemzeti termelés mutatószáma az anyagi és a nem anyagi tevékenység együttes bruttó teljesítményét fejezi ki. Felöleli a népgazdaság ágazati osztályozásban felsorolt valamennyi tevékenység eredményét, tehát az anyagi ágazatokból származó társadalmi terméket és a nem anyagi ágazatok teljesítményét egyaránt, vagyis egyrészt az ár oldaláról mindent, aminek ára van, másrészt pedig olyan területeket is, amelyek nem rendelkeznek ténylegesen funkcionáló árakkal, hanem ahol csak az összefoglaló számítások céljaira vesznek figyelembe árakat (például önfogyasztás, ingyenes szolgáltatás).

2. A választott mutatószám előnyös tulajdonsága még – bruttó jellegéből eredően – az is, hogy azon ártendenciák bemutatására is felhasználható, amelyek a termelői szférán belül jelentkeznek, vagyis a segítségével készített implicit árindex a végső felhasználás árfolyamatai mellett a termelői szféra ármozgásait is teljes egészében tartalmazza.

A népgazdasági általános árváltozást tehát a bruttó nemzeti termelés mutatója alapján számított implicit árindex segítségével vizsgáljuk. A teljes újratemelési folyamat más mutatószámainak (nettó nemzeti termelés, társadalmi termék, nemzeti jövedelem) a felhasználása a népgazdasági ármozgások számszerű értékei tekintetében viszont többnyire eltérő eredményt ad.

A NÉPGAZDASÁGI ÁLTALÁNOS ÁRVÁLTOZÁS A HARMADIK ÖTÉVES TERV IDŐSZAKÁBAN

A harmadik ötéves terv időszakában (1966–1970) a népgazdasági általános árszint – az ismertetett módon számított implicit árindex alapján – mintegy 13–14 százalékkal emelkedett. A tervidőszak ármozgásainak csaknem a fele 1968-ban, az új gazdasági mechanizmus bevezetésével kapcsolatos árreform évében követ-

kezett be. Más években viszont az általános árszint változása jóval kisebb volt, így 1966–1967-ben az árszintemelkedés évi üteme 1, 1969–1970-ben pedig évi 2 és fél százalék körül mozgott.

1. tábla

A népgazdasági általános árváltozás
(a bruttó nemzeti termelés mutatója alapján)

Év	Index: 1965. év = 100	Index: Előző év = 100
1966	101,4	101,4
1967	102,0	100,6
1968	108,0	105,9
1969	110,6	102,4
1970	113,5	102,5

Az 1968. január 1-én bevezetett új ármechanizmus, adóreform és más gazdasági-pénzügyi szabályozók – a végrehajtott szervezeti és konstrukciós változtatásokkal együtt – változásokat idéztek elő mind a főbb népgazdasági árarányokban, mind pedig az ármozgások mechanizmusában, érvényesülési módjában.

Az 1968. évi árreform egyrészt árrendezés volt; mint ilyen, része annak a folyamatnak, amely egy reálisabb, a gazdaságirányításnak jobban megfelelő árrendszer kialakítására már hosszabb idő óta irányul. Másrészt új ármechanizmus bevezetését jelentette, mely koncepcióját és jellegét tekintve jelentősen különbözik a korábbiaktól.

Az árreformot megelőző azon várakozás, hogy 1968 januárját követően nagymértékű, gyakori, az új egyensúlyi arányok kialakítását célzó ármozgások következnek be, nem vált valóra. A kezdeti árstabilitás alól még a szabadáras termékek és szolgáltatások döntő többsége sem volt kivétel. (Eltekintve a mezőgazdasági idénycikkek szokásos ármozgásától.) Ugyanakkor az év közepétől kezdve olyan jelzések érkeztek, hogy a vállalatok jelentős része, nem utolsósorban az árreform során kialakított új árak következtében, a vártnál jóval nagyobb nyereséget fog realizálni. Ezért 1968 végén a vállalati többletnyereségek elvonása, illetve a ráfordítási és jövedelemarányok ágazatok közötti módosítása érdekében számos – főként pénzügyi jellegű – intézkedés történt. Ennek során szűkítették a vámmentesített termékek körét, csökkentették a vámkedvezmények mértékét, megszigorították a készlethitelek és az export-szubszenciók igénybevételének a feltételeit, kiterjesztették az eszközleltési járulék fizetésének a kötelezettségét, bevezették az építési-szerelési adót, valamint meghatározott körben felemelték az állami telkek bérleti díjait. A felsorolt intézkedések általában növelték a termelési ráfordításokat, mely többletköltségeket a termelők a kötetlenebb árképzés mechanizmusán keresztül igyekeztek fokozatosan a vásárlókra hárítani. Így az 1968. év végén eredetileg jövedelemelvonás céljából hozott pénzügyi intézkedések, a ráfordítások növelésén keresztül, fontos tényezői voltak a későbbi áremelkedési tendenciáknak.

Emellett egyes központi intézkedések, így például a készlethitelek feltételeinek a megszigorítása sem segítették elő a kínálat felzárkózását a kereslet igényeihez.

A kötetlenebb árképzés, a rugalmasabb ármechanizmus körülményei között a keresleti-kínálati viszonyoknak az áralakulással együttes tanulmányozása mind nagyobb jelentőségűvé lesz. Kapcsolatuk jellegének, erősségének és egyéb sa-

játos vonásainak a felderítése az árvizsgálatok egyik legfontosabb feladata. Annak eldöntése, hogy melyik tényező az alapvető, hogy a változások kiindulópontját az árak, a kereslet vagy a kínálat képezi-e, nem mindig könnyű és egyértelmű. Az esetek többségében csak tendenciákról beszélhetünk. A tényezők közötti kapcsolatok jellegét erősen leegyszerűsítve a függvénykapcsolatok következő négy típusával találkozhatunk:

$$D = f_1 (P) \quad /1/$$

ahol:

D – a kereslet,
 P – az ár,
 f_1 – a függvény.

A népgazdaságra az 1968. évi árreformot követően is az árak elsődleges, meghatározó szerepe a jellemző. A hatóságilag rögzített, illetve maximált árak széles köre nagyjából–egészéből meghatározza a kereslet nagyságát. Az árak és a kereslet közötti ilyen típusú kapcsolat elsősorban a fogyasztási szférában tapasztalható. A termelői szférában viszont a központilag kialakított árak a termelést, a kínálatot (S) szabályozzák:

$$S = f_2 (P) \quad /2/$$

Azokon a területeken pedig, ahol az árak nincsenek hatóságilag rögzítve, vagyis ahol a kereslet, illetve a kínálat változása közvetlenül befolyásolhatja az árak nagyságát, ott a függvénykapcsolat jellege is természetesen más.

A mezőgazdasági idénycikkek piacán például többnyire kínálat (a felhozatal) határozza meg az árakat:

$$P = f_3 (S) \quad /3/$$

Ugyanakkor gyakran találkozhatunk (bár nem túl széles körben) a kereslet (D) ármeghatározó szerepével is:

$$D = f_4 (D) \quad /4/$$

Ez utóbbi függvénykapcsolat a szabad árak területén minden olyan esetben fellelhető, amikor a szükségletnél nagyobb a kínálat (a termelés), és így – bizonyos határok között – a kereslet határozza meg az árak nagyságát (például a piaci árutelitetség alkalmával).

A harmadik ötéves terv időszakában az árszintemelő tényezők között kell számon tartanunk a kereslet és a kínálat között időnként fellépő kisebb-nagyobb feszültségeket, amelyekért esetenként hol a termelőt, hol a kereskedelmet marasztalták el. Az egyensúlyi helyzet megbomlásának hatása az árakra elsősorban a szabadabb, tehát a hatósági előírások között mozgó és szabad árformákba sorolt cikkekre volt jellemző, de a korábbi gyakorlathoz képest a központi szervek gyakrabban folyamodtak a rögzített és a maximált áru termékek áremeléséhez is, ha a piaci egyensúlyi viszonyok ezt megkívánták.

Lényegében ezen utóbbiakhoz tartoznak a legfontosabbak: az építőipari³ és a felvásárlási árak emelkedése, ami alapvetően meghatározta a mechanizmus reform első három évének ár helyzetét.

³Az építőipari áremelkedéseknél ebben az összefüggésben elsősorban az 1968. január 1-i árrendezésre gondolunk, míg a később bevezetett építési-szerelési adó áthárításából eredő áremelkedés nem minősíthető központi árintézkedésnek.

Mindkét érintkezés fontos eleme volt a hosszú távú gazdaságpolitikai koncepcióknak, de míg az építőipari árak emelése elsősorban a keresleti feszültség csökkentésére irányult, addig a felvásárlási árak emelése döntően a kínálat, a termelési kedv ösztönzését segítette elő.

A népgazdasági általános árszintváltozás értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a legfontosabb ármozgások, arányváltozások központi intézkedések hatására történtek. A spontán ármozgások köre és mértéke az árreformot követően sem emelkedett népgazdasági szempontból jelentősnek nevezhető szintre.

A központi árki alakítás tehát főbb vonalakban változatlanul meghatározta – legalábbis a népgazdaság legfontosabb szféráiban – a kereslet és a kínálat nagyságát. Ezért azok részéről, akik a fizetőképes kereslet kiterjesztésének a lehetőségét kutatják, gyakran érte bírálat a hatóságilag jóváhagyott árakat is, hogy azok a kínálat, a ráfordítások oldaláról nem megalapozottak, vagyis, hogy indokolatlan többletnyereséget biztosítanak a termelőknek, miközben ugyancsak indokolatlanul korlátozzák a kereslet nagyságát.

Mint hogy az ilyen jellegű véleményekkel viszonylag gyakran lehet találkozni, érdemes ezt a kérdést közelebbről megvizsgálni.

AZ ÁRALAKULÁSRA HATÓ FŐBB TÉNYEZŐK

Az áraknak a kínálat, a ráfordítások oldaláról való megalapozottságát nyilvánvalóan csak az árszerkezet vizsgálata döntheti el. Hasonlóképpen az árszintvonal-változás indokoltságát is csupán az arra ható tényezők egymástól elkülönített, részletes elemzése képes alátámasztani.

Az áralakulásra ható főbb tényezők vizsgálata azt mutatja, hogy a népgazdaság általános árszintmozgását a kínálat oldaláról meghatározó különböző tényezőket három nagy csoportra oszthatjuk:

1. az élőmunka-ráfordítások
2. a holt- (átvitt-) munka-ráfordítások és
3. a tisztajövedelem-szint

változásának árhatásaira.

Az *élőmunka-ráfordítások árhatása* lényegében azonos az egységnyi termék előállításához felhasznált bérköltség változásával. A szóban forgó árhatás közelítése, illetőleg számszerű meghatározása – népgazdasági szinten – a munkából származó jövedelem és a nettó nemzeti jövedelem hányadosaként történik. (A közterhet és az illetményadót – melyek vállalati szempontból bérjellegű költségeknek tekintendők – nem itt, hanem a tiszta jövedelemnél vesszük figyelembe.)

A *holtmunka-ráfordítások árhatása* az egységnyi nemzeti termeléshez felhasznált anyagok és szolgáltatások, valamint az amortizáció (együtt összes termelő felhasználás) áralakulásával jellemezhető.

Az *élőmunka-ráfordítások* és a *holtmunka-ráfordítások árhatása* különböző nagyságrendet képvisel. A bruttó nemzeti termelésen belül az élőmunka-ráfordítások hozzávetőlegesen 20, a holtmunka-ráfordítások pedig mintegy 60 százalékot tesznek ki. A fennmaradó 20 százalék a népgazdasági tiszta jövedelem, tehát a vállalati nyereségek és központi jövedelemelvonások (illetményadó, forgalmi adó, nyereség adó, közteher, eszközlekötési járulék stb.) összege.

A *tisztajövedelem-szint változásának árhatása* az egységnyi nemzeti termelés tisztajövedelem-tartalmának a változásából eredő hatást jelenti. Ennek számszerűsítése közvetve oldható meg. Az eredmény a népgazdasági általános árala-

kulás, valamint az arra ható másik két tényező (az élőmunka-ráfordítás és a holtmunka-ráfordítás árhatásai) ismeretében könnyen kiszámítható. Azaz:

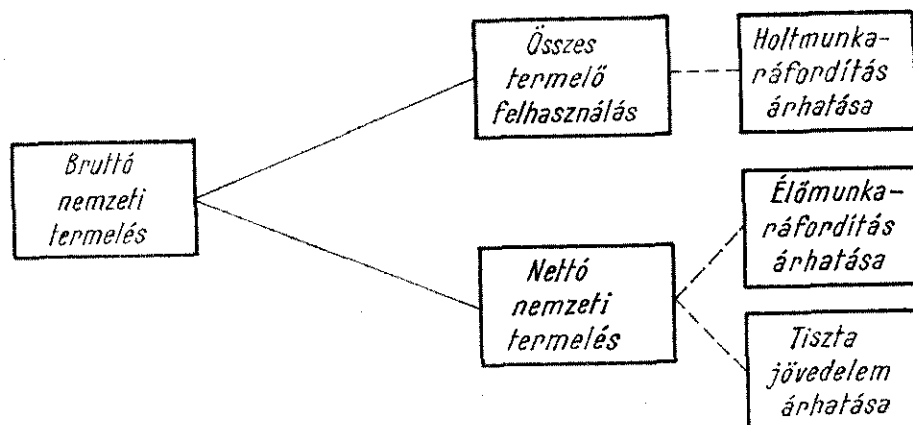
$$Q_{(é)} I_{p(é)} + Q_{(h)} I_{p(h)} + Q_{(t)} I_{p(t)} = Q_{(g)} I_{p(g)} \quad |5/$$

$$I_{p(t)} = \frac{Q_{(g)} I_{p(g)} - Q_{(é)} I_{p(é)} - Q_{(h)} I_{p(h)}}{Q_{(t)}} \quad |6/$$

ahol:

- $Q_{(é)}$ – az élőmunka-ráfordítások volumene,
- $Q_{(h)}$ – a holtmunka-ráfordítások volumene,
- $Q_{(t)}$ – a tiszta jövedelem volumene,
- $Q_{(g)}$ – a bruttó nemzeti termelés volumene,
- $I_{p(é)}$ – az élőmunka-ráfordítások árhatása,
- $I_{p(h)}$ – a holtmunka-ráfordítások árhatása,
- $I_{p(t)}$ – a tisztajövedelem-szint változásának árhatása,
- $I_{p(g)}$ – a népgazdasági általános árváltozás indexe a bruttó nemzeti termelés alapján számítva.

1. ábra. A népgazdasági ármozgásokra ható tényezők és a népgazdasági mérlegrendszer összefüggései

Az 1. ábrán a szaggatott vonalak azt mutatják, hogy az áralakulást meghatározó egyes komponensek a népgazdasági mérlegrendszer melyik eleméhez kapcsolódnak.

A népgazdasági általános árszintre a harmadik ötéves terv éveiben a kínálat oldaláról ható három komponens fent ismertetett módon kiszámított számszerű értékeit a 2. tábla tartalmazza.

Az összes termelő felhasználás árváltozása, vagyis az egységnyi nemzeti termelésre jutó holtmunka-ráfordítás árhatása több év átlagában, így a harmadik ötéves terv időszaka alatt is nagyságrendileg azonos volt az általános árszint mozgásával. Ez könnyen érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a népgazdasági ármozgások kiindulópontja az esetek többségében a termelőágazatokban végbe menő árváltozás. Így hosszabb távon szükségszerű a népgazdasági általános ármozgás és a termelő felhasználás ármozgása közötti eltérés nagyságrendjének csökkenése.

Meghatározott ütemdifferencia a két árfolyamat között azonban szükségszerűen fennáll, hiszen a népgazdasági általános áralakulás a tárgyidőszaki, míg az összes termelői felhasználás áralakulása viszont (a technológiai folyamatok és a készletezés idejével) korábbi árviszonyokat tükröz, bár az ütemdifferenciának hosszabb távon kisebb a jelentősége.

2. tábla

Az áralakulásra ható főbb tényezők

Év	A holtmunka-ráfordítások árhatása*	Az élőmunka-ráfordítások árhatása**	A tisztajövedelem-szint változásának becslése***
		Index: 1965. év = 100	
1966	100,4	97,0	108,4
1967	100,8	96,1	111,3
1968	109,3	97,1	115,0
1969	110,4	95,5	127,2
1970	113,6	95,7	131,8
		Index: Előző év = 100	
1966	100,4	97,0	108,4
1967	100,4	99,1	102,7
1968	108,4	101,0	103,3
1969	101,0	98,4	110,6
1970	102,9	100,2	103,6

*Az összes termelő felhasználás árindexe.

**A munkából származó jövedelem és a nettó nemzeti termelés hányadosa.

***A /6/ képlet alapján számítva.

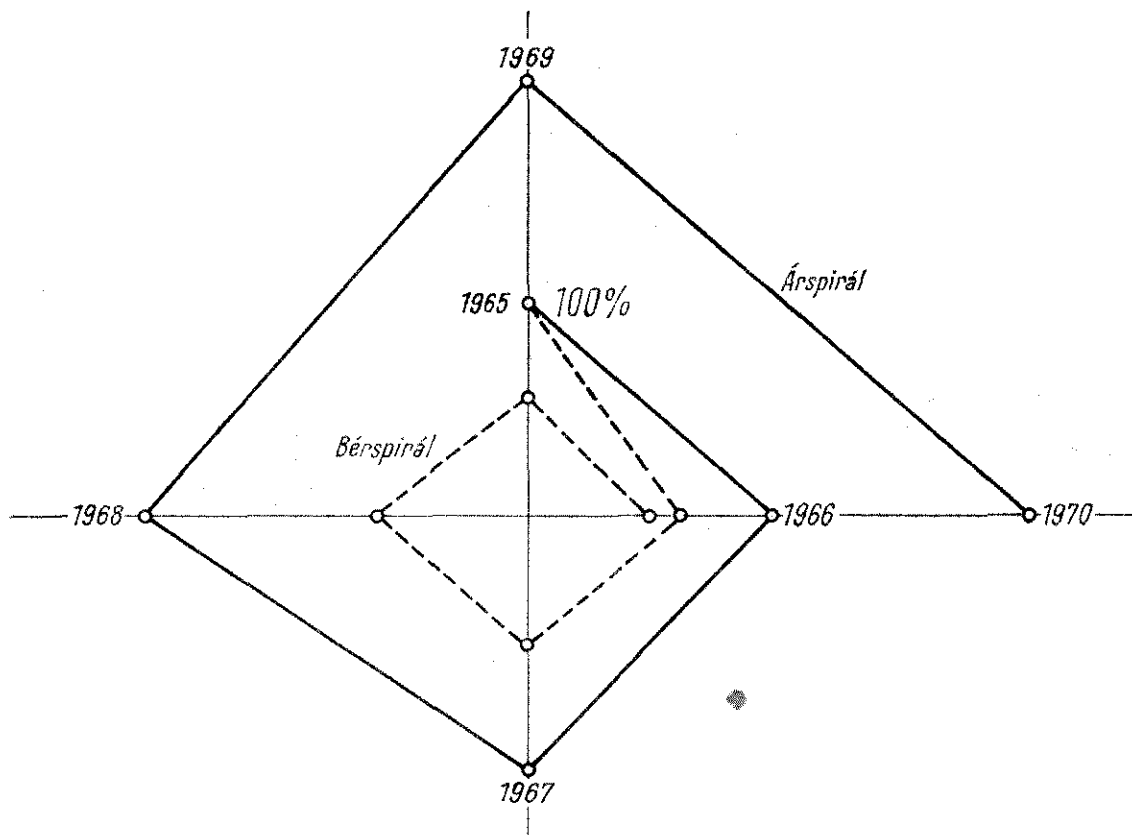
Más a helyzet az egységnyi nemzeti termelésre jutó élőmunka-ráfordítás áralakulásánál. A munkából származó reáljövedelem 1966 és 1970 között 31 százalékkal emelkedett, ugyanezen idő alatt viszont a nettó nemzeti termelés 37 százalékkal nőtt. Az egységnyi nemzeti termelésre jutó élőmunka-ráfordítás tehát több mint 4 százalékkal csökkent. Ez azt jelenti, hogy a harmadik ötéves terv éveiben a bérköltségek emelkedése népgazdasági szinten – tekintetbe véve a termelékenység gyorsabb növekedését – a kínálat, illetve a termelési ráfordítások oldaláról nem járulhatott hozzá az árszínvonal általános emelkedéséhez.

A sokat emlegetett „ár-bér spirál” – tehát, hogy a béremelkedések áremelkedésekhez, ezek pedig újabb béremelkedésekhez vezetnek – gazdaságunkat a vizsgált időszakban nem jellemezte. A munkából származó átlagjövedelem ugyan gyorsabban nőtt, mint az árszínvonal, a termelékenység emelkedését is figyelembe véve azonban az egységnyi nemzeti termeléshez felhasznált bérköltség csökkent, így ez az áremelkedéseknek nem lehetett okozója. Ezt mutatja a 2. ábrában szereplő két – szögletes vonallal megrajzolt – spirál („árspirál” és „bérspirál”) egymástól való fokozatos távolodása is.

A népgazdasági szintű ármozgások harmadik tényezője a tisztajövedelem-szint változásának árhatása a harmadik ötéves terv időszakában meglehetősen gyors, mintegy 32 százalékos emelkedést mutat. Lényegében annyival haladja meg az átlagos 13–14 százalékos árhatást, amennyivel az élőmunka-ráfordítás ettől elmarad.

Az egységnyi nemzeti termelésre jutó tiszta jövedelem növekedése közvetlenül összefüggésbe hozható az áraknak a fajlagos ráfordításokat meghaladó mértékű emelkedésével, ami a vizsgált időszakot szembetűnően jellemezte. Ezért a fajlagos ráfordítások által indokolt mértéknél nagyobb általános áremelkedések népgazdasági szinten a tiszta jövedelmek számottevő növekedését eredményezték. E megállapítás, mely az előbbieken vázolt módszerű makroszintű árelemzés eredménye, lényegében beleillik abba a képbe, amely a központi jövedelemelvonások és a vállalati nyereségek tervidőszakban végbement gyors növekedéséről szakmai körökben már eddig is közismert volt.

2. ábra. Az „ár-bér spirál” sajátos alakulása a harmadik ötéves terv időszakában

Megjegyzés:

Árspirál: a népgazdasági általános árváltozás a bruttó nemzeti termelés mutatója alapján.

Bérspirál: az egységnyi nemzeti termelésre jutó bérköltség – a munkából származó jövedelem és a nettó nemzeti termelés hányadosa – alakulása, azaz az élőmunka-ráfordítás árhatása.

A tisztajövedelem-szint bemutatott mértékű emelkedésének indokoltságát elbírálni természetesen igen nehéz és bonyolult feladat, melyre megfelelő választ adni (különösen olyan körülmények között, amikor az árszintemelkedés a ráfordítások oldaláról nem támasztható alá, és így a tiszta jövedelem növekedéséről mondott vélemény egyben az árszintemelkedés indokoltságáról alkotott ítélet is) csak további mélyrehatóbb vizsgálatok után lehetséges.

E tanulmány célja azonban ezúttal csupán egy makroszintű árelemzési módszer felvázolása és ennek gyakorlati alkalmazásából származó elsődleges számszerű eredmények bemutatása volt.

РЕЗЮМЕ

Сводное описание движений в народном хозяйстве, интерпретация и измерение общего уровня цен выдвигают целый ряд экономических и статистических проблем. На основании некоторых соображений для целей сводной характеристики движения цен на уровне народного хозяйства кажутся наиболее пригодными имплицитные индексы цен, исчисленные с помощью показателя валового национального продукта.

В Венгрии в период третьего пятилетнего плана (1966—1970 гг.) общий народнохозяйственный уровень цен, — исчисленный путем изложенного в очерке метода на основании имплицитного индекса цен, — возрос примерно на 13—14 процентов. Почти половина движения цен приходится на 1968 год, когда в связи с введением новой системы управления народным хозяйством была осуществлена реформа цен. В остальные годы изменение общего уровня цен имело гораздо меньшие размеры. Так, годовой темп роста уровня цен в 1966—1967 годах составлял примерно 1%, а в 1969—1970 годы около 2,5%.

Различные факторы, влияющие на движение народнохозяйственного уровня цен

со стороны предложения, можно разбить на три большие группы, а именно на воздействия изменений в

1. затратах живого труда,
2. затратах овеществленного труда и
3. уровне чистого дохода.

Воздействие на цены со стороны затрат живого труда по существу совпадает с изменением издержек на заработную плату, обращенных на изготовление единицы продукции.

Воздействие на цены со стороны затрат овеществленного труда можно охарактеризовать движением цен материалов и услуг использованных для производства единицы национального продукта и, соответственно, амортизационных отчислений производственного использования в целом).

Воздействие на цены со стороны изменения уровня чистого дохода представляет собой результат, возникающий на почве изменения содержания чистого дохода в единице национального продукта. Вопрос выражения с помощью цифр может быть решен косвенным образом. Результат нетрудно исчислить, если нам известны общее движение цен на уровне народного хозяйства и воздействующие на него два других фактора (влияние на цены, оказываемое затратами живого и овеществленного труда).

Результаты расчетов показывают, что имевшее место в течение третьего пятилетнего плана общее повышение уровня цен нельзя объяснить всецело со стороны затрат (использования живого и овеществленного труда), поскольку оно выходит за рамки последних, в связи с чем свою очередь произошел значительный рост реализованного в единице продукции чистого дохода.

SUMMARY

The summary illustration of the movements of prices of the national economy, the interpretation and evaluation of changes in the general price level raises numerous economic-statistical problems. Based on certain considerations, it seems that the implicit price index numbers, calculated with the help of the indicator of the gross national production, is most suitable for the summary characterization of the price movements of national economy.

During the third Five Year Plan-Period (1966–1970) the general price level of the national economy – calculated on the basis of the implicit price index in the way reviewed in the study – increased by about 13–14% in Hungary. Nearly 50% of the price movements in the plan-period took place in 1968, in the year of price reform connected with the introduction of the new economic management system. In other years the movement of the general price level was much lesser, thus in 1966 and 1967 the rate of increase of the price level was 1%, while in 1969 and 1970 it moved around 2,5%.

Different factors affecting the movement of the general price level of the national economy from the aspect of supply may be classified into three large groups:

1. live labour inputs,
2. dead labour inputs and,
3. the price-effects of changes in the level of net income.

The price-effect of live labour input is essentially similar to the change of labour costs used up in the production of a unit of product.

The price effect of dead labour can be represented by the price development of materials and services used up in the production of the national production of a unit as well as by depreciation (all together: total productive utilization).

The price effect of the change in the level of net income is the effect of the change in the coverage of net income of a unit of national production. This can be put into figures only indirectly. The result can be easily calculated if the general price development of the national economy as well as the two factors affecting it (the price effects of live labour inputs and dead labour inputs) are known.

Calculation results show that the general price level increase in the years of the third Five Year Plan cannot be explained from the aspect of inputs (live labour and dead labour utilization) it surpasses it and thus the net income realized in a unit of product has essentially increased.

A NÉPGAZDASÁG MUNKAÜGYI TERVEI ÉS AZOK TELJESÍTÉSE, 1957—1967 (II.)

PALOTAI LÁSZLÓ

A második hároméves terv időszakában kialakult munkaügyi tervezési és gazdálkodási gyakorlat – ismertetésére e tanulmány I. részében (*Statistikai Szemle* 1971. évi 8–9. sz. 867–880. old.) került sor – az 1961–1967. évek gazdálkodási rendjének alapjául szolgált.

A MÁSODIK ÖTÉVES TERV IDŐSZAKA (1961–1965)

A második ötéves terv – a hároméves terv nagyarányú túlteljesítésére alapozva – jelentős fejlődést irányzott elő. Ezen előirányzatok realizálásához szükség volt a terveket megalapozó számítások tökéletesítésére.

Az igény elsősorban a termelékenységi mutató megalapozásánál merült fel. Kormányzatszervek már korábban utasítást adtak az Országos Tervhivatalnak, hogy a munkaügyi tervezés továbbfejlesztéséről készítsen jelentést. A Tervhivatal jelentését első ízben 1960 márciusában tárgyalta a Gazdasági Bizottság, majd a végzett munkáról készített beszámolót tűzte napirendre, amelyben olvashatjuk⁸:

„A termelékenység olyan szintetikus mutató, amely kivetíti mindazokat a változásokat, amelyek a termelés összetételében és szervezettségében, a termelőberendezések állapotában és az alkalmazott technológiában bekövetkeznek. Ezenkívül – hosszabb távlatban kisebb részben – hatnak rá a dolgozótól függő, elsősorban munkafegyelmi tényezők is. Ebből következik, hogy a termelékenység tervezésénél meg kell változtatni azt az eddigi hibás szemléletet, mintha ez nagyjából munkaügyi reszortfeladat lenne. A munkatermelékenység emelkedése nem határolható el a termelésnövekedés volumenétől és annak forrásaitól. Ezért a termelékenység tervezése megjavításának módszereit elsődlegesen nem a munkaügy területén kell keresni, mivel a termelékenység tervezése

a) nem javítható meg a termelés (kapacitások), a beruházás és a műszaki fejlesztés tervezésének megjavítása nélkül, illetve ha elsődlegesen nem ezen területeken haladtunk jelentősen előre;

b) ugyancsak nem képzelhető el több évre előre ismert feladatok nélkül, különösen ami a termelési profilt és a beruházások megbízhatóbb talajon való kialakítását illeti.”

Az volt tehát a cél, hogy a beruházási, műszaki intézkedési stb. tervek és a termelékenységi terv között szerves kapcsolatot létesítsünk, és így a termelékeny-

⁸ Lásd az Országos Tervhivatal 1961. május 13-i, 99/I/1961. OT. számú jelentését.

ség tervezésénél a rutin és a közgazdasági becslés csak a megengedhető mértéket érje el. Ezért az Országos Tervhivatal a minisztériumi tervezéshez olyan utasítást adott ki, hogy a tervjavaslatban a termelékenység növekedését tényezőnként elemezzék és az így nyerhető munkaerő-megtakarítást ugyancsak tényezőnként mutassák ki.

A termelékenységre ható tényezőket az utasításban két nagy csoportra osztottuk:

termelési-műszaki összetevők:

- mennyire korszerűek a berendezések,
- mennyire korszerű az alkalmazott technológia,
- mennyire van kihasználva a kapacitás,
- hogyan van megszerveve a termelés az üzemben belül és az üzemek között (szpecializáció, kooperáció),
- szervezési-vezetési kérdések: a zavartalan üzemmenet (például anyagellátás) megszervezése, korszerű munkanormák, technológiai fegyelem biztosítása;

munkaügyi összetevők:

- munkaidőmérleg (munkanapok száma, betegség-hiányzás, túlórák),
- intenzitás, állásidő nem műszaki okokból,
- közvetlen és közvetve termelő létszám aránya,
- szakképzettség,
- a munkához való viszony (újítómozgalom, versenymozgalom stb.).

A tervezési utasítás szerint a fenti tényezőcsoportok hatását összevontan kellett megadni, majd pedig egyes, nagyságrendjében számottevő tényezőket kiemelten is. Így például külön tervlapon, tételenként kellett elemezni az ún. limit feletti beruházásokat, hogy üzembe lépésük az iparági termelékenységre milyen hatást gyakorol. Vagy: milyen hatást vált ki a régi gépek kicserélése, a kézi munkák gépesítése stb. A munkaügyi tényezőknél a munkaidő-veszteségek csökkentése, a szakmai színvonal emelése stb. szerepelt a kiemelt tényezők között.

A tényezőnkénti tervezés lépést jelentett előre, több iparágban igen lelkiismeretes, alapos elemző munkával készült a tervjavaslat. Összességében azonban nem hozta a várt eredményt. A minisztériumok többsége statisztikai és műszaki adatokkal felkészületlen volt a tényezőnkénti tervezéshez (egyesekek például az új nagyberuházások hatására vonatkozó elemzést be sem küldték). Ezért talán a kérdés úgy is felvethető, hogy bármennyire megérett a szükségessége egy ilyen megalapozó elemzésnek, az adott helyzetben mégis „előreszaladást” jelentett ilyen igényvel fellépni. (Ma már esetleg úgy is felvethető a kérdés: nem volt-e eleve téves feltételezés, hogy a vállalat feltárja majd az irányító szervek előtt összes tartalékát, amiből adódóan – prémiumhoz vagy egyéb konzekvenciákhoz fűződő – feszítettebb feladatot kapott volna.) Egyébként a termelékenységi mutató növelésére vonatkozó javaslatokat és a beküldött tényezőnkénti elemzéseket eleve irreálissá tette, hogy a javaslatok többségben magasabb beruházási igényen alapultak, mint amennyit a népgazdasági terv kielégíteni tudott.

Természetesen törekedtünk a termelékenység tervezése korábbi módszereinek hatékonyabbá tételére is. Így felhasználtuk mindazokat a műszaki mutatókat (gépesítés foka, gépi berendezések nagysága stb.), amelyek közvetlenül vagy közvetve hatnak a termelékenységre (például a szénfejtésnél, a villamos erőművekben, a kohászatban, a vegyiparban; az építőipari, a mezőgazdasági munkák gépesítése, a szállítási-rakodási munkák fokozatos gépesítése minden népgazdasági ágban stb.). Az ágazati munkaerő-létszám kiszámításának alapjául ezen-

kívül még számos szempontot vettünk figyelembe. Így: a mezőgazdaságban a kemizálás előrehaladása (vegyszeres gyomirtás); a közlekedésben a fejlettebb vonóerőre és a kalauz nélküli forgalomra való áttérés; a belkereskedelemben az egy eladóra (pontosabban az egy forgalomtól függő dolgozóra) jutó forgalom növekedése mellett a fejlettebb szervezési formák (önkiszolgáló boltok, nyitvatartási idők ésszerűbb kialakítása) hatásával is számoltunk. A költségvetési szervek legnagyobb létszámot foglalkoztató két ágazatában (oktatás és egészségügy) különböző normatívák szolgáltak a létszámterv megalapozásához.

Ebben az időszakban honosodott meg a tervezési gyakorlatban a „termelés emelkedéséből a termelékenység növekedésével elért hányad” mutatója. Ez az aránymutató több népgazdasági jelentőségű összefüggést fejezett ki:

- a munkaerőhelyzet által megkívánt vagy behatárolt létszámnövekedést,
- a termelés növelésének eztenzív vagy intenzív formáját,
- közvetve, a termelékenységen keresztül, a műszaki színvonalban, illetve korszerű gyártásban elért növekedést,
- és végül megmutatta, hogy a beralapnővekményből mekkora részt fordítunk új létszám beállítására, és másrésről mennyi marad az átlagkeresetek (reálbérek) növelésére.

Megváltoztattuk a termelékenységi mutató tartalmát is. Ettől az időszaktól kezdődőleg a termelést (a tört számlálója a vállalati teljes termelési érték) a munkások és alkalmazottak együttes létszámával osztottuk. Az volt ezzel a cél, hogy a vállalatok egyformán takarékoskodjanak mind a munkás, mind pedig az alkalmazotti létszámmal, és megszűnjék a munkások „bújtatása” az alkalmazotti létszámban.

A második ötéves terv célkitűzései

A munkaügyi célkitűzések legfontosabbika az volt, hogy a munka termelékenysége gyorsabban növekedjék, mint az előző időszakban, és ennek érdekében takarékos létszámgazdálkodást folytassanak a vállalatok. Szerény mértékű nominál- és reálbér-növekedéssel és az árualappal egyensúlyban levő bérkirárlással számolt a terv.

A munka termelékenységével kapcsolatos követelményt legkorábban az MSZMP VII. kongresszusa (1959. november) fogalmazta meg: „Az ipari termelésnek a tervidőszakra előirányzott növekedését nagyobb részben a munka termelékenységének növekedésével kell elérni, és csak kisebb részben a munkaerő létszámának növelésével, ...”⁹

Az egyidejűleg publikált termelési és létszám-irányszámok ezt a viszonyszámot mintegy kétharmad arányban jelezték. Az építőiparra nézve ezt a határozat számszerűen 65–70 százalékban rögzítette.¹⁰

A terv kidolgozása során számoltunk a fokozott ütemű műszaki fejlesztéssel, korszerű beruházások üzembe lépésével; a munka- és üzemszervezés hatékonyságának növekedésével és a munkaerő-gazdálkodás megjavulásával. A vezetés és ellenőrzés színvonalának lényeges emelkedése kapcsán olyan tartalékok feltárását vettük figyelembe, amelyek ellensúlyozzák a várható, de megfelelő számítások hiányában nem konkretizálható, munkaigényesség-növekedés ellentétes hatását. Ezeket a célkitűzéseket a második ötéves népgazdaságfejlesztési tervről hozott törvény¹¹ 3. §-a a következőképpen rögzítette: „Az ipari termelés növelését

⁹ A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1960. 600. old.

¹⁰ Uo. 603. old.

¹¹ Lásd: Magyar Közlöny. 1961. évi 74. sz.

és a műszaki színvonal emelését elsősorban a termelőberendezések rekonstrukciója, a korszerű technológia alkalmazása révén kell biztosítani. Az ipar fejlesztésére fordított beruházásokon kívül a termelés fejlődését a meglévő berendezések jobb kihasználásával, a felújítási lehetőségek nyújtotta korszerűsítésekkel, valamint a tudományos üzemvezetés és szervezés eszközeinek a felhasználásával is elő kell mozdítani.”

A törvény 4. §-a az iparra vonatkozólag kimondta: „A termelés emelkedésének legalább 70 százalékat a munka termelékenységének növekedése útján kell elérni”; míg a 44. § ugyanezt az állami kivitelező építőiparban mintegy 75 százalékban írta elő.

Az MSZMP VIII. kongresszusa (1962. november) ismét foglalkozott a kérdéssel. A célkitűzést – bizonyos, elsősorban a termelés frontján jelentkező nehézségek miatt – lényegében a VII. kongresszussal összhangban, kétharmados szinten rögzítette azzal, hogy: „A jövőben a szabad munkaerő-tartalék viszonylagos csökkenésével ezt az arányt tovább kell emelni.”¹²

A terv végrehajtása érdekében menetközben hozott felső szintű intézkedések

Mindenekelőtt az 1961. évi népgazdasági terv jóváhagyásával egyidejűleg hozott határozatokról kell szólni. A Gazdasági Bizottság a terv tárgyalásakor elsősorban a túlzott létszámnövekedés megakadályozását tartotta fontosnak, amelyet részben többlet átlagbérrel, de – ha szükséges – adminisztratív eszközök alkalmazásával is el kellett érni (például létszámfelvételi zárlat, a vezetők premizálásánál megfelelő szankciók stb.). A vonatkozó kormányhatározat kimondta: „Szigorúan be kell tartani a létszámgazdálkodás előirányzatait, a vásárlóerő terven felüli növekedése irányába ható intézkedéseket pedig csak a legindokoltabb esetekben és kizárólag a kormány elhatározása alapján szabad engedélyezni.”

A normarendezés 1961. első félévében befejeződött. A kormány kötelezte a Munkaügyi Minisztériumot, hogy rendszeres jelentéseiben a munkanormákról ezt követően is számoljon be. A téma kormány szintű lezárására megjelent határozat¹³ a munkanormákkal kapcsolatosan újból tisztázta az egyes fogalmakat, és leszögezte a normák meghatározása, ellenőrzése és megváltoztatása terén a teendőket. Lényeges, hogy kimondta: a jóváhagyott vállalati átlagbér a normák rendezése után nem csökkenthető, az a további ösztönzésre a vállalatnak rendelkezésre áll.

Nem kevés probléma adódott a termelékenységi arány, az ún. „kétharmad” sematizálásából. Amilyen hasznos ugyanis ennek a mutatónak a felső szintű vizsgálata, annyira káros lehet iparági-vállalati szinteken, ha ez „vezetési módszerré” nővi ki magát. Ennek veszélye 1962-ben már nyilvánvaló volt. Bár egyes minisztériumok pozitíven alkalmazták, mert megfelelő arány megszabásával gátat igyekeztek vetni – főleg a termelési terv túlteljesítésénél – a túlzott létszámnövekedésnek. Sok volt azonban a negatív vonás. Egyes minisztériumok, illetve iparigazgatóságok – a termelékenységi előirányzatok gondosabb kielemezése és megalapozása helyett – a termelékenységi aránnyal „diktálták” a termelékenységi mutatót. Nyilvánvaló, hogy e mutató önálló szerepe a vállalatok irányításában a) laza célkitűzés esetén a tényezőnkénti elemzés és újabb tartalékok feltárása ellen hat, és b) az irányítószerv által nem elemzett túlfeszítés esetén a termelési

¹² A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1963. 443. old.

¹³ A 22/1961. (VI. 9.) Korm. számú határozat. Magyar Közlöny. 1961. évi 43. sz.

érték nem kívánatos növelése és a korábbi káros mennyiségi szemlélet irányába visz.

Ismételten fel kellett tehát hívni az állami és társadalmi ellenőrző szervek figyelmét arra, hogy az ellenőrzés súlypontját nem a globális arányra kell helyezni, hanem azokra a tényezőkre, amelyektől a termelékenység valóságos növekedése várható, tehát elsősorban arra, hogy a műszaki intézkedések (technológia és gyártmányfejlesztés, szervezés stb.) időben megvalósuljanak.

A vállalati vezetésben az újabb lazulás jelei 1962 végére, 1963 elejére kezdtek kibontakozni, amihez „objektíve” az is hozzájárult, hogy 1963. első negyedében az elhúzódó és kemény tél termelési kiesést okozott, amelyet jelentős túlórázással, vasárnapi műszakokkal (szénbányászat) és külső munkaerők igénybevételével is (árurakodásnál stb.) igyekeztek pótolni.

Az 1964. évi terv elkészítése kapcsán az Országos Tervhivatalnak nem sikerült a minisztériumokkal olyan létszám-előirányzatokban egyetértésre jutni, amelyek a takarékos gazdálkodással összhangban lettek volna, ezért a kormány az 1964. évi népgazdasági terv tárgyalásakor az előirányzott össznépgazdasági létszám fél százalékát zárta azzal, hogy annak beralapját is meg kell takarítani. Már ekkor napirendre került az a – ma is időszerű – gondolat, hogy „a vállalatok belül és a vállalatok között munkaerő-átcsoportosítások” kívánatosak, valamint Budapest munkaerő-ellátásának nehézségeire való utalás, és ezért főképpen itt kellett a minisztereknek a munkaerő-átcsoportosítást megszervezniük.

1964. első félévében rosszul alakultak a munkaügyi mutatók: a túlórák aránya jelentősen tovább nőtt, s ez felemésztette az átlagbértartalékokat, amelyek a termelékenység növekedésének bértartalékául szolgáltak, a létszámnövekedés pedig már az év közepén olyan mértéket kezdett elérni, amely lényegében az 1965. évi terv előzetes számításainak szintjét közelítette meg. Ezért a kormány még az 1965. évi terv véglegesítése előtt irányelveket rögzített „az 1965. évi terv megvalósítása érdekében végrehajtandó egyes munkaügyi feladatokról”. Első ízben kötelezték az Országos Tervhivatalt és a Munkaügyi Minisztériumot, hogy 1964. szeptember hó 1-ig határozzák meg a felügyeleti szervek számára azt a létszámot, amelyet legfeljebb az év végéig érhetnek el (ún. zárólétszám), és ennek alapján kellett a vállalatoknak a megfelelő intézkedéseket fogantatniuk (létszámzárás, esetleg leépítés is; felvenni legfeljebb az iskoláikat befejező szakembereket lehetett; létszámtúllépés esetén megfelelő szankciók). A határozat kiterjedt arra is, hogy átlagbértartalék képzését újból meg kell kezdeni, egyidejűleg a túlórák további emelkedését meg kell akadályozni, és további emelkedés esetén, illetve az átlagbér túllépésekor, megfelelő levonást kell eszközölni a nyereségrészesedésből; ugyancsak szankciót kell alkalmazni a vezetők prémiumánál is.

Az MSZMP Központi Bizottsága 1964 decemberében megtárgyalta a népgazdaság irányításának számos problémáját. Megállapította, hogy a tervek végrehajtásának megszervezésére irányuló állami és pártmunka a gazdasági irányítás különböző szintjein nem kielégítő, és ezért a vállalati tevékenységben meglévő negatív jelenségek évről évre újratermelődnek.¹⁴ Ezért hathatós intézkedéseket kell hozni a munkafegyelem megszilárdítására, „olyan közszellem kialakulásáért kell síkraszállni, amely biztosítja minden vállalatnál és helyi szervnél a szükséges fegyelemszilárdító intézkedések kidolgozását és megvalósítását”. Elemezték azokat az okokat, amelyek közrejátszottak abban, hogy a munka termelékenysége nem nőtt kielégítően, továbbá hogy mire vezethetők vissza az irányítás, az ellen-

¹⁴Lásd: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1963–1966. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 97. old.

őrzés, az ösztönzés hiányosságai, és mindezeket hogyan kell leküzdeni, konkrétan pedig az 1965. évben milyen intézkedések szükségesek ezen elvek érvényesítésére és a takarékos gazdálkodás megvalósítására.¹⁵ Igen nagy jelentőségű a határozatnak az a része, amely a gazdasági mechanizmus (a tervezési, a pénzügyi, az ár- és az anyagi érdekeltségi rendszer) kritikai felülvizsgálatát írja elő,¹⁶ amelynek megtárgyalását 1966 első félévére tűzik ki.

Ezt a tanácskozást állami szervek részéről számos intézkedés követte, amelyek munkaügyi vonatkozásban kitértek:

1. a létszámgazdálkodásra (1965. első felében általában kerülni kellett a létszámfelvételt, az üres helyek tartalékolandók az iskoláikat befejező fiatalok felvételére; a túlzott adminisztratív létszámnál leépítéseket kellett eszközölni);

2. a bér-gazdálkodás elveire (ezeket kellett érvényesíteni a bérmegállapodásokban, amelyekről később lesz szó);

3. a fellazult munkanormák felülvizsgálására (ennek mintegy 1,5 százalék termelékenységemelkedést kellett eredményeznie);

4. az alkalmazottak premizálására (lásd részletesebben később).

Külön rendelet¹⁷ alapján kerültek kiigazításra a Munka Törvénykönyv azon pontjai, amelyek a fegyelem megszilárdulását és a munkaerő átcsoportosításának megkönnyítését voltak hivatva elősegíteni.

A bér-gazdálkodás elvei a tervidőszakban

A második ötéves terv éveiben is lényegében a bevezetőben részletesen taglalt fő elvek képezték a bér-gazdálkodás alapját. Az előző (1958–1960-as) időszakhoz viszonyítva azonban nagyobb hangsúlyt kapott a létszám-takarékosságra való törekvés, egyrészt a munkatermelékenység nagyobb ütemű növekedése érdekében, másrészt – később – a munkaerő-tartalékok kimerülésére való tekintettel is. A létszám-bővülés fékezését szolgálták a bérmegállapodásokban a következő irányelvek.

Az átlagbértartaléknak megfelelő beralaprészt nem volt szabad felhasználni terven felüli létszám felvételére (kivéve, ha ezt felsőbb szerv előzetesen engedélyezte).

A termelési terv túlteljesítéséhez esetleg szükséges többletmunkaerő és -ber-alap felhasználásához továbbra is az Országos Tervhivatallal való előzetes megállapodásra volt szükség (de egyes években ezt a hatáskört a Gazdasági Bizottság magának tartotta fenn). A gépipar felhatalmazást kapott, hogy amennyiben a túlteljesítésnél a termelékenység 70 százalékos arányát biztosítani tudja, akkor nincs szükség előzetes tárgyalásra. Ugyanígy az élelmiszeripar és az építőanyagipar is a korábbi módon gazdálkodhatott.

Abszolút (a tervben figyelembe vett) munkaerő-megtakarítás esetén 1961-ben az átlagbéreket 0,5–1,0 százalék erejéig lehetett túllépni, 1965-ben pedig az így megtakarított beralapot felerészben fel lehetett használni az átlagbérek növelésére (a minisztérium vállalati szinten ettől mindkét irányban eltérhetett).

A tervidőszakban végig probléma volt, hogy a munka termelékenysége nem nőtt kielégítően. Pedig ehhez a bérmegállapodások nemcsak a munkaerő-megtakarításon keresztül, hanem esetenként külön is biztosítottak ösztönzési alapot. 1961-ben a munkások átlagbére tekintetében általánosan megvolt a túllépési

¹⁵ Uo. 103–106. old.

¹⁶ Uo. 107. old.

¹⁷ Lásd: *Magyar Közlöny*. 1964. évi 78. sz.

lehetőség (0,4%), később is rendszeresen volt ilyen felhatalmazás az építőanyagipar és az építőipar területén (1%) és a könnyűipar olyan iparágában, amelyekben a termelékenység viszonylag megbízható módszerrel mérhető volt. Más területeken az átlagbértartalékok a munkatermelékenység emelésére elegendőnek látszottak.

Sokan vélték, hogy a munkatermelékenység lassú ütemű növekedéséért a merev átlagbér-gazdálkodást kell hibáztatni. Azt állították, hogy egyrészt ezeket az átlagbér-előírásokat csak úgy lehet betartani, ha fölös számban vesznek fel alacsony keresetű dolgozókat, másrészt az volt a véleményük, hogy az átlagbér abszolút előírása önmagában is akadályozza a termelékenység terven felüli növelését.

A Munkaügyi Minisztérium irányítása mellett több mint 50 szakértő (MüM, OT, PM-MNB, szakminisztériumok, szakszervezetek munkatársai) konzultált e kérdésben 21 ipari és építőipari nagyvállalat gazdasági vezetőivel. Csak egy vállalatnál nyilatkoztak úgy, hogy náluk a tudatos létszámhigitás időnként felmerült. A vizsgálat egyidejűleg feltárt más problémákat is. A túlórák számának növekedése az ösztönzésre szolgáló átlagbértartalékokat többnyire felemésztette. Egyes vállalatoknál az is problémát okozott, hogy a munkaerő összetételében bekövetkezett változás (például a műszaki alkalmazottak arányának növekedése) az engedélyezet átlagbéremelés jelentős részét automatikusan igénybe vette, és a keresetek tényleges növelésére, ösztönzésre alig maradt lehetőség. Ezekben a kérdésekben azután intézkedtek az illetékesek.

A Munkaügyi Minisztérium jelentését 1964 júniusában terjesztette elő (s azt a Gazdasági Bizottság 1964. július 8-i ülésén tárgyalta). Az alapkérdésben a vizsgálat lényegében arra a következtetésre jutott, hogy a munkatermelékenység nem kielégítő emelkedése nagyjából nem az átlagbér-gazdálkodással, hanem egyéb alapvető hiányosságokkal függ össze (elégtelen műszaki fejlesztés, hibák a munka- és üzemszervezésben, a vezetés nem kielégítő színvonala, ütemtelen termelés, kooperációs és anyagellátási zavarok stb.). A műszaki fejlesztés és szervezés hiányosságait nem lehet csak bérügyi ösztönzéssel helyettesíteni. Ha az említett hibák nem csökkennek, illetve nem küszöbölődnek ki, a termelékenység emelkedését semmiféle mechanizmus (ösztönzés) nem képes megfelelően elősegíteni.

A vizsgálat azt is felszínre hozta, hogy nagyobb mértékű ösztönzést kell munkaerő-megtakarítás esetére biztosítani. (Ezt azután, mint előbb már szó volt róla, az 1965. évi bérmegállapodásokban biztosították is.) A munkaerő terven aluli igénybevétele, még inkább a már meglévő létszám csökkentése, komoly vezetésbeli és tudati akadályokba ütközött. A minisztériumokkal való ez irányú tárgyalás 1965 elején több problémát vetett fel ezzel kapcsolatosan.

– Az évi vállalati létszámkeret mindig hosszas „tervcsata” után alakult ki, mert a minisztériumot kötötte felfelé vállalt kötelezettsége, a vállalat pedig minél könnyebben megvalósítható feladatokért harcolt. A létszám „visszaadása” átlagbér ellenében most a következő dilemma elé állította a vállalatvezetést: „Mindig harcoltam az ellen, hogy visszaszorítsák a létszámtervet, most milyen erkölcsi alapon ajánljak fel csökkentést?”

– Sem a vállalatvezetés, sem a társadalmi szervek nem vállalták a népszerűtlen elbocsátást. Voltak, akik az így szereshető többletátlagbért „vérdíj”-nak nevezték. Akkoriban még igen nagy probléma volt vidéken a nők foglalkoztatása. A helyi szervek felléptek az ellen, ha valamely vállalat felesleges női munkaerőket akart leépíteni.

– A megrendelések bizonytalansága, a lökészerű bel- és külkereskedelmi igények miatt is tartalékolta a vállalat létszámot, mert az elbocsátottakat később nem tudta volna visszaszerezni. A vállalat egyébként is általában tervtúlteljesítésre törekedett, mert ez minden mutatóját kedvezően befolyásolta; a létszámot tehát erre is tartalékolta.

A munkaerő-megtakarítási rendszer mechanizmusa sem volt problémamentes. Az volt ugyanis az elképzelés, hogy elsősorban a tervben figyelembe vett létszámból kell elérni megtakarítást. Ez a koncepció abból indult ki, hogy az éves tervekben a minisztériumok mindig több tízezres nagyságrendben „harcoltak ki” magasabb létszámot, mint ami a gyorsabb termelékenységnövekedés és biztosabb népgazdasági egyensúly érdekében szükséges lett volna. Így alakult ki azután a megtakarítás *abszolút* – az évi tervszámításhoz viszonyított – rendszere. Ez ellen pedig jogosan vetették fel, hogy a termelésben stagnáló vagy visszaeső vállalatoknak kedvezett és az exportot stb. túlteljesítő vállalatokat sújtja, ahelyett, hogy ösztönözné őket; továbbá, hogy miért „kedvesebb” a népgazdaságnak az a termelési volumen, ami a termelési tervteljesítés például 98–100 százaléka között jött létre, és közben elérték 1 százalékos létszám-megtakarítást (amely után bizonyos arányban többletátlagbér számolható el), mint például a 100–102 százalékos közötti terméktömeg (amelyre egyébként szükség van) 101 százalékos létszám-igénybevétel ellenében (ekkor viszont nem abszolút a létszám-megtakarítás, hanem relatív, tehát nincs többletátlagbér)?

Ez lényegében a *relatív* béralap-megtakarítás elismerésének az igényéhez vezetett, annak minden káros következményével; mert „igazságos” relativitás nincs, a termelési érték ennek megbízhatatlan viszonyítási alapja, sőt sok esetben a naturális mutató is az. A nagy létszámtartalékokkal rendelkező vállalatok még sikeresebben és „érdemtelenül” értek volna el magasabb átlagbért; lényegében az a veszély állt fenn, hogy megindulhat az a spirál, amely az 1957 előtti béralap- és átlagbér-gazdálkodást újra meg újra az egyensúlyhiány felé vitte.

*

A bérmegállapodásokban rögzítették az alkalmazottak *prémiumkeretét* is. A második ötéves terv időszakában is ismételten vitatták, hogy ennek az ösztönzésben van-e szerepe? Az 1960 decemberi intézkedést 1961 októberében újabb követte. E határozat a premizálás irányelveit az alábbiak szerint adta meg:

– Prémiumfeladatok: kiemelt fontosságú konkrét műszaki fejlesztési célkitűzések leg-hatékonyabb megoldása, és – ahol mérhető – a műszaki fejlesztési tervek teljesítése; exporttervek tervszerű teljesítése és indokolt túlteljesítése; a termelékenység emelése; a gazdaságosság javítása.

– Feszített tervfeladatok vállalásáért és teljesítéséért több prémiumot kell adni, mint valamely laza célkitűzés túlteljesítéséért.

– Ki kell küszöbölni a prémium fizetésekiegészítés jellegét, ezért szűkíteni kell a premizáltak körét, az elaprózás ellen pedig meghatározni az egyéni prémium alsó határát.

– A prémiumkeret nagyobb részét előre kitűzött feladatok (célfeladatok) teljesítéséért kell kifizetni, csak kisebb része lehet utólagos. Ezért meg kell szüntetni annak naptári időszakhoz való kötését, és a kifizetés a feladat teljesítésekor legyen esedékes. A fel nem használt prémiumkeret az egyik évről a másikra legyen átvihető.

A prémiumrendszer elvei azonban a későbbiek során ismételten eltorzultak. Az 1965. évi népgazdasági terv tárgyalásánál a kormány leszögezte: „Meg kell változtatni a vállalati prémiumrendszert, és az ezzel járó indokolatlan és gazdasági torzulásokat előidéző prémiumhajsztát”.

A prémiumrendszer módosításának elvei az alábbiak szerint alakultak ki:¹⁸

– Csökkenteni kell az olyan tendenciákat, hogy a prémiumrendszer és a nyereségrészesedési rendszer ellentétes érdekeltséget válthasson ki. Ezért a teljes prémiumkeret csak ak-

¹⁸ Lásd: A munkaügyi miniszter és a pénzügyminiszter 125/1965. Mü.M. számú együttes utasítása (*Munkaügyi Közlöny*, 1965. évi 22. sz.).

kor legyen felhasználható, ha a vállalat az évi tervben meghatározott nyereségrészesedési szintet teljesíti. Az ettől való eltérést a prémiumkeret 30 százaléka erejéig csökkenő vagy növekvő irányban arányosan figyelembe kell venni.

– A vállalat kapja meg feltétlenül a prémiumkeret nagyobbik hányadát (az eddigi kb. 50 százalék helyett).

– Az egyén elé olyan feladatot kell kitűzni, amit az befolyásolni tud, és fel kell oldani a személyi maximumot (amely addig 40–50 százalékban volt megállapítva).

A tervcélkitűzések teljesítése

1. Az ipar termelése, termelékenysége. A termelés (és ezzel összhangban a termelékenység is) kb. 3–4 ponttal a tervezett alatt maradt.

5. tábla

Az ipari termelés és munkatermelékenység a második ötéves terv időszakában*

Megnevezés	A teljes termelési érték			Az egy munkásra és alkalmazottra jutó teljes termelési érték		
	Az ipar főtevékenysége összesen	Ebből:		Az ipar főtevékenysége összesen	Ebből:	
		a KGM gép-ipara	a KIM ipara		a KGM gép-ipara	a KIM ipara
Az 1965. évi terv az 1960. évi teljesítés százalékában	150,2	167,5	137,1	132,8	144,8	123,7
Az 1965. évi teljesítés az 1960. évi teljesítés százalékában	146,7	157,4	137,0	129,1	133,2	119,6
1961. év						
Index: 1960. év = 100						
Az ötéves terv előírása	111,7	117,0	109,5	108,3	111,9	106,1
Az évi terv előírása ...	108,1	111,4	106,8	105,1	107,5	104,4
Tényszám	111,5	115,7	108,7	108,4	111,0	105,4
1962. év						
Index: 1961. év = 100						
Az ötéves terv előírása	107,2	106,7	104,5	105,3	106,1	102,9
Az évi terv előírása ...	108,8	112,4	105,8	105,6	107,6	103,6
Tényszám	109,0	111,7	106,4	105,7	106,9	102,7
1963. év						
Index: 1962. év = 100						
Az ötéves terv előírása	107,2	108,9	104,9	104,7	105,9	103,2
Az évi terv előírása ...	107,2	110,1	104,9	103,9	105,1	103,3
Tényszám	107,1	106,8	106,2	103,7	102,7	103,3
1964. év						
Index: 1963. év = 100						
Az ötéves terv előírása	108,0	111,2	107,1	105,2	107,4	104,7
Az évi terv előírása ...	105,8	110,1	104,8	103,1	106,5	102,6
Tényszám	108,3	108,2	106,6	104,8	104,6	103,2
1965. év						
Index: 1964. év = 100						
Az ötéves terv előírása	108,5	110,8	106,9	105,7	107,2	104,9
Az évi terv előírása ...	103,0	103,9	102,5	101,9	102,9	101,8
Tényszám	104,1	105,4	104,6	103,7	104,5	103,6

* Az indexeket egy munkanapra számítottuk, tehát az évek közötti munkanapkülönbségek nem zavarják az összehasonlíthatóságot.

Megjegyzés. Lásd az 1. tábla jegyzeteit.

A termelési lemaradásban főként a gépipar játszott közre; különösen 1963-tól kezdett lényegesen elmaradni az ötéves terv előirányzataitól. Ehhez hozzájárultak a rendelésállomány-problémák (nem kevéssé a korszerűség hiányosságai miatt is), ezenkívül – főleg 1965-ben – a beruházások visszatartása.

A munka termelékenysége a gépiparban ugyanannyi ponttal maradt a terv-célkitűzés alatt, mint a termelés, s a könnyűipar – a termelési terv globális teljesítése mellett – az előirányzattól 4 ponttal maradt el. Azt a célkitűzést, hogy a termelés növekedésének 70 százalékát a termelékenység emelkedése biztosítsa, nem sikerült teljesíteni (az arány 64 százalékra alakult). Az előirányzott arányt csak azokban az években értük el (1961), illetőleg haladtuk túl (1965), amelyekben a párt és a kormány külön intézkedésekkel (általános normarendezéssel) közbelepett.

A laza normákat legjobban az mutatja, hogy a normateljesítés százaléka az iparban 1961 februárban 107 százalék, novemberben – a rendezés után – pedig 102 százalék volt. Az ipar 1961. évi termelési tervét 3 százalékkal túlteljesítette, létszámtöbblet nélkül. Az 1962. évi második felére azonban újból kialakultak a lazulás elemei: a könnyűiparban meggyorsult a „létszámelfutás”, s a gépipar is intézkedésekre kényszerült, hogy a létszámnövekedést megfékezze. Az 1963–1964. években pedig az évi ipari munkaerő-előirányzatok túllépése mellett még jelentős arányban nőttek a túlórák is. 1965-ben a normarendezés hatására a normák teljesítése a második félévben 100 százalék körül alakult ki, a munkafegyelem megjavult, a termelési többletek úgyszólván létszámtöbbletek nélkül jöttek létre, ezzel is bizonyítva a jelentős munkaerő-tartalékokat.

2. Foglalkoztatottság. A népgazdaság szocialista szektorában (a mezőgazdasági termelőszövetkezetek nélkül), az évek létszámátlagát összevetve, az 1961. és az 1965. évek között összesen 415 000 főnyi létszámnövekedést terveztünk. (Lásd a 6. táblát.)

Ténylegesen 367 000 fős növekedés következett be. A terv és a tényszám közötti eltérés lényegében abból adódott, hogy – különböző intézkedések együttes hatásaként – 1965-ben nem volt létszámemelkedés. A népgazdasági ágak között az ötéves tervhez mérten eltolódás következett be: az iparban (az OKISZ-szal együtt) közel 40 000 fővel vettek fel többet, mint amennyivel a terv számolt (mialatt a tervben előirányzott termelésnövekedés nem következett be); az állami mezőgazdaságban közel ennyivel volt a munkaerő a tervezettnél alacsonyabb; a közlekedés 31 000 fővel foglalkoztatott kevesebbet, és relatíve legnagyobb arányú volt a lemaradás az építkezéseknél (építőipar, lakás-kommunális ágazat).

Az eltérések az ötéves terv évi bontásától már az egyes évek terveinél létrejöttek.

Az ipar (+OKISZ) többlete 1962–1964 között alakult ki, már az évi tervekben is, de még inkább ténylegesen. A többleteket leginkább foglalkoztató ágazatokat tekintve: a gépiparban évi 1–1,5 százalékra becsülték a termékeltolódás miatti munkaigényesség-növekedést, és külön több ezres létszámot állítottak be műszaki fejlesztésre; a könnyűiparban a választék bővülésével és a szérianagyság csökkenésével, valamint az export arányának növekedésével magyarázták a munkaigényesség emelkedését; a papíriparban a soron kívül bevezetett munkaidő-csökkentés és a folyamatos üzemmenetre való áttérés igényelt jelentős többletlétszámot. A szövetkezeti iparra igen nagy nyomás hárult, hogy a tervezettnél gyorsabban szívja fel a vidéki (döntően szakképzetlen nőkből álló) munkaerő-felesleget.

6. tábla

A foglalkoztatottak számának alakulása a második ötéves terv időszakában
(ezer fő, évi átlagban)

Foglalkoztató	Az 1960. évi tény-szám	A ter-vezett		A tény-leges		1961.			1962.			1963.			1964.			1965.		
		1960-tól 1965-ig	növekedés	Az öt-éves terv	Az évi terv	Tény-szám	előírása		Tény-szám	előírása		Tény-szám	előírása		Tény-szám	előírása		Tény-szám	előírása	
							Az öt-éves terv	Az évi terv		Az öt-éves terv	Az évi terv		Az öt-éves terv	Az évi terv		Az öt-éves terv	Az évi terv			
Állami ipar	1136	154	184	1172	1175	1174	1198	1214	1218	1227	1259	1269	1259	1306	1318	1290	1333	1320		
OKISZ összesen .	199	25	33	205	205	204	206	208	208	211	214	216	214	221	226	224	225	232		
Állami építőipar	242	27	16	243	243	237	247	255	244	254	261	247	261	267	261	269	267	258		
Állami mezőgazdaság	293	17	-16	296	298	280	300	296	286	306	286	291	307	288	289	310	293	277		
Állami közlekedés	286	46	17	290	294	290	300	297	293	309	300	303	322	309	306	332	310	303		
Állami felvásárlás	8	6	-	9	9	8	11	11	9	12	10	10	13	10	9	14	10	8		
Állami bel-kereskedelem ..	191	38	31	200	199	199	208	209	207	215	218	214	222	223	221	229	226	222		
SZOVOSZ összesen	78	12	15	80	80	78	82	82	79	84	84	89	87	93	94	90	98	93		
Kül-kereskedelem ..	7	2	3	8	8	8	8	8	8	8	9	9	9	10	9	9	10	10		
Lakás-kommunális vállalatok	68	17	10	73	71	71	76	75	74	79	81	73	82	80	76	85	80	78		
Kulturális vállalatok	12	2	1	13	13	13	13	13	13	13	14	13	14	13	13	14	14	13		
Pénzüntézetek ...	17	6	4	19	19	18	20	19	20	21	20	20	22	20	21	23	21	21		
Költségvetési és társadalmi szervek	345	63	69	358	357	357	370	371	368	383	393	385	396	407	405	408	414	414		
Szocialista szektor összesen	2882	415	367	2966	2971	2937	3039	3058	3027	3122	3149	3139	3211	3247	3248	3297	3301	3249		

Megjegyzés: Lásd a 2. tábla jegyzeteit

Az építőipar az egész tervidőszak alatt válságban volt. Eleinte a termelés visszafogása miatt, aminek következtében munkaerő-leépítésre került sor (1960–1961 telén), később pedig hiába irányzott elő a terv magasabb termelést és létszámot, az nem volt realizálható. (A problémát még fokozta, hogy a „télielés” hiányosságai miatt 1963-ban és 1964-ben a foglalkoztatottak jelentős részét kellett „fagyszabadságra” küldeni, akik közül sokan nem tértek vissza az építőiparba.) 1962-től a termelési tervet csak 96 százalékra, 1963-ban pedig 92 százalékra teljesítették, és az 1962. évihez hasonlítva elért növekedés is csak vasárnapi és egyéb túlórák hatásaként jött létre. 1964-ben a munkaerő-ellátottság ugyan javult, de a termelési tervben így is 4 százalékos lemaradás mutatkozott. Egyre sürgetőbbé vált, hogy bérezési oldalról intézkedéseket tegyenek (főleg az ún. különélési pótlék volt igen alacsony).

Az állami mezőgazdaságban az egyes éveknél jelentkező különbséget a szántás, a vetés, a növényápolás és a betakarítás ténylegesen elvégzett munkáinak függvényében alakult, de kifejezésre jutott az a törekvés is, hogy a feladatokat kevesebb munkaerővel és relatíve több bérrel valósítsák meg.

A közlekedési ágazatban a vasúti létszámnormák felülvizsgálata, a közúti és városi forgalomban a kalauz nélküli járatok elterjedése, a fővárosban pedig a munkaerőhiány okozott létszámmegtakarítást. (Ez utóbbit túlórákkal, tehát bér-alappal kellett pótolni.)

Szólni kell még a költségvetés munkaerő-többletéről, amely teljes egészében a pedagógusok és az egészségügyi személyzet körében merült fel.

A tervidőszakra a munkaerő foglalkoztatása szempontjából egyik jellemző az volt, hogy a nagytömegű elszívás a mezőgazdaságból lényegében a tervidőszak közepére befejeződött, és 1964-ben már a többi területet korlátozni is kellett (lásd korábban: az 1964. évi tervnél 0,5 százalék kötelező létszámmegtakarítás elrendelése, majd később az 1964. év végi zárólétszámok előírása), nehogy a mezőgazdaságból több létszámot vonzzanak magukhoz, mint ami a gépesítés előrehaladásával felszabadulna.

A másik jellemző, hogy kb. 1963 végétől férfimunkaerő-hiány alakult ki. A munkaerő-közvetítő irodák a hozzájuk érkező igényeket férfi munkaerőből nem tudták kielégíteni, míg a nagy többségben szakképzetlen női munkaerőből egyre nagyobb kínálat mutatkozott. A foglalkoztatottak összetétele szempontjából 1963–1964-től már mind nagyobb mértékben jellemző a nyugdíjasok tartós vagy időnyeszerű igénybevétele (élelmiszeripar, vendéglátás). A nehéz fizikai munkák ellátásához (például rakodás) növekvő mértékben alkalmaznak külső munkaerőket, az ún. „állományon kívüli beralap” terhére.

Nagy területi eltérések mutatkoztak: Budapesten mind nehezebben lehetett munkaerőt kapni, az iparosításban elmaradott területeken pedig még férfiakban is volt felesleg. A létszámmozgások természetesen nemcsak ilyen területi differenciák miatt következtek be, hanem közrejátszott a „kereslet” vonzereje, a szakképzés és az igények, amelyek esetleg menet közben módosultak is) közötti egyensúlyhiány, de a szakterületek és szakmák közötti kereseti különbségek is.

3. Beralap-felhasználás. Az egész népgazdaságban, valamint a kiemelt népgazdasági ágakban a 7. táblában bemutatottak szerint alakult a beralap-felhasználás.

Az egész népgazdaságot tekintve 1965-ben a beralap igénybevétele nagyjából az ötéves terv által előirányzott szinten alakult ki. A kerekén 200 millió forint beralap-megtakarítás nem áll arányban a kb. 50 000 főnyi, 1965-ben jelentkező létszámlamaradással (amelynek a beralapja kb. 900–1000 millió forint

lenne). Ez főleg a külső munkaerők foglalkoztatásának beralapfedezetét jelentő ún. állományon kívüli beralap erőteljes, terven felüli növekedésének tulajdonítható. Ez az összeg, bár a népgazdasági beralapban csak mintegy 3 százalékos arányt képvisel, a tervidőszak alatt 700 millió forinttal (1560 millió forintról 2250 millió forintra) emelkedett.

7. tábla

Az összes beralap* alakulása a második ötéves terv időszakában
(millió forint)

Megnevezés	Népgazdaság összesen	Ebből:						a többi együtt
		állami ipar	OKISZ összesen	állami építőipar	állami mezőgazdaság	állami közlekedés	felvásárlás, belkereskedelem és SZOVOSZ együtt	
1961. év								
Az ötéves terv előírása	57 358	22 651	2 885	4 741	4 883	5 358	4 772	12 068
Az évi terv előírása	57 687	22 794	2 885	4 837	4 966	5 429	4 745	12 031
Tényszám	56 515	22 558	2 782	4 611	4 630	5 331	4 655	11 948
1962. év								
Az ötéves terv előírása	60 250	23 611	2 955	5 003	5 014	5 628	5 039	13 000
Az évi terv előírása	60 737	24 001	2 993	5 137	5 021	5 558	5 070	12 957
Tényszám	59 667	23 914	2 914	4 868	4 743	5 524	5 005	12 699
1963. év								
Az ötéves terv előírása	62 800	24 500	3 080	5 215	5 184	5 886	5 305	13 630
Az évi terv előírása	63 892	25 338	3 165	5 392	4 852	5 768	5 429	13 948
Tényszám	64 173	25 732	3 187	5 263	5 072	5 900	5 454	13 565
1964. év								
Az ötéves terv előírása	66 238	25 597	3 245	5 460	5 291	6 598	5 600	14 447
Az évi terv előírása	67 877	26 887	3 384	5 603	5 014	6 455	5 812	14 722
Tényszám	68 556	27 288	3 445	5 571	5 252	6 471	5 886	14 643
1965. év								
Az ötéves terv előírása	69 288	26 673	3 406	5 739	5 432	6 918	5 928	15 192
Az évi terv előírása	70 161	27 776	3 503	5 743	5 229	6 605	6 102	15 203
Tényszám	69 062	27 444	3 487	5 512	5 052	6 453	5 947	15 167

* Az „összes beralap” tartalmilag megegyezik a 4. táblánál leírtakkal. Az ötéves terv bérpolitikai intézkedései központi keretként voltak kezelve, és – mivel az intézkedés belépésének időpontja előre nem nyert meghatározást – az illető év bérterve (az ötéves terv előírásában) nem tartalmazta. Ezért a megfelelő év „ötéves terv előírása” sorát az érintett népgazdasági ágakban (és az összesen sorban is) a bérpolitikai kerettel növeltük.

Ha az egyes éveket nézzük, az alábbiak tűnnek ki:

- 1961-ben és 1965-ben a létszám-megtakarítás mellett erőteljes átlagbér-tartalékolás folyt; kisebb mértékben még ez jellemezte az 1962. év gazdálkodását is;
- az 1963. és az 1964. évre egyaránt jellemző volt a létszámnövekedés meggyorsulása és a túlórák számának megnövekedése miatti jelentős beralaptúllépés; a túlórák ezekben az években átlagbértúllépéshez vezettek.

Ha a beralap-gazdálkodást ágazati szinten vizsgáljuk, az állapítható meg, hogy az ipart kivéve, minden kiemelten kimutatott ágazatban beralap-megtakarítás jelentkezett, illetve csak jelentéktelen túllépés mutatkozott. A beralap-meg-

takarítás összefüggésben volt a létszámoknál jelentkező eltérésekkel. Az állami ipar kb. 800 millió forintos túllépése viszont úgy jött létre, hogy a termelés bérhányada a tervezettnél magasabban alakult. (Lásd a termelésnél és a termelékenységénél a tervleamaradásra, a létszámnál pedig a többletekre vonatkozóan korábban mondottakat.)

A munkások és az alkalmazottak átlagbérének növekedését (nominálbér) az ötéves terv mintegy 13 százalékból irányozta elő (amiből kb. 3 százalékból az ún. központi bérlétszámkeret tett ki). A tényleges növekedés – a központi bérlétszámkeretekkel együtt – 11,7 százalék volt; tehát kevesebb a tervezettnél. A növekedés nem volt egyenletes: 1961-ben és 1965-ben alig haladta túl az 1–1 százalékból, 1962-ben 2 százalék, 1963–1964-ben (túlórátöbbletekkel, bérlétszámkeretekkel együtt) 3–4 százalék között mozgott. Az 1960. évet száznak véve, a nominálbérek indexe 1961-ben 101,2, 1962-ben 103,2, 1963-ban 107,2, 1964-ben 110,5 és 1965-ben 111,7 volt.¹⁹ A létszám-megtakarítás ösztönzése átlagbérnövelés ellenében csak 1965 második felére bontakozott ki. Akkori számítások az ilyen címen megtakarított létszámot 20 000 főre becsülték. Ennek az átlagbér-ellentétele azonban inkább csak az 1966. évi tényszámoknál jelentkezett.

A központi bérlétszámkeret mintegy 800 millió forint nagyságrendben történt. Ebből kiemelhetők: 1962-ben a különböző megyei gazdasági szervek (földmérés, vízgazdálkodás, statisztika stb.) dolgozóinál végrehajtott, mintegy 110 millió forint beralaptöbbletet jelentő intézkedés (amely az érintetteknek 10–12 százalékos béremelést eredményezett); 1964-ben a MÁV és a Posta dolgozóinál 400 millió nagyságrendben (a MÁV-nál 10 százalékos, a Postánál 14–15 százalékos bérnövekedéssel); ugyancsak 1964-ben a központi szervek, minisztériumok és pénzügyintézetek együttesen 110 millió forintnyi bérlétszámkeret-intézkedése, amely az érintetteknek a kereset kb. 13 százalékos emelkedésével járt.

Az átlagbér növekedése a 11,7 százalékos átlagon belül nem volt egyenletes. A termelőterületek közül az állami iparban és az építőiparban csak 9 százalék körül mozgott, míg az állami mezőgazdaságban meghaladta a 13 százalékból (már előbb szó volt róla, hogy a létszám-megtakarítást részben bértöbblettel ellensúlyozták). A közlekedés népgazdasági ágban – a MÁV és a Posta 1964. évi külön béremelésének hatására – az átlagkeresetek 17 százalékkal nőttek.

A HARMADIK ÖTÉVES TERV ELSŐ ÉVEI (1966–1967)

A harmadik ötéves terv kidolgozása kapcsán több, a tervezési módszereket előrevivő, elgondolás született. A „Tervmethodikai előírás a harmadik ötéves tervjavaslat kidolgozásához” című kiadvány²⁰ többek között kimondta: „A központi tervezési előírások lényeges új követelménye a gépi számítástechnika felhasználása a népgazdasági szintű összefüggések gyorsabb, pontosabb és széleskörűbb áttekintésére” („Általános tervezési irányelvek”, bevezető rész 3. bekezdés; lyukkártyarendszerű gépi feldolgozásról volt szó).

A munkaügyi területén a termelékenységére helyeztük a fő súlyt:

– Tökéletesíteni akartuk a munkatermelékenység tényezőkénti tervezését: a korábbi uniformizáltsággal szemben külön szakmai elemző módszert kívántunk alkalmazni, például a vaskohászat, a gépipar, az építőipar vonatkozásában.

– Meg kellett volna tervezni a „kiemelt termékek munkásóra-ráfordítását” 1965-re és 1970-re mind egyedenként, mind pedig „kiemelt termékekre összesen”.

¹⁹ Forrás: A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei a második ötéves terv időszakában. Statisztikai Időszaki Közlemények 87. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1966. 65. old.

²⁰ Az Országos Tervhivatal 1965. május havi kiadványa.

– Az ipar tervezésénél „A technológia jellemzői” között ki kellett térni a fizikai munka gépesítésére, hogy a régi és az új technológiai eljárás között mekkora a munkaidő-ráfordítás különbsége (és egy munkóra megtakarításához mennyi beruházás szükséges).

– Ki kellett volna mutatni az egy munkásra jutó ipari termelő állóalap változását. Ez nemcsak arról adott volna jelzést, hogy a munka termelékenysége legalább ezzel arányosan nő-e, hanem – e mutató stagnálása vagy csak igen kis mértékű növekedése esetén – arra is következtetni engedett volna, hogy a termelékenység kívánt növekedésének a műszaki (beruházási, állóalap-kihasználási) megalapozottsága kielégítő-e.

Mindezek, különböző technikai és egyéb előfeltételek hiányában, végül is nem vagy csak csekély részben valósultak meg, úgyhogy a harmadik ötéves terv kidolgozásának módszerei lényegében nem változtak az előző időszakhoz képest, és a munkaügyi gazdálkodásban is csak azokat az elemeket fejlesztettük tovább, amelyek 1965-től kezdve bizonyították létjogosultságukat. A harmadik ötéves terv véglegesítésének időszakában – az MSZMP Központi Bizottsága 1964. decemberi határozatának megfelelően – már folyt a gazdasági mechanizmus és így a munkaügyi terület kritikai elemzése.

A munkaügyi terv fő célkitűzései

A munkaügyi, de a gazdaságpolitikai célkitűzéseknek is, előterében a termelékenység gyorsabb és másrészt a létszám alacsonyabb növekedési üteme állt. Az országgyűlés 1966 júniusában tárgyalta és hagyta jóvá az 1966. évi II. törvényt „A népgazdaság harmadik ötéves tervéről”.²¹ A törvényjavaslat indoklása és maga a törvény is kimondja:

1. A termelékenység vonatkozásában:

– „A kormány köteles gondoskodni arról, hogy ... a termelés növekedését túlnyomórészt a termelékenység emelkedése eredményezze...” (2. §. 4. bekezdés). Az indoklás ennek arányát az iparra vonatkozólag kb. 80 százalékban jelöli meg.

– „A gépipar korszerű termelőeszközök gyártásával járuljon hozzá az egész népgazdaságban a termelékenység emeléséhez...” (16. §. 1. bekezdés).

– „Az építőipar termelésnövelését elsősorban a termelékenység emelésével.... kell elérni” (21. §. 1. bekezdés).

2. A létszámnövekedés behatárolásánál:

– A nem mezőgazdasági ágazatokban kb. 260 000 fővel nőhet a keresők létszáma.
– A mezőgazdaságban a keresők számának csökkenése lassúbbodjék, és kb. 80 000 főt érhet el.

– Budapesten és környékén az ipar fejlesztése csak minimális létszámnövekedéssel járhat. A nagyobb létszámot igénylő fejlesztéseket elsősorban az iparilag kevésbé fejlett területeken szükséges megvalósítani.

A gazdálkodás módszerei, a terv végrehajtása érdekében hozott intézkedések

Az MSZMP Központi Bizottsága a harmadik ötéves terv indulásához az 1966. évre fontos irányelveket rögzített.²² Ezek az útmutatások súlyt adtak azoknak az intézkedéseknek, amelyekkel a kormányzat arra törekedett, hogy a takarékoság 1966-ban is tovább folytatódjék. A munkaügy területén szükségessé vált, hogy:

- a létszámtartalékok feltárása érdekében sokrétű üzemi szervező munka folyjék;
- a tervezettnél alacsonyabb létszám útján elért bér megtakarítás 75 százalékát átlagbérnövelésre lehessen felhasználni;

²¹ Lásd a *Magyar Közlöny* 1966. évi 45. számában.

²² Az MSZMP KB 1965. december 8-i határozata az 1966. évi gazdasági feladatokról. (A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 265–270. old.).

- a tanulmányukat befejező szakképzett ifjúság munkába állításának biztosítására 1966. I. félévben az egyéb felvételeket minimálisra korlátozzák;
- a mezőgazdasági munkaerő-állomány védelmére a budapesti és a városi létszám-szükségleteket főként a helybeli munkaerőből elégítsék ki.

Az Országos Tervhivatal és a Munkaügyi Minisztérium 1966 februárjában „Az ország munkaerőhelyzete, a munkaerőpolitika és gazdálkodás főbb irányelvei 1966-ban” tárgyban útmutatót juttatott el az irányító hatóságokhoz (minisztériumok, megyei és városi tanácsok). Ebben felvázolták a várható munkaerőhelyzetet országosan és területi, illetve szakmai szempontból, valamint rétegek szerint is (munkába lépő és továbbtanuló fiatalok, szakképzetlen leányok, csökkent munkaképességűek); kitértek a munkaerő-átcsoportosítás szükségességére, és szempontokat adtak a vállalati munkaerő-gazdálkodás megszervezéséhez.

A kormány további ösztönzést kívánt adni a létszám-megtakarítás folytatására, és 1966 márciusában engedélyt adott arra, hogy a vállalatok a tartós létszám-megtakarítás teljes beralapját felhasználhatják a folyó évi átlagbérek növelésére, és annak 75 százaléka tervezési bázisként a következő évi átlagbérterv kialakításánál is figyelembe vehető. A bérmegállapodásokban azután mind 1966-ban, mind pedig 1967-ben ezt az elvet érvényesítették is.

1966 elején – árrendezésekkel együtt – széles körű bérintézkedések léptek életbe. (Ezekről később, az átlagbérek tárgyalásánál – lásd az 1001. oldalon – lesz szó.)

Az 1966–1967. évi tervek végrehajtása

A harmadik ötéves terv átlagosan évi 6 százalék ipari termelési növekedést irányzott elő. Az 1966–1967. évi tervek – részben az elosztási problémák tisztázatlansága miatt is – ennél alacsonyabb célkitűzést rögzítettek. Az élet nem igazolta ezt az óvatosságot.

8. tábla

Az ipari termelés és termelékenység indexei a harmadik ötéves terv időszakában*

Megnevezés	A teljes termelési érték			Az egy dolgozóra (ipari tanuló nélkül) jutó teljes termelési érték		
	az állami iparban	ebből:		az állami iparban	ebből:	
		a KGM gépipara	a KIM ipari		a KGM gépipara	a KIM ipari
Az 1970. évi terv az 1965. évi teljesítés százalékában	134,6	147,3	125,8	126,2	134,0	119,7
1966. év						
Index: 1965. év = 100						
Az évi terv előírása	104,2	105,7	103,9	103,0	104,5	103,0
Tényszám	107,0	109,0	106,3	105,5	106,8	104,7
1967. év						
Index: 1966. év = 100						
Az évi terv előírása	104,4	105,2	105,1	103,1	104,0	104,1
Tényszám (kerekítve)	109,0	109,0	110,0	107,0	106,0	106,0

* Az egy munkanapra jutó értékek alapján.

Az 1966–1967. évi termelési terv túlteljesítésével közel azonos nagyságrendben túlteljesültek a termelékenységi mutatók is. A létszám-megtakarításra való ösztönzés ezekben az években már teljes mértékben kibontakozott.

A tanulmány nem kíván foglalkozni a harmadik ötéves terv második felével, amikor már a jelenlegi gazdaságirányítási rendszer hatott, bár ez még magán viselte a régi irányítási rendszer utóhatásait és különösen annak – az irányítók fejében levő – tudati elemeit. Annyit azonban szükséges megjegyezni, hogy az előbb említett „óvatosság” nem az első években érvényesült, hanem a későbbi két évben. Az új körülményekhez igazodó strukturális átállási folyamatban az ipari termelés növekedési indexe 1968-ban 5 százalékra, 1969-ben 3 százalékra csökkent, és csak 1970-ben nőtt újból erőteljesebben (7,4 százalékkal). A harmadik ötéves terv időszakában az ipari termelés – egyezően a tervvel – 35 százalékkal nőtt.

Igen negatívan értékelhető, hogy 1968-ban és 1969-ben az ipari termelékenység szintje lényegében stagnált, és a két évi együttes 7–8 százalékos termelési növekedés közel teljes egészében a létszám emelkedése útján valósult meg. Így, bár 1970-ben alig nőtt a létszám, a harmadik ötéves terv termelékenységi célkitűzése (tervtörvény: 24–27 százalék) nem teljesült (tényszám 20 százalék). Lényegében ugyanez a tendencia a gépipar és a könnyűipar esetében is. Mindkettő kb. teljesítette, illetve megközelítette a termelési célkitűzést, viszont a munkatermelékenység növekedése az előirányozottnál sokkal alacsonyabb.

Még inkább lemaradt az építőipar abban a célkitűzésben, hogy a termelés növelését elsősorban a termelékenység emelésével biztosítsa. Az állami építőipari vállalatok 45 százalékos termelésnövekedésének még felét sem nyújtotta a termelékenység emelkedése (ezen belül 1968–1969-ben csökkenés volt).

A munkatermelékenységi mutató értékelésénél még rá kell mutatni arra, hogy az egy munkaóra jutó termelés növekedési trendvonalja 1968–1969-ben sem szakadt meg. Az egy főre jutó termelés mutatójának alakulásában pedig az juttott kifejezésre, hogy a csökkent munkaidőre áttért ipari-építőipari vállalatok lényegében nem teljesítették az áttérés azon fő feltételét, hogy azt saját belső tartalékból, létszámnövelés nélkül lehet csak végrehajtani.

A munkaerő-helyzetet a 9. tábla adatai tükrözik.

Különösen az 1966. évet kell kiemelni. Az állami iparban a termelési túlteljesítés nem igényelt többletlétszámot. Igen nagy nyomás nehezedett viszont a szövetkezetekre, amelyek végül is 1966 és 1967 folyamán több mint 40 000 fővel növelték létszámukat. Kiegyensúlyozottá vált a munkaerőhelyzet az építőiparban. Az állami mezőgazdaságban továbbra is a tervezettnél kisebb létszámmal – béralap ellenében – lehetett a feladatokat teljesíteni.

Rendkívül nehéz feladat arra pontos választ adni, hogy végül is a harmadik ötéves terv időszakában a tervezettel szemben mekkora létszámnövekedés realizálódott. 1968-tól ugyanis a korábbi „tervállományi létszám” statisztikai számbavétele helyébe olyan új tartalmú mutatók léptek, mint a jogi állomány, a statisztikai – korábban terv – állományon belül a „teljes munkaidőben” és a „nem teljes munkaidőben” foglalkoztatottak. A korábban tervállomány tartalmazott jogi állományúakat is (például az ipari szövetkezetek bedolgozóit) és a nem teljes munkaidőben foglalkoztatottak egy részét is (például a belkereskedelemben a 4 órás foglalkoztatottak 2:1 arányban), viszont a részfoglalkozásúak nagy része (létszám nélkül) az ún. állományon kívüli beralapot terhelte.

9. tábla

A foglalkoztatottak számának alakulása a harmadik ötéves terv időszakában
(ezer fő, évi átlagban)

Foglalkoztató	Az 1965. évi tény-szám	Az 1970. évi terv	A növeke-dés 5 év alatt	Az 1966. évi		Az 1967. évi	
				terv	tény-szám	terv	tény-szám
Allami ipar*	1313	1414	101	1332	1333	1355	1362
OKISZ összesen	232	259	27	238	244	258	275
Állami építőipar	258	273	15	262	263	270	267
Állami mezőgazdaság	277	298	21	292	278	289	283
Állami közlekedés	303	315	12	305	301	304	301
Állami felvásárlás	9	11	2	9	8	9	10
Állami belkereskedelem	222	246	24	227	225	230	227
SZOVOSZ összesen	93	112	19	100	97	99	100
Külkereskedelem	10	12	2	11	10	11	11
Lakás-kommunális vállalatok	78	90	12	80	79	83	79
Kulturális vállalatok	13	13	—	13	13	13	13
Pénzüstézetek	21	22	1	21	21	21	21
Költségvetési és társadalmi szervek ...	414	452	38	419	422	427	430
Szocialista szektor összesen**	3243	3517	274	3309	3294	3369	3379

* Az adatok az 1966. január 1-i konstrukcióban vannak összeállítva. Ekkor történt az a statisztikai változtatás, hogy a szülési szabadságukat töltő nők az első naptól kezdve kikerültek az ún. statisztikai vagy tervállományból (1965. december 31-ig az első 3 hónapban még szerepeltek az állományban). A tényadatokkal való összehasonlíthatóság érdekében ezért az állami ipar ötéves és 1966. évi tervadatait — és a népgazdasági összesent is — 6000 fővel csökkenteni kell. (A többi népgazdasági ágban az ilyen korrekció elhanyagolhatóan csekély.)

** A mezőgazdaság szövetkezeti szektora nélkül.

Ha mégis megkísérlünk a fenti kérdésre becslésszerű választ adni, akkor az együttes átlaglétszám ötéves növekedésénél számba jöhetnek: az 1966–1967. évben együttesen (a 9. tábla szerint) 136 000 fő, a további három évben pedig a teljes munkaidejű létszámnál (a tanulókkal és fiatalokkal) mintegy 250–255 000 fő. Ez azt jelenti, hogy az ötéves tervperiódusban a tervezett 274 000 fővel szemben — megközelítőleg összehasonlítható bázison — mintegy 390 000 fős növekedés következett be.

E számítás és az eredmény használhatóságát valószínűsíti, hogy a Központi Statisztikai Hivatal jelentése²³ szerint is a foglalkoztatottak létszámánál — amely ugyan összetételében eltér a kimutatásban szereplő adatoktól, mert figyelembe veszi a mezőgazdasági termelősövetkezeteknél a keresők csökkenését, valamint a magánszektorban is a változást — a tényszám szintén több mint 100 000-rel magasabb a tervezettnél.

A béralap-gazdálkodásra 1966-ban a teljes egyensúly (a terv és a tényszám azonossága) volt a jellemző; 1967-ben 1,1–1,2 milliárd forint túllépés jelentkezett, kisebb részben létszámtöbblet, nagyobb részben amiatt, hogy az átlagbérek a tervezettnél kb. 2 százalékkal magasabban alakultak ki. A létszám-megtakarítás átlagbérrel való ellensúlyozása legélesebben az állami mezőgazdaságra volt jellemző, de például az állami iparban is a termelékenység terve 1966. évi 2,5 ponttal való túlteljesítését teljes egészében, 1967. évi 3,9 pontos túlteljesítéséből pedig 3,4 pontnyi mértékben átlagbér-többletekkel hozták létre.

²³ A Központi Statisztikai Hivatal jelentése a társadalmi és a gazdasági élet fejlődéséről, a népgazdasági terv teljesítéséről a III. ötéves terv időszakában (1966–1970). *Statisztikai Szemle*, 1971. évi 5. sz. 522–538. old.

10. tábla

Az összes béralap alakulása 1966-ban és 1967-ben
(millió forint)

Felhasználó	Az 1966. évi		Az 1967. évi	
	terv	tényszám	terv	tényszám
Állami ipar	28 835	28 950	29 848	30 325
OKISZ összesen	3 701	3 817	4 051	4 273
Állami építőipar	5 838	5 869	6 138	6 355
Állami mezőgazdaság	5 411	5 335	5 527	5 611
Állami közlekedés	6 666	6 638	6 793	6 860
Felvásárlás, belkereskedelem és SZÖVOSZ összesen	6 565	6 526	6 791	6 905
Egyéb	16 157	15 993	16 595	16 583
<i>Népgazdaság összesen</i>	<i>73 173</i>	<i>73 128</i>	<i>75 743</i>	<i>76 912</i>

Az átlagbérek növekedése különösen 1966-ban volt jelentős. Ebben az játszott közre, hogy a kormány 1,6 milliárd forint évi kihatású központi bérpolitikai keret felhasználását tette lehetővé. Ezen összeg fele erejéig három területen általános bérrendezés volt végrehajtható:

- a belkereskedelem ún. „forgalomtól függő” dolgozói mintegy 13 százalékos;
- az alsó- és középfokú oktatási intézmények pedagógusai 15 százalékos;
- az egészségügyi intézményekben dolgozó középkaderek (ápoló, mütős, egyéb szak-képzett) 12–13 százalék béremelést kaptak.

Más területeken nem általános, kiegészítő jellegű bérjavítás történt, de ez az érintett szakmákban szintén számottevő volt. Külön kell szólni az építőiparról, mert a különböző intézkedések ezt a munkaerő-ellátottság szempontjából eddig válsággal küzdő népgazdasági ágat hozzásegítették a stabilizálódáshoz. Mindezekelőtt az egyéb költségek között –nem béralapként – elszámolt különélési pótlékot kell kiemelni, amelynek felemelésére a kormányzat 275 millió forintot engedélyezett. Ezáltal a különélési pótlék egy főre jutó átlaga évi 1700 Ft-ról 4100 Ft-ra nőtt. Az ipari építkezések ütemes megvalósítása érdekében 1967. január 1-től lehetővé vált a munkások részére 6–8 százalék, több műszakos, illetve folytonos munkarend esetében a munkások és alkalmazottak részére 5–10 százalék bérpótlék fizetése a kiemelt építkezéseken.

Fentiek hatására a munkások és az alkalmazottak átlagbére a szocialista szektorban (a mezőgazdasági termelőszövetkezetek nélkül) 1966-ban 5 százalékkal nőtt, amelyből a központi bérpolitikai intézkedés kb. 2 százalékot tett ki. 1967-ben 3,2 százalékos átlagbér-növekedés következett be.

AZ 1957–1967 KÖZÖTTI MUNKAÜGYI GAZDÁLKODÁS ÉRTÉKELÉSE, A VÁRHATÓ PROBLÉMÁK

A munkaügyi mechanizmus egyik igen lényeges része a gazdaságirányítási rendszernek. Fontosságát az adja, hogy közvetlenül hat a legfontosabb termelési tényezőre, az emberre. Lényegében meghatározza azokat a kereteket, amelyek között a nemzeti jövedelem nagyobbik része a felhasználókhöz kerül, továbbá azokat a módszereket, amelyek arra ösztönzik a munkaerőt, hogy fizikai és szellemi képességeit mennél hatékonyabban fejtsse ki, és végül az anyagi léten keresztül lényeges befolyást gyakorol a társadalmi tudatra.

Hogyan értékelhető az 1957–1967. években funkcionáló munkaügyi mechanizmus? Mi az, amit nem oldott meg, illetve meg sem oldhatott? Ez utóbbi annak mérlegelését is igényli, hogy a tünetek mennyiben erednek magából a munkaügyi gazdálkodásból, lehet-e mindezeket számon kérni tőle? A munkaügyi mechanizmust nem lehet önmagában zárt, külső tényezőktől független területnek tekinteni. Arra hatottak gazdaságon kívüli (társadalmi) tényezők, fejlődési adottságok, a mindenkori gazdaságpolitika, a vállalatvezetés szemlélete és gyakorlata és nem kevésbé olyan körülmények, amelyek miatt bizonyos elvárások más területeken (például az ugyancsak 1957-től funkcionáló nyereségrészesedési rendszer keretein belül) nem valósultak meg a kívánt mértékben.

*

A bérgazdálkodás 1957-ben bevezetett rendszere előrehaladást jelent a korábbihoz képest. Az ezt megelőző kötöttségek leginkább a munkaügy területén oldódtak fel.

Az ellenforradalom utáni stabilizációs gazdaságpolitika jelentős mértékben támaszkodott a munkaügyi mechanizmusra. A beralap- és átlagbér-ellenőrzés 1957-től funkcionáló rendszere ezt a *stabilizáló* szerepet úgy érvényesítette, hogy

- a beralap abszolút előírásával elzárta a vásárlóerő indokolatlan növekedésének olyan útjait, amelyeket a gazdasági mechanizmus egyéb területeken ható elemei nem tudtak volna korlátozni;

- az átlagbér abszolút előírásával befolyásolta a nominálbérek szintjét, és elszigetelte újabb béraránytalanságok létrejöttét.

Természetesen mint minden jelenségnek, úgy ennek a rendszernek is – a pozitívumok mellett – megvoltak a negatív vonásai, még akkor is, ha egyes időszakokban a pozitívumok olyan erősen hatottak, hogy a negatívumok kevésbé jutottak felszínre. (Előfordult azonban az is, hogy a negatívumok elnyomták az egyidejűleg ható pozitív vonásokat.) A bérgazdálkodás 1957–1967 közötti évtizedének első felében a bérkiáramlás abszolút korlátozása – az extenzív fejlődés és a mennyiségi szemlélet ellensúlyozásaként – a rendszer pozitív oldalait juttatta felszínre. Ebben az időszakban még foglalkoztatási problémák voltak (és nagy volt a társadalmi nyomás ennek levezetésére), amelyekhez képest – akaratlanul is – a munkatermelékenység másodrangú szerepet játszott, és így a bérgazdálkodási rendszerrel szemben az ösztönzési követelmények, a rendszer merevségéből adódó hátrányok ekkor még nem jutottak annyira előtérbe. Az évtized második felére új tényezők alakultak ki: munkaerőhiány, a termelékenység gyorsabb növekedésének szükségessége, a helyi munkaerő-feleslegek feltárása és átcsoportosítása, általában a gazdaságosság minden oldalú kibontakoztatásának igénye. Ebben a megváltozott helyzetben élesebben kerültek felszínre azok a negatívumok, amelyek a bérgazdálkodási rendszer ösztönző hatásában rejlettek. Így a munkaügyi mechanizmus kritikai elemzése során – 1965-ben – ezek sokoldalúan megvilágításra kerülhettek.

A rendszer – a korábbi automatizmus (relatív beralap-meghatározás és -ellenőrzés) negatívumainak ellenhatásaként – az *abszolút* beralap-meghatározás és -ellenőrzés elvén épült fel. (A tanulmányban említett kivételek ezt az elvet lényegesen nem csorbították.)

A beralap abszolút előírása pozitív volt olyan értelemben, hogy

- fékezte a termelési érték népgazdaságilag káros, öncélú növelését;
- korlátozta a létszámok növelését;

– egy bizonyos állapotnak (például a mindenkori évi tervnek) megfelelő vásárlóerő-árualap egyensúly felé terelte a béralap felhasználását.

Természetesen ezek a pozitívumok hatottak az évtized teljes tartama alatt, de a stabilizációs időszak után ennek a gazdálkodási módnak egyre inkább a negatív oldalai bontakoznak ki:

– a népgazdasági tervben figyelembe vett termelés szükséges túlteljesítése a béralap oldaláról is bürokratikus tárgyalásokat igényelt, ami különösen az export vonatkozásában károkhoz vezetett;

– az abszolút béralapterv nem korlátozta a tervüket nem teljesítő vállalatokat, hogy a béralapot akár teljes egészében is felhasználják (még kevésbé hatott olyan irányban, hogy fékezte volna a terven belül a nem szükséges termelést), és így a korszerűség és a gazdaságosság irányában nem fejtett ki ösztönzést;

– fékezte a vásárlóerő-árualap egyensúlyának dinamikus, magasabb szinten való kialakulását, amely – a gazdaságosság és a korszerűbb termelési összetétel útján – esetleg előnyösebb lett volna a népgazdaság számára, mint az „egy bizonyos állapotnak” megfelelő egyensúly.

Az átlagbérek (bérszínvonal, bérarányok) oldaláról nézve a rendszer pozitív volt, mert:

– alapját képezte annak a gazdaságpolitikának, hogy a nominálbérek (és egyidejűleg a reálbérek) – ha szerény keretek között is – állandóan és biztosítottan emelkedjenek;

– az átlagbérek nem mozoghattak spontánul, ezt az átlagbér abszolút előírása miatt biztonsági szelep, biztosította; így az 1957-ben kialakult, a korábbinál „igazságosabb” bérarányok nem torzultak el, és a vezetés központilag kézben tarthatta a bérarányok további javításának lehetőségét;

– a rendszer minden évben biztosított bizonyos emelkedést, és a tartalékképzés lehetővé tételével (azáltal, hogy az emelést az előző évi tervhez és nem a tényszámhoz vette hozzá) elősegítette a vállalati helyi bérpolitikát (a bérarányok előrelátó javítását);

– az átlagbér minden vállalat számára kötelező előírása fékezte a bérversenyt a vállalatok között, s megakadályozta olyan béraránytalanságok létrejöttét, amelyek később (például keresetcsökkentéssel) nem módosíthatók. Amikor nagy a munkaerő-kereslet, a tömeges csábításnak, a szakmai kereseti színvonal „felborulásának” különösen megvan a veszélye.

Ezen pozitívumok hatóidejére lényegében ugyanaz áll, amit már az abszolút béralap-megállapításról szólva kifejtettem. A negatívumok a hatvanas évek elejétől erőteljesebben kerültek felszínre:

– az abszolút átlagbér kedvezett a rosszul dolgozó vállalatnak: az átlagbért akkor sem „vették el tőle”, ha gazdaságtalanul működött, vagyis nem növelte kielégítő mértékben a munka termelékenységét, a jövedelmező, korszerű termelést; az átlagbér elszakadt a gazdasági eredményektől, „önálló életet élt” és „garantálttá” vált, a vállalatvezetés pedig csak olyan mértékig cselekedett, hogy „bent maradjon” az átlagbér keretei között;

– eleinte egyáltalán nem, később is – amikor pedig annak megvolt az indokoltsága (a termelékenység „terven felüli” növelése, a létszámarányok megváltozása) – csak körülményes, bürokratikus úton lehetett az abszolút átlagbértől eltérni; a „biztonsági szelep” számos esetben elzárta a népgazdaságilag előnyös, felfelé való mozgást is;

– az előző évi tervre való tervezés „negatívumai” is kibontakoztak, mert ez nem vette figyelembe a terv végrehajtása során – például a termelés vagy a munkaerő összetételében – bekövetkezett strukturális változásokat;

– az átlagbér abszolút előírása nem ösztönzött az élő munkával való takarékoságra, sőt bizonyos értelemben „igazolta” a szűk látókörű vállalatvezetés azon nézetét, hogy feleslegesen kell alacsony keresetű dolgozókkal bővíteni a létszámot, mert máskülönben nem tudná betartani az előírt átlagbérszintet; hogy a meglevő létszám bérének emelésére is csak akkor van lehetőség, ha azt alacsony keresetűek (tehát szakképzetlen és gazdaságtalanul foglalkoztatható munkaerő) felvételével „kigazdálkodja”; a felesleges mun-

kaerő leépítése – amely általában az alacsony keresetűek közül kerül ki – nem lehetséges, mert akkor automatikusan megnő az átlagbér (lényegében tehát a rendszer lehetőségét nyújtott munkaerő-tartalékok képzésére, később pedig akadályozójává vált ezek leépítésének).²⁴

*

A továbbiakban (és befejezésképpen) hasznosnak látszik – ha nem is a teljesség igényével – rávilágítani egy pár olyan problémára, amelyek hatása nélkül a rendszer alkalmazása a vizsgált évtizedben is rugalmasabb és hatékonyabb lehetett volna. Ezek említése nélkül az értékelés is egyoldalú lenne, ezenkívül elhallgatnánk egyes, a jelenlegi gazdaságirányítási rendszer keretei között is fennmaradt – bár lehetséges, hogy hatóerejében gyengülő, de még meg nem szűnt – problémákat.

1. Ilyen kérdés volt mindenekelőtt a teljes foglalkoztatottság problematikája, ti. hogy mindenkit foglalkoztatni kell, aki munkára jelentkezik. Nagy volt a társadalmi nyomás, és ennek megfelelően alakult a munkaerő-politika is, hogy a vállalatok és intézmények alkalmazzák²⁵ előbb a mezőgazdaságban felszabaduló tömegeket, később pedig a háztartások nőmunkaerő-tartalékait is. Ezenkívül az évek során a vállalatoknál jelentős számú ún. „szociális létszám” (csökkent munkaképességűek stb.) is felgyülemlt; ezek eltartása társadalmi probléma. A hatékonyság ellen ható ezen tényezőket nem ellensúlyozta megfelelő technikai előrehaladás.

Elsődleges ok volt tehát, hogy szakképzetlen tömegek képezték a bővülő munkaerőforrás nagy részét, és csak másodlagos, hogy az átlagbér-ellenőrzési rendszer kedvezett az ilyen alacsony keresetű dolgozók alkalmaztatásának. A bőséges munkaerőforrás csábít az extenzív fejlesztésre, mert a termelés bővítésének ez a leggyorsabb forrása. A műszaki intézkedések (szervezés, gyártás- és gyártmányfejlesztés) sok gonddal járnak, és esetleg népszerűtlen intézkedéseket is maguk után vonnak (például létszámleépítés, illetve átcsoportosítás). Nyilvánvaló, hogy a vezetés ilyen lazaságai nem pótolhatók mechanizmussal.

Lényegében a fenti elemek – a társadalmi nyomás, a vezetés színvonala – igen erőteljesen ösztönözték az 1968–1969. évek nagy létszámszaporítását. Ennek kedvezett a szabályozórendszer is, mert így könnyebb volt a bázisátlagbérrel gazdálkodni. A szabályozók módosításán kívül szükség volt a párt- és államvezetés „erkölcsi” ráhatására is, hogy ez a tendencia 1970-ben megszűnjék. Nyilvánvaló, hogy a foglalkoztatásra vonatkozó nyomás csak akkor szűnik majd meg, ha a „demográfiai hullámot” a népgazdaság felszívja, és ha a munkaerő-kínálat átcsap munkaerőhiányba, ami a vállalatot is a műszaki intézkedések fokozására kényszeríti. (Már ma is példa erre Budapest állami ipara, amelynél a fejlesztés a létszám bővítése nélkül folyik).

A vállalati belső munkaerő-tartalékok felszabadítása ma sem problémamentes. A vállalat leggyorsabban az ún. szociális létszámtól szabadulna meg. Ez azonban csak akkor oldható meg, ha az érintett személyek létfenntartásának külső feltételei biztosítottak. Ennek hiányában a társadalmi szervek is ellenállnak

²⁴ Népgazdasági szinten nézve – feltételezve, hogy ezek az új munkaerők legalább annyi nemzeti jövedelmet termelnek, amennyi saját eltartásukat fedezi – ez nem is negatív, mert ezáltal csökken az egy keresőre jutó eltartottak száma. Kétségtelen viszont, hogy a termelékenység élvonalú munka mutatója ezt „megsínyli”.

²⁵ Az olvasó jogosan veti fel, hogy ez az értékelés ellentétben van annak a vizsgálatnak a következtetéseivel, amelyeket 1964-ben 21 nagyvállalat illetékes vezetőivel folytatott beszélgetésekből vontak le. Ezen vezetők nyilatkozata, amelyben többségük tagadta a „tudatos létszámhigítást”, 1964. évi ténykérdés. Legfeljebb az vethető fel – ha nem élünk azzal a gyanúval, hogy a nyilatkozatot az is befolyásolta, hogy felsőbb helyre menő jelentéstételről volt szó –, hogy ez a 21 nyilatkozat nem reprezentálta megfelelően valamennyi ipari-épitőipari vállalat vezetőjének véleményét.

az ilyen jellegű leépítésnek. A belső létszámfeleslegnek a másik csoportja az ún. mobilizálható tartalék, tehát azok a dolgozók, akik teljes értékű munkára alkalmasak a vállalaton kívül vagy belül. Ennek a létszámnak az átcsoportosítása már gazdaságilag is különböző vállalati megfontolásoknak a függvénye. Ilyen tényező lehet például, ha a vállalat felfutással számol, amelynek létszámfedezetét – amennyiben most a tartalékot elbocsátaná – később esetleg nem tudná biztosítani, de tartalékolásra készlet az a „társadalmi köztudat” is, hogy „munkaerőhiány” van.

2. A vizsgált évtized gyakorlata elegendő alapot nyújt olyan következtetés levonására, hogy a munkatermelékenység gyorsabb növelése – anélkül, hogy lebecsülnénk a munkaerő-gazdálkodás megjavításával viszonylag gyorsan mozgósítható forrásokat – hosszabb távon nem elsősorban munkaügyi kérdés. Egy-egy rövid időszakra lehet átmenetileg munkaügyi módszerekkel is (ezeket párosítva erkölcsi ráhatással) nagyobb eredményeket elérni. Ilyen volt az 1961. és az 1965. év, és talán ehhez hasonlónak lehet nevezni az 1970. évet is. A tartós tendencia forrását azonban a műszaki fejlesztésben kell keresni.

A tárgyalt időszakban éppen ezen felismerésből tettünk lépéseket, hogy a munkaügyi tervet „összehozzuk” a beruházási és műszaki fejlesztési tervekkel; vagyis a termelékenységi célkitűzés műszaki megalapozására törekedtünk. Korábban már szó volt arról, hogy ez nem sikerült. Ma már azonban felvethető a kérdés úgy is, hogy e sikertelenség oka nem abban keresendő-e, hogy a munkatermelékenység növekedése nem alapozható meg makroszinten? E kérdésfelvetésből alakítható ki második következtetésünk, vagyis az, hogy az eddigi gyakorlat alapján feltételezhető, hogy a termelékenység ezen a szinten mint népgazdasági „szükségesség” vagy „elvárás” fogható fel, amelytől függ a nemzeti jövedelem nagysága, elosztása, az életszínvonal, és kifejezésre juttatja a műszaki fejlettség alakulását is. A megalapozást és az „elvárás” elérésére való törekvést mikroszinten kell biztosítani. Természetesen, amikor a tétel megalapozás lehetőségét makroszinten tagadjuk, a tervezésnél nem téveszthetünk el szemünk előtt olyan fontos, a munkatermelékenységre ható népgazdasági mutatókat, mint a munka géppel és energiával való ellátottsága, a korszerű termelés, a nemzetközi munkamegosztásban való bekapcsolódás méretei stb.

Ugyanígy nincs makroszinten függvényszerű kapcsolat a munkatermelékenység és az átlagbérek között. Tartósan viszont az átlagbérek nem nőhetnek gyorsabban, mint a munka termelékenysége.

Népgazdasági károkhoz vezet a munkatermelékenység egyoldalú, csak az élő munkára vetített szemlélete. A vizsgált időszakban – amellet, hogy nem volt cél az élő munkával való pazarlás – gazdaságpolitikai koncepció is volt, hogy – az ország nyersanyagszegénységére való tekintettel – az élőmunka-igényes termelést előtérbe kell helyezni. A gazdasági mechanizmus más elemeinek kellett volna oda hatniuk, hogy az élőmunka-igényességet a minőség, a választék, az exportgazdaságosság, az anyag- (főként importból származó) megtakarítás ellensúlyozza. Az élőmunka-szemlélet minőségromláshoz, anyagpazarláshoz, a termelésre visszaható káros megtakarításokhoz (például karbantartások elhanyagolása) vezethet.

3. A létszámmal való pazarlást okozza az élő munka olcsósága is. A költségeken belül aránylag a legolcsóbb termelési tényező a munkaerő. Helyettesítése gépekkel – amellet, hogy arra a vezetést semmi sem kényszerítette – túl drága volt, és ma is az. Sokan hitték azt a gazdaságirányítás reformjának bevezetése előtt, hogy a vállalat nyereségre való törekvése megfékezi az élő munka

gazdaságtalan felhasználását (értve alatta a szakképzetlen munkaerő fölös számban való alkalmazását, a munkaerő-tartalékolást stb.). A valóságban nem így történt; a nyereségképzésnek nem volt komoly – más forrásokkal konkuráló – tényezője az élő munkával való takarékoság.

A vizsgált évtizedre áll az a megállapítás, hogy beruházási gyakorlatunk, a hazai gépgyártás és az importlehetőségek egyaránt nem biztosították az anyagi-műszaki feltételeket az élő munka helyettesítésére. Ezen időszak munkaerőhelyzete és – mint előbb megállapítottuk – az élő munka költsége sem kényszerítette a vállalatvezetést arra, hogy ne az extenzív fejlesztést válassza. Ezek az elemek részben-egészben ma is hatnak.

Amint a demográfiai csúcsot a népgazdaság felszívta, újból munkaerőhiánnyal kell számolni. (Budapesten és egyes ipari központokban már így is van). Igen nagy a jelentősége tehát annak, hogy a vállalatok gépesítsenek, és a munkaerő egy része átcsoportosuljon az erőteljesen fejlődő ágazatokba vagy oda, ahol kevésbé gépesíthető a munka. Adott vállalatra azonban csak az élő munka és a gép közötti költségösszehasonlítás hat, és nem helyettesíti a munkaerőt géppel csupán külső célokért. Ezért kell a gépesítés költség- és árviszonyaival mélyrehatóan foglalkozni.

4. Ugyancsak nem a tárgyalt bérgazdálkodási gyakorlat termelte ki az egyenlősdi rendszerét. A bérgazdálkodás rendszere megengedte volna a nagyobb differenciálást is, de a gazdaságirányítás egész mechanizmusa nem ösztönzött erre, az „egyenlősdi szemlélet” pedig a differenciálással ellenkező irányban hatott. A minőségi és kvalifikált munkának ezért nem volt meg a kellő becsülete, és az erre vonatkozó ösztönzés – ami a munkatermelékenység és a gazdasági hatékonyság alakulása szempontjából jelentős lett volna – nem érvényesült. Így alakulhattak ki a munkához való viszony kóros kinövésai, és olyan szemlélet is, amely a bérek egy részét „jelenléti díjnak” tekinti, amelyért különösebb teljesítmény nem is várható. Az egyenlősdi szemlélete a jelenlegi gazdaságirányítási rendszer célkitűzéseit is fékezheti, meggátolhatja, hogy a végzett munkának megfelelő bérezési differenciáltság megvalósulhasson.

Amíg az egyenlősdi ellen küzdünk, könnyen szem elől téveszthetünk egy párhuzamosan lezajló „differenciálódást”. Olyan bérekről van szó, amelyek a nagy munkaerőmozgás és részben a csábítás kapcsán alakulnak ki. A differenciálódás olyan egészségtelen folyamatára gondolok, amely a törzsgárda anyagi megbecsülését háttérbe szorítja a kívülről jött munkaerőkkel szemben, jóllehet azok egyes esetekben szakmailag még gyengébbek is a régiéknél. (Ezt a tendenciát csak fékezni tudja olyan adminisztratív intézkedés, hogy egy bizonyos átmeneti ideig az új munkahelyen az illető nem kaphat magasabb fizetést). Nyilvánvaló, hogy ez a káros „ösztönzés” nem járul hozzá a munka magasabb termelékenységéhez, a gazdasági hatékonysághoz. Ezenfelül azt a nagy veszélyt rejti magában, hogy megindít egy bérspirált, amelynek nincs gazdasági eredményekkel fedezett ellentétele. Ha pedig a vállalat ellentételként az áremelést alkalmazza, abból mérhetetlen politikai károk is származhatnak.

*

Összefoglalásképpen tehát elmondhatjuk, hogy a vizsgált időszak munkaügyi mechanizmusa több gazdaságpolitikai feladat (az ellenforradalom utáni gazdasági stabilizáció megteremtése, a foglalkoztatási problémák megoldása, a bérarányok megőrzése és javítása) teljesítésének kedvezett. Később viszont már az élet túlhaladta és – sok más tényezővel együtt – a gazdasági növeke-

désnek, a gazdasági hatékonyság magasabb szintre emelésének gátja lett. A gazdaság irányításának átfogó reformja keretében kellett megkeresni azokat az új formákat, amelyek ezen célok elérését a leghatékonyabban biztosítják.

РЕЗЮМЕ

В своей статье автор исследует осуществляемое на макроэкономическом уровне планирование и использование трудовых ресурсов в 1957—1967 гг.

В первой части статьи автор излагает введенную в 1957 году частичную реформу, в результате которой, с одной стороны, было сокращено число одобряемых на высшем уровне обязательных показателей, а с другой стороны, повысилась роль центрального регулирования, воздействующего на фонд заработной платы, выступающей в качестве покупательной силы и на динамику средней заработной платы. Автор останавливается на причинах, которые привели к введению регулирования фонда заработной платы.

В дальнейших главах автор показывает, каким образом в течение трех плановых периодов (1958—1960, 1961—1965, 1966—1967) на основании этих принципов и методов осуществлялись планирование, хозяйствование и выполнение планов. В течение упомянутого периода преобладали черты экстенсивного экономического развития поскольку в распоряжении имелись такие источники трудовых ресурсов, как высвободившаяся из сельского хозяйства рабочая сила и поступающие на работу домохозяйки. В таких условиях показатель производительности живого труда не возрос удовлетворительным образом. В дальнейшем автор излагает стремления, направленные на улучшение методов планирования.

В заключительной части своей статьи автор дает оценку механизма, который в течение данного периода регулировал вопросы трудовых ресурсов. Указывает, что в начальный период ощущалось действие положительных черт введенной в 1957 году системы регулирования заработной платы, а в дальнейшем жесткий характер системы во все большей мере стал мешать развертыванию стимулирования, содействующего интенсивному развитию. Система хозяйствования, — принимая во внимание имевшие место до 1957 года недостатки, — основывалась на принципе определения фонда заработной платы и средней заработной платы „абсолютным” образом, что предоставляло некоторые „гарантии” также и плохо работающим предприятиям в том, что они не отстанут от других в области заработков, а передовые предприятия только бюрократическим путем получать заслуженные прибавки.

Автор рассматривает вопросы труда, актуальные и при нынешней системе управления народным хозяйством. К их числу относятся: роль технического прогресса в ускорении перспективного роста производительности труда; необходимость учета существующих соотношений цен в ходе замены живого труда машинами; опасности, связанные с образованием неправильных пропорций заработной платы.

SUMMARY

The paper surveys the macrolevel planning of labour and the economy in the years between 1957 and 1967.

The first chapter describes the partial reform introduced in 1957 in consequence of which the number of the plan indicators of labour approved with an obligatory character at the upper level has diminished and at the same time wages fund appearing as purchasing power as well as the role of central management affecting the development of average wages has increased. The author is concerned with the reasons calling forth the introduction of the new wages fund and the economy of average wages.

The further chapters show how planning and economy as well as carrying out the plans have been continued on the basis of the principles and methods during the three plan periods of 1958—1960, 1961—1965 and 1966—1967. The period of time under review has been marked by the extensive economic development the source of which was secured by the manpower breaking away from agriculture as well as by women taking up work who earlier had worked in the households. Under such circumstances the increase of the productivity indicator of live labour has not been satisfactory. The author then describes the endeavours tending to improve the methods of planning.

In the conclusion the author evaluates the mechanism of labour having become effective in the period under review. He states that in the beginning the realities of the system of the economy of wages introduced in 1957 have come to the foreground, but later the rigidity of the system has more and more prevented the evolution of the stimulus promoting an intensive development. The system of economy, edified by the deficiencies previous to 1957, has been built up upon the principle of the „absolute” determination of the wages fund and the average wages; this has afforded a certain „guarantee” also to the badly working enterprises in that their earnings would not fall behind, while the enterprises working well could obtain their justified only in the bureaucratic way.

The author investigates the problems of labour which are timely also in the actual system of economic management. These are: the role of technical development in the long-range increase of a quicker pace of productivity; the necessity of taking into consideration the given price conditions in substituting live labour by machines; the danger of developing inaccurate wage relations.

A NÉPGAZDASÁGI STRUKTÚRA VÁLTOZÁSAI ÉS A MEZŐGAZDASÁGI TŐKEKOEFFICIENS

SALANKI ISTVÁNNÉ – DR. TÓTH LÁSZLÓ

A magyar mezőgazdaság eszközigényessége a szocialista átszervezést követően szinte ugrásszerű emelkedést mutatott. Ez a viszonylag hosszan tartó emelkedés – mint ismeretes – heves vitákat váltott ki mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek körében. Egyfelől ugyanis az évről évre növekvő beruházások és ebből adódóan a gyorsan gyarapodó eszközállomány jelentős pénzeszközöket igényelt és kötött le, másfelől viszont ezt nem követte a gazdálkodás eredményeinek legalábbis párhuzamos emelkedése. Sőt, a bruttó és a halmozatlan termelési érték kismérvű növekedése mellett a nettó termelés, tehát a mezőgazdaság által létrehozott nemzeti jövedelem változatlan maradt, illetve kismértékben csökkent. Így a nettó termelés alapján számolt tőkecoefficiens növekedése az utóbbi időben olyan nagy mértékű volt, amelyet az ismert adatok birtokában sehol sem tapasztalhattunk a nálunk gazdaságilag fejlettebb országok történetében. (Hasonló tendencia talán csak Csehszlovákiában mutatkozott.)

A termelőszövetkezetek gazdálkodása ma már szilárd alapokon nyugszik, gazdálkodásuk nagyrészt eredményes is. Ennek következtében a magyar mezőgazdaság egyre növekvő színvonalon képes kielégíteni a vele szemben jelentkező – és ugyancsak növekvő – társadalmi szükségleteket. Az 1959. évet követő időszak, amely ide vezetett, túlzás nélkül nevezhető forradalminak. Érdemes visszatérnünk erre az időszakra azért, hogy tisztábban lássuk a megtett utat, másrészt azért – és a közgazdász számára ez a lényegesebb –, hogy a jövő gazdaságépítés számára hasznosítható ismeretekre tehessünk szert.

Az 1950-es évek végén nyilvánvalóvá lett, hogy a gazdaságfejlesztési célkitűzések nem valósíthatók meg a kisparaszti gazdálkodás további túlsúlya és a kisüzemi termelési technika tartós fennmaradása mellett. Sem a gazdasági egyensúly és az egészséges népgazdasági struktúra, sem a megfelelő ütemű növekedés nem látszott biztosítottnak. Ennek pedig súlyos következményei mutatkoztak volna egyrészt az életszínvonal alakulásában, másrészt, ebből következően a társadalom általános politikai–ideológiai fejlődésében. A párt helyesen ismerte fel a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszerűségét, és rövid idő alatt a népgazdaság ezen szektorában is kialakultak a szocialista társadalmi–gazdasági viszonyok.

Már az átszervezés kezdetekor nyilvánvaló volt, hogy a társadalmi–gazdasági átalakulás csak akkor lesz hatékony, ha vele párhuzamosan megkezdődik a mezőgazdasági termelőerők fejlesztése, illetve ezen belül a nagyüzemi termelés technikai feltételeinek kialakítása.

A nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés technikai következményei abban nyilvánultak meg, hogy már az átszervezéssel párhuzamosan szükségessé vált a kisüzemi termelési eszközöknek korszerű, a nagyüzemi követelményeknek megfelelő eszközökkel való fokozatos felváltása, ezzel együtt – a tömegesen jelentkező munkaerő-elvándorlás miatt – az eleven munkának holt munkával való helyettesítése. Azt, hogy az erre irányuló munka alapvetően eredményes volt, bizonyítja, hogy a termelés – ha nem is minden zökkenő nélkül – lényegesen nem esett vissza, sőt, bizonyos téren kismértékben nőtt is. A továbbiakban már az volt a cél, hogy a termelőszövetkezeti szektorban a rendszeres bővített újratermelés megvalósuljon. E célkitűzés természetesen újabb termelőeszköz-szükségletet indukált.

A magyar mezőgazdaság vázolt átalakulása egyfelől az egész népgazdaságban szükségszerűen végbement átalakulások következménye, másfelől pedig mozgatórugója volt. A bekövetkezett változások megfelelő értékelése érdekében azonban meg kell vizsgálnunk azt az időszakot is, amely az átszervezés megkezdéséig tartott. E vonatkozásban nemcsak az eszközállomány növekedésének ütemét és mértékét érdemes vizsgálat tárgyává tenni, hanem a mezőgazdaság eszközigényességének alakulását is.

Mielőtt az elemzésre rátérnénk, nézzük meg, hogyan alakult az eszközigényesség az 1950–1966 közötti években. A mutatókat az állóeszközök bruttó értéke, valamint a bruttó, a halmozatlan és a nettó termelés hányadosaiként számítottuk.

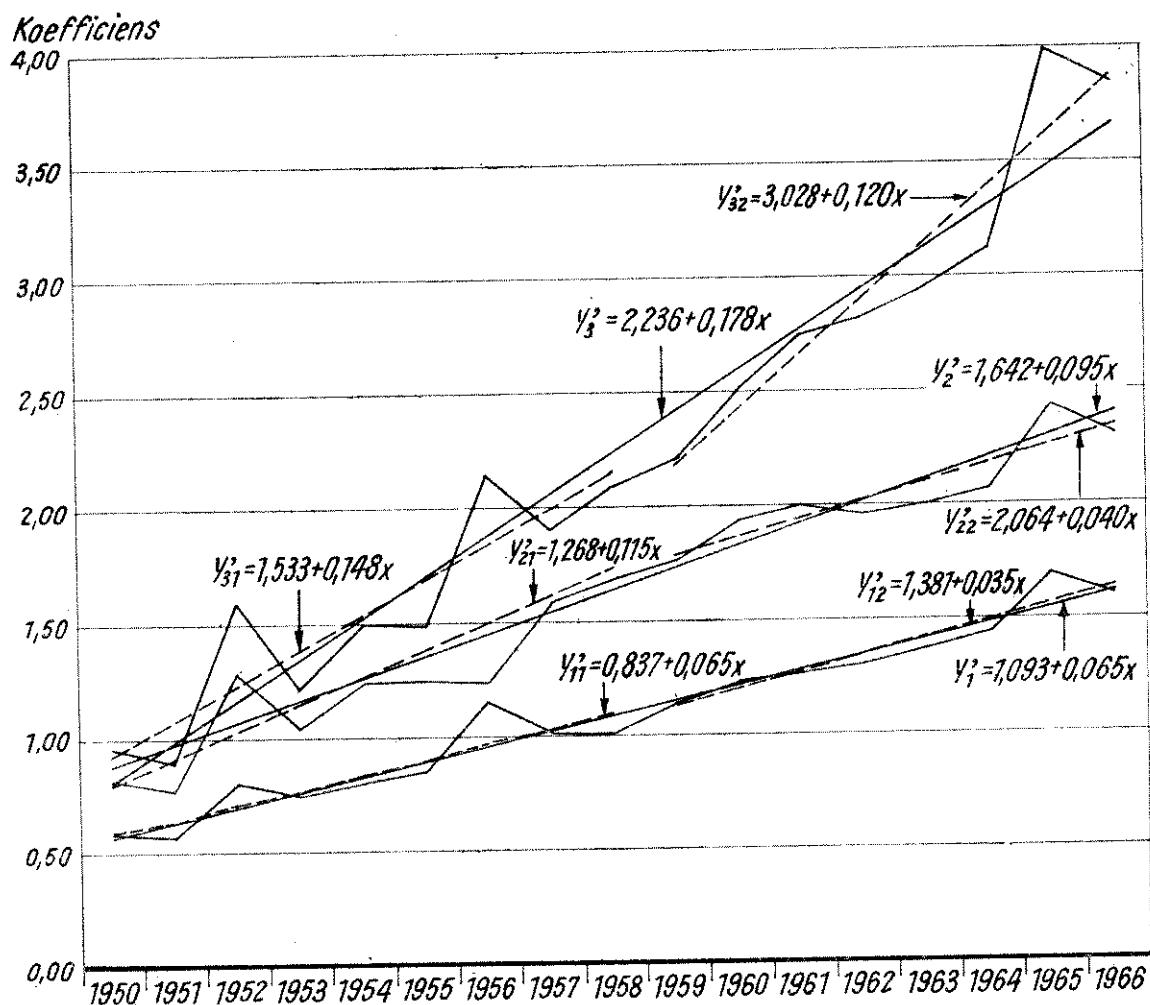
Az eszközigényesség mindhárom mutatója jelentős növekedést mutatott a vizsgált 17 évben. (Lásd az ábrát.)

Ha a vizsgált 1950–1966-os időszakot két intervallumra bontjuk, és az 1950–1958-as, valamint az 1959–1966-os intervallumokra külön-külön vizsgáljuk a koefficiensek alakulását, a trendvonalak alapján figyelemreméltó következtetést vonhatunk le.

A bruttó és a halmozatlan termelési értékkel képzett koefficiensek évi átlagos növekedésének mértéke az első időszakban gyakorlatilag nem volt kisebb, mint a másodikban, és csupán a nettó termeléssel képzett mutatónál tapasztalunk ezzel ellentétes tendenciát. Tehát nem állja meg a helyét teljes egészében az az állítás – ami pedig korábban eléggé elterjedt volt –, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésével párhuzamosan, annak mintegy közvetlen következményeként gyorsult meg az eszközigényesség növekedése. Természetesen felmerül a kérdés, hogy mégis miért ekkor került „napirendre” a mezőgazdaság eszközkötése? Ennek egyfelől valószínűleg az lehetett az oka, hogy a mezőgazdasági bruttó és halmozatlan termeléssel számolt koefficiensek csak a mezőgazdaság szocialista átszervezését követően kezdték meghaladni az ipari és a népgazdasági átlagos koefficienset. Másfelől, a nettó termeléssel képzett mezőgazdasági koefficiens 1959-ben még csak kismértékben volt magasabb a népgazdaságinál, és elsősorban éppen a hirtelen nagymérvű munkaerő-elvándorlás hatására nőtt a korábbinál erőteljesebben.

A koefficienseknek a trendtől való eltérései nagyobbak és gyakoribbak kb. 1958-ig, mint azt követően. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyar mezőgazdaságban 1958 után bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások az alkalmazott technikának, illetve a technikai-gazdasági viszonyoknak a változásával jártak együtt. Nyilvánvaló, hogy a technikai felszereltség növekedése és a korszerűbb termelési eszközök alkalmazása már az átszervezés kezdetétől jelentősen csökkentette a természeti tényezőknek a termelési folyamatra gyakorolt hatását.

A mezőgazdaság eszközigényességének lineáris trendjei, 1950–1966
(1959. évi változatlan árakon)

- Y'_{1} – a bruttó termeléssel képzett koefficiensek lineáris trendje, 1950–1966,
 Y'_{11} – a bruttó termeléssel képzett koefficiensek lineáris trendje, 1950–1958,
 Y'_{12} – a bruttó termeléssel képzett koefficiensek lineáris trendje, 1959–1966,
 Y'_{2} – a halmozatlan termeléssel képzett koefficiensek lineáris trendje, 1950–1966,
 Y'_{21} – a halmozatlan termeléssel képzett koefficiensek lineáris trendje, 1950–1958,
 Y'_{22} – a halmozatlan termeléssel képzett koefficiensek lineáris trendje, 1959–1966,
 Y'_{3} – a nettó termeléssel képzett koefficiensek lineáris trendje, 1950–1966,
 Y'_{31} – a nettó termeléssel képzett koefficiensek lineáris trendje, 1950–1958,
 Y'_{32} – a nettó termeléssel képzett koefficiensek lineáris trendje, 1959–1966.

Megjegyzés. Az 1959–1966. időszak páros számú adatot tartalmaz: az évi növekedés mértéke a b paraméterek kétszerese.

A mezőgazdaság eszközigényességének változása szoros kapcsolatban van a népgazdasági struktúra változásaival, illetve a termelőerők szerkezetében és színvonalában bekövetkező mindennemű változás hatással van a koefficiens alakulására.

Jelen tanulmányunkban a népgazdasági struktúraváltozás és a mezőgazdaság eszközigényessége közötti kapcsolatokat két oldalról kíséreljük meg alaposabban megközelíteni.

Először a mezőgazdaságból történt munkaerő-elvándorlásnak és az eszközigényesség ebből következő változásának kérdésével foglalkozunk, majd azt vizsgáljuk, hogy a népgazdasági struktúrának a mezőgazdasági tevékenységet közvetlenül érintő egyes változásai hogyan hatottak a tőkekoefficiensre. Sem a földterület csökkenésének, sem egyéb más strukturális tényezőknek az eszközigényesség alakulására gyakorolt hatását nem elemezzük, ezek további vizsgálatot igényelnek.

A TŐKE-MUNKA ARÁNY VÁTOZÁSÁNAK HATÁSA A MEZŐGAZDASÁGI KOEFFICIENSRE

Világtendencia, hogy a mezőgazdasági munkaerő aránya a termelő szférán belül csökken. A csökkenés okát döntően az általános technikai, illetve gazdasági fejlődésben kereshetjük. Szemléletesen mutatja be ezt a folyamatot Jánossy Ferenc az Egyesült Államok, Olaszország, Japán stb. esetében.¹

A mezőgazdasági népesség csökkenésének üteme, valamint a gazdasági fejlődés sebessége közötti kapcsolatot meggyőzően bizonyítja hazánk esetében, hogy amíg a mezőgazdasági népesség aránya 1900 és 1941 között 57 százalékról mindössze 50 százalékra, addig az 1945 utáni 17 év alatt 50 százalékról 32 százalékra csökkent az össznépelességen belül. A csökkenés üteme különösen gyors volt az 1950-es évek végétől.²

1950-től 1966-ig 2,093 millió főről 1,466 millióra csökkent a mezőgazdasági aktív keresők száma. A 0,627 millió elvándorló kereken 30 százalékos csökkenést jelentett. Ilyen gyors és nagymértékű csökkenés a nálunk gazdaságilag fejlettebb országokban fejlődésük korábbi szakaszaiban nem volt tapasztalható. Nyilvánvaló, hogy ez a változás nem maradhat hatás nélkül a mezőgazdaság eszköz-igényességére. A mezőgazdasági tőkeefficienssel foglalkozó munkákban általában éppen e tényben látják aoefficiens gyors növekedésének egyik fő okát. Berend Iván és Benet Iván számításai szerint például 1949 és 1957 között a munkaerő pótlására mintegy 4 milliárd, 1958 és 1965 között pedig hozzávetőlegesen 23 milliárd, vagyis összesen 27 milliárd forintot ruháztak be a mezőgazdaságba.³

Gyakorlatilag az történt, hogy az élő munka helyettesítésére nagy tömegű holt munkára volt szükség. A helyettesítés mértékét egy egyszerű termelési függvény segítségével kíséreljük meghatározni. Bár tisztában vagyunk azzal, hogy a termelési függvény alkalmazásának jelentős korlátai vannak, e függvény a korlátok ismeretében felhasználható elemzésünkben.

Választásunk egy ún. egyszerű Cobb-Douglas függvényre esett, amely logaritmikusan lineáris és homogén, és feltételezi a termelési tényezők parciális termelési rugalmasságainak állandóságát. Bár az absztrakciók jogos bírálatok tárgyai a gazdasági növekedés tényezőinek vizsgálatakor, céljainknak a függvény megfelel, mivel nem a növekedési tényezők szerepének pontos meghatározására törekszünk.⁴

A függvény általános alakja:

$$P = b L^k K^m$$

ahol:

- P – a termelés,
- b – a függvény paramétere,
- L – a munkaerő (ezer fő),
- K – az állóeszközök (millió forint)
- k – a munka parciális termelési rugalmassága,
- m – a tőke parciális termelési rugalmassága.

¹Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonalai és a helyreállítási periódusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1966. 283 old.

²Jánossy i. m. 81–82. old.

³Benet Iván–Berend Iván: Az élelmiszergazdaság fejlesztésének eszköz-igénye. *Gazdaság*. 1969. évi 1. sz. 33–47. old.

⁴A függvény általános tulajdonságairól lásd bővebben: Mátyás Antal: A Cobb-Douglas függvény és Solow növekedési elmélete (*Közgazdasági Szemle*. 1964. évi 7–8. sz. 821–837. old.) c. tanulmányát.

A függvény homogén és lineáris volta következtében $k + m = 1$, vagyis $m = 1 - k$.

A számítások elvégzéséhez a termelésnek (bruttó, halmozatlan és nettó), a mezőgazdasági aktív keresők számának és az állóeszközök bruttó értékének 17 évre vonatkozó idősorait használtuk fel.⁵ Mint már utaltunk rá, a számításokat külön-külön mindhárom termelésiérték-mutatóra az 1950–1966., az 1950–1958. és az 1959–1966. évekre végeztük. A kilenc függvény paraméterei a következők.

1. tábla

A mezőgazdaság Cobb-Douglas-féle termelési függvényeinek paraméterei

Termelési érték	Időszak	<i>b</i>	<i>k</i>	<i>m = 1 - k</i>
Bruttó	1950–1958	2,577	0,760	0,240
	1959–1966	1,323	0,405	0,595
	1950–1966	2,051	0,589	0,411
Halmozatlan	1950–1958	2,289	0,798	0,202
	1959–1966	0,374	0,268	0,732
	1950–1966	1,614	0,580	0,420
Nettó	1950–1958	2,291	0,858	0,142
	1959–1966	1,585	0,664	0,336
	1950–1966	2,059	0,783	0,217

Mivel a *b* paraméter esetünkben nem függ össze a helyettesítés arányával, további elemzésünkönél figyelmen kívül hagyjuk. A *k* paraméterek a teljes 17 évre vonatkozóan mind a három koefficienssel számolt függvénynél nagyobbak, mint az *m* paraméterek. Ez azt jelenti, hogy az élő munka minden egy százalékos változása nagyobb mérvű termelésváltozást eredményezett, mint a termelőeszközök egy százalékos változása. Mivel a vizsgált időszakra a munkaerő létszámának csökkenése és a termelőeszközök értékének (és természetesen volumenének) növekedése volt jellemző, a paraméterek azt mutatják, hogy a munkaerő minden egy százalékos csökkenése a termelőeszközök egy százalékosnál nagyobb arányú növekedését igényelte csupán a termelés szinten tartásához is. Természetesen a nettó termeléssel képzett koefficiensből számított függvény *k* paramétere a legmagasabb a három közül.

A táblából az is kitűnik, hogy az 1950–1958-as időszakra vonatkozó *k* paraméterek rendre magasabbak, mint az 1950–1966-os időszakra vonatkozók, az 1959–1966-os *k* értékek viszont mindhárom esetben alatta maradnak a teljes 17 évre vonatkozóknak. Ez egyáltalán nem meglepő. Azt a közismert tényt jelzi, hogy 1950 és 1958 között, amikor az élő munkának holt munkával való helyettesítése nagyrészt kisüzemi körülmények között valósult meg, a munkaerő csökkenésének a termelésre gyakorolt hatása – a termelőeszközök változatlansága mellett – kisebb mértékű volt, mint az 1959–1966. években. Ezzel szemben a termelőeszközök volumenének növekedése relatíve nagyobb termelésnövekedéssel járt az első időszakban, mint a későbbiekben.

⁵A cikkben közölt számításokat az alábbi kiadványok és tanulmányok adatai alapján végeztük: Csizmadia Ernő–Bethlendi László: Korszerűsítés és jövedelmezőség a mezőgazdaságban (Közgazdasági Szemle, 1969. évi 7–8. sz. 855–867. old.); Mezőgazdasági adatok III., 1967. (Statistikai Időszaki Közlemények 112. köt. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1967. 279 old.); Benedeki Jánosné: A nemzeti jövedelem és tényezői (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968. 350. old.); Dr. Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után (Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1967. 391 old.); Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1968. (Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1968. 348 old.); Rácz Jenő: Az állóalapok és a termelés összefüggése a magyar iparban (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. MTA Közgazdaságtudományi Intézet tanulmánykötete, 73–331. old.).

A k és az m paraméterek ismeretében könnyen kiszámíthatók a határtermékek. Ugyanis:

$$\frac{\partial P}{\partial L} = k \frac{P}{L} \quad \text{és} \quad \frac{\partial P}{\partial K} = (1 - k) \frac{P}{K}$$

ahol:

$\frac{\partial P}{\partial L}$ – a munka határterméke,

$\frac{\partial P}{\partial K}$ – a tőke határterméke.

A határtermékek arra adnak választ, hogy az egyes években az egyik tényező egy százalékos változása – a másik tényező változatlansága mellett – önmagában milyen mértékben hatott volna a termelés alakulására. Mivel a tendencia mind a kilenc függvény esetében azonos, a határtermékeket csak a bruttó termeléssel számított 17 évre vonatkozó függvényénél vizsgáljuk.

1950-ben a munka határterméke 14,421 volt, 1966-ban viszont már 29,200. A tőke határterméke – szükségszerűen – ezzel ellentétesen alakult: 1950-ben 0,726, 1966-ban 0,271 volt. A határtermékek azt fejezik ki, hogy amíg minden ezer fő létszámcsökkenés a mezőgazdaságban 1950-ben még csak 14,421 millió forint terméskiesést okozott volna önmagában – a tőke változatlansága mellett –, addig 1966-ban már 29,200 millió forintot. Másik oldalról, a folyamatos helyettesítés következtében az állóeszközöknek minden egymillió forintos növelése 1950-ben még 0,726 millió forint termelésnöveléssel járt volna, 1966-ban viszont már csak 0,271 millió forinttal.

A nagymértékű változások nem meglepők, ha figyelembe vesszük, hogy a vizsgált időszak alatt az élő munka bruttó termelési értékén mért termelékenysége 105 százalékos növekedést mutatott. A termelékenység ilyen kismértékű növekedése mellett a munkaerő jelentős csökkenése következtében a termelés változatlan szinten tartása, illetve növelése csak a technikai felszereltségnek a termelékenység növekedésénél nagyobb ütemű emelésével volt biztosítható, ami statisztikailag igazolható is. Amíg az egy főre jutó bruttó állóeszközérték 1950-ben 13 800, addig 1966-ban már 75 050 forintot tett ki.

A számítások eredményei azt is bizonyítják, hogy indokolt volt a 17 éves periódusnak két időszakra való bontása. A k és az m paraméterek a két időszakra vonatkozóan jelentősen eltérnek egymástól, igazolva azt, hogy a termelési tényezők helyettesítése más módon történt az 1950–1958. években, mint az 1959–1966-os időszakban. Az ilyen rövid időszakra vonatkozó számításoknak természetesen megvan az a veszélye, hogy a kapott eredmények a kevés számú adat miatt bizonytalanabbak, pontatlanabbak. A bizonytalanságot viszont csökkenti a három termelési értéken számolt adatok párhuzamos vizsgálata.

A nettó termelési értékkel számított koefficiens esetében kissé más képet kapunk, mint a másik két termelési mutatóval képzett koefficiensnél. Az élő munka és az állóeszköz arányának változására a nettó koefficiens reagált leginkább. Bár az alaptendencia mindhárom mutatónál hasonló, a nettó koefficiens növekedése sokkal gyorsabb volt, mint a másik kettőé. E mutatónál ugyanis a kooperáció változása nem torzítja a koefficiens alakulását, mivel a nemzeti jövedelem nem tartalmaz halmozódást. A termelési tényezők helyettesítése szempontjából így realisabb képet is ad. A második időszakban tehát a bruttó és a halmozatlan ter-

melés alapján számított parciális termelési rugalmasságok a munkára vonatkozóan valószínűleg azért lettek kisebbek, mint az állóeszközökre vonatkozóan, mert a kooperáció mértéke ekkor jobban emelkedett, mint az eleven munka termelékenységé.

A kooperáció hatásának kiszűrése viszont – a nettó termelési mutató segítségével – határozottan kimutatja, hogy bár a második időszakban az előző időszakhoz képest némileg kedvezőbb volt a helyzet (a koefficiens növekedésének üteme ugyanis lelassult) de még mindig növekvő állóeszköz/munka helyettesítési arány volt jellemző.

Összefoglalva, a tőke-munka arány változásának a mezőgazdasági tőkekoefficiensre gyakorolt hatásával kapcsolatban a következő megállapításokat tehetjük.

1. A mezőgazdasági munkaerő gyors és nagymértékű csökkenése volt az egyik oka annak, hogy az eszközigenyességi koefficiensek erőteljesen nőttek a vizsgált időszakban.

2. A munkaerő-helyettesítés hatása 1950–1958 között erőteljesebb volt, mint a későbbi években. 1958-ig – mint ismeretes – a mezőgazdasági élő munka helyettesítése nagyrészt kisüzemi körülmények között, kisüzemi termelőeszközökkel történt. Ennek következtében a termelékenység viszonylag csekély mértékű és nagy kilengéseket mutató emelkedése a munka technikai felszereltségének igen erőteljes növekedése mellett biztosította csak a termelés növekedését.⁶

1959-től a helyzet a nagyüzemi termelésre való gyors áttérés következtében változott. A fejlettebb technikát megtestesítő termelőeszközök alkalmazása révén az állóeszközök parciális termelési rugalmassága nagyobb lett, a helyettesítés aránya kedvezőbben alakult. A bruttó és a halmozatlan termelésen mért termelékenységi mutatók növekedési üteme sokkal inkább megközelítette a technikai felszereltség mutatójának változását, mint korábban. Torzítja azonban a valóságot, hogy közben a halmozódás mértéke – ami e két mutatóban kifejezésre jut – jelentősen nőtt. Reálisabb ezért a nettó termelés alapján közelíteni a tőke-munka helyettesítést. Így megmutatkozik az a tény, hogy az átszervezés idején alkalmazott, a korábbinál összehasonlíthatatlanul fejlettebb technika sem volt képes az élő munka termelékenységének olyan gyors növekedését biztosítani, amely ellensúlyozta volna a munkaerő-elvándorlás hatását. (A technikai felszereltség 91 százalékos emelkedése mellett a nettó termelékenység emelkedése csupán 16 százalékos volt.)

Az 1959 és 1966 között tapasztalt robbanásszerű munkaerő-elvándorlás és az ebből adódó új technikai követelmények okozták tehát döntően, hogy a nettó termelés stagnált, illetve kismértékben csökkent ebben az időszakban, következésképpen gyorsan nőtt az eszközigenyesség.

3. Feltételezhető, hogy a helyettesítési arány korábbinál kedvezőbb alakulása nem átmeneti tendencia, hanem az arány további javulására számíthatunk. Erre következtethetünk egyrészt abból, hogy csökkent a mezőgazdasági munkaerő elvándorlásának üteme, másrészt abból, hogy az elemzett időszak végére nagyjából kialakultak a mezőgazdaságban a korszerű nagyüzemi gazdálkodás technikai feltételei.⁷

⁶Ehhez a folyamathoz a gazdaságpolitika ismert torzulásai is hozzájárultak.

⁷Elemzésünkben a termelőszövetkezeti mozgalom megszilárdulásának időpontját 1966-ra tettük. Erdei Ferenc álláspontja szerint a termelőszövetkezetek konszolidált gazdálkodásáról 1968-tól beszélhetünk. Anélkül, hogy Erdei Ferenc álláspontját vitatnánk, megjegyezzük, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom megszilárdulásának több kritériumát vehetjük. Mivel tanulmányunkban a struktúraváltozások és a tőkekoefficiens közötti kapcsolatokat elemezzük, fő kritériumnak a mezőgazdasági termelés struktúrájának stabilizálódását tekintettük.

A MEZŐGAZDASÁGOT KÖZVETLENÜL ÉRINTŐ
FŐBB NÉPGAZDASÁGI STRUKTÚRAVÁLTOZÁSOK HATÁSA AZ ESZKOZIGÉNYESSÉGRE

Eddigi elemzésünk során eltekintettünk attól, hogy a mezőgazdasági munkaerő elvándorlása a társadalmi-gazdasági összefolyamat szerves része, a gazdaság strukturális átalakulásának szükségszerű velejárója. A mezőgazdaságot, így a mezőgazdasági tőkeefficienciát azonban ezek az eddig figyelmen kívül hagyott népgazdasági hatások is érintik. Közülük néhány számszerűsíthető, és ezek, valamint a mezőgazdaság eszközigényessége közötti kapcsolatot kíséreljük meg ebben a fejezetben megvizsgálni. Olyan tényezőket választottunk ki, amelyek egyrészt feltételezhetően nagyon erőteljesen és közvetlenül kapcsolódnak a mezőgazdasághoz, másrészt több oldalról jellemzik a végbement folyamatokat. Végül is három tényező együttes hatásának vizsgálatát tartottuk kézenfekvőnek. Ezek:

- a mezőgazdasági keresők aránya az anyagi termelésben foglalkoztatottakon belül;
- a mezőgazdaság által felhasznált mezőgazdasági eredetű nyersanyagok aránya a mezőgazdaság összes anyagfelhasználásán belül;
- a mezőgazdasági termelés aránya az élelmiszer-gazdaságon belül.

Az első tényezővel a mezőgazdaságnak a népgazdaságban elfoglalt súlyát, illetve annak változását, a másodikkal a mezőgazdaságnak a többi népgazdasági ágazattal való ráfordítási, míg a harmadikkal kibocsátási kapcsolatait, illetve a mezőgazdasági tevékenység funkcióváltozásait⁸ szándékoztunk reprezentálni.

A felsorolt tényezők és a mezőgazdaság eszközigényessége közötti együttes kapcsolatot többszörös lineáris regresszió segítségével vizsgáltuk. A számítások igazolták a kapcsolat szorosságára vonatkozó feltételezésünket. Az 1950–1966-os időszak kettéválasztása itt is indokoltnak látszott, ezért a számításokat nemcsak az egész időszakra, hanem az 1950–1958. és az 1959–1966. évekre külön-külön is elvégeztük, ugyanolyan megjegyzéssel, mint azt az előző részben tettük, tehát számoltunk a nagyobb pontatlanság lehetőségével. A tőke-munka helyettesítés vizsgálatától eltérően nem végeztük el a számításokat a halmozatlan és a nettó koeficienssekkel abból a megfontolásból, hogy a népgazdasági kapcsolatokat, illetve a struktúrát érintő változásokat a bruttó kategóriák tükrözik a legjobban.

2. tábla

A regresszió-számítások megbízhatóságának mutatói

Megnevezés	1950–1958.	1959–1966.	1950–1966.
	évek		
Totális korrelációs együttható ...	0,865	0,970	0,966
A koeficiensre gyakorolt hatás mértéke (százalék)			
Vizsgált tényezők	74,8	94,0	93,4
Nem vizsgált tényezők	25,2	6,0	6,6
Relatív hiba (százalék)	7,7	11,2	3,1

A kapcsolat szorosságát a totális korrelációs együttható fejezi ki. Ez mindhárom időszakra vonatkozóan magas, vagyis nagyon szoros kapcsolatot találunk a tényezők, valamint a tőkeefficiencia között. A számítások megbízhatóságának

⁸A funkcióváltozásokon azt értjük, hogy mennyiben és hogyan alakult a mezőgazdaság végső kibocsátó, illetve termelőeszköz-kibocsátó jellege.

ellenőrzésére kiszámítottuk a relatív hibákat is, ezek mindhárom esetben a megengedhető határok között vannak.

A parciális korrelációs együtthatók alapján, melyeket szintén kiszámítottunk, nem jelentős a multikollinearitás, tehát a független tényezők között nincs számottevő ok-okozati kapcsolat. (A számított mutatókat a 2. tábla tartalmazza.)

Meghatároztuk az egyes tényezők hatásának relatív súlyát is a tőkeefficiens alakításában. Ennek különösen akkor van jelentősége, ha egybevetjük az első és a második intervallumra vonatkozóan kapott összefoglaló eredményeket. (Lásd a 3. táblát.)

3. tábla

A mezőgazdaság állóeszköz-igényessége és a vizsgált tényezők közötti kapcsolat

Tényező	1950–1958.		1959–1966.		1950–1966.	
	Az összes tényezőkön	A vizsgált tényezőkön	Az összes tényezőkön	A vizsgált tényezőkön	Az összes tényezőkön	A vizsgált tényezőkön
	belüli súly (százalék)					
A mezőgazdasági dolgozók aránya az összes foglalkoztatottakon belül	55,4	74,0	7,7	8,2	82,3	88,1
A mezőgazdasági eredetű anyagköltségek aránya az összes anyagköltségben ...	- 12,1	- 16,1	- 14,9	- 15,9	- 31,8	- 34,0
A mezőgazdasági termelés aránya az élelmiszer-gazdaság termelésében	31,5	42,1	101,2	107,7	42,9	45,9
Összes vizsgált tényezők	74,8	100,0	94,0	100,0	93,4	100,0
Nem vizsgált tényezők	25,2	—	6,0	—	6,6	—
Összes tényezők	100,0	—	100,0	—	100,0	—

A kapott eredmények meglepőnek tűnnek, hiszen a három tényező együttesen mindhárom időszakban döntő mértékben hat a koefficiensre, az egyes tényezőknek az egész 17 évre vonatkozóan kimutatott hatásai azonban jelentősen eltérnek a két részidőszak alapján kiszámítottakétól. Ez alátámasztja azt a korábbi megállapításunkat, hogy a két időszakban egymástól eltérő tendenciák érvényesültek.

A mezőgazdasági koefficiens alakulására a vizsgált 17 évben a három kiemelt tényező közül a mezőgazdasági munkaerőnek a népgazdasági összes foglalkoztatottakon belüli arányváltozása volt a legnagyobb hatással: a koefficiens változását 82,3 százalékban határozta meg. A munkaerő-struktúra változásai különösen az 1950–1958-as időszakban mutattak erőteljes hatást, a mezőgazdaság szocialista átszervezését követően e tényező szerepe nagymértékben csökkent. Természetesen itt nem arról van szó, hogy a mezőgazdasági munkaerő ez időszokban különösen nagy méretűvé vált elvándorlásának eszközigenységet növelő hatása nem nagyon érvényesült, hanem csupán arról, hogy a nagyüzemi termelésre való áttéréssel összefüggő egyéb hatások a tőkeefficiens alakulását jobban befolyásolták ekkor, mint korábban. Más szóval, amíg a mezőgazdaság átszervezésének megindulása előtt nagyrészt a mezőgazdasági munkaerő-elvándorlás határozta meg a holtmunkalekötés változásának mértékét, addig a későbbiekben más tényezők is fokozottan érvényesültek. Elég egy pillantást vetni a 3. táblára.

lára, azonnal megállapítható, hogy a mezőgazdasági termelés funkcióváltozásának és a kooperáció változásának a hatása az 1959 utáni időszakban mennyire előtérbe került.

A mezőgazdaság által felhasznált mezőgazdasági eredetű nyersanyagok arányának változása a koefficiens negatívan befolyásolta az egész és a részintervallumokban egyaránt. Ez a tényező hozzávetőlegesen azonos intenzitással vett részt mindvégig az eszközigényesség alakításában, bár jelentősége a második időszakban kissé nagyobb volt, mint az elsőben. A negativitás azt jelenti, hogy a felhasznált mezőgazdasági eredetű mezőgazdasági anyagköltségek arányának csökkenésével – vagy ami ezzel azonos, az ipari eredetű mezőgazdasági anyagköltségek arányának növekedésével – együtt járt a mezőgazdaság állóeszköz-lekötésének növekedése. Ez érthető is, hiszen a legtöbb ipari eredetű nyersanyag csak pótlólagos állóeszköz-befektetések mellett alkalmazható, illetve alkalmazásuk hatékonyságának feltételei olyan állóeszközök, amelyek hagyományosan nem kerültek alkalmazásra a mezőgazdaságban. (Például a műtrágya megfelelő tárolóhelyiségek, szórógépek stb. nélkül nem alkalmazható megfelelő hatékonysággal.)

A korreláció szorosságát illetően felvetődik az a kérdés, hogy a három tényező együttes hatása a koefficiens alakulására miért volt 1958-ig gyengébb, mint azt követően. A kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy a döntően kisüzemi és korszerűtlen termelési eszközökkel folytatott gazdálkodás mellett a természeti tényezők hatása a termelésre és ezzel a koefficiensre összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint a fejlettebb technikát és technológiát alkalmazó nagyüzemi termelés szintjén, amit egyébként az is bizonyít, hogy az évről évre jelentkező termelésingadozások az 1950-es években sokkal nagyobbak voltak, mint az 1960-as években.

Végül a regressziós egyenletek alapján meghatározhatjuk az egyes tényezők változásainak a koefficiens változásának mértékére gyakorolt átlagos hatását. A három regressziós egyenes egyenlete a következő:

$$\begin{aligned} Y'_{1950-1958} &= 2,359 - 0,035x_1 + 0,027x_2 - 0,022x_3 \\ Y'_{1959-1966} &= 3,371 - 0,003x_1 + 0,005x_2 - 0,041x_3 \\ Y'_{1950-1966} &= 3,338 - 0,039x_1 + 0,018x_2 - 0,025x_3 \end{aligned}$$

A regressziós egyenesek egyenletei alapján megállapíthatjuk, hogy az egész időszakra vonatkozóan a mezőgazdasági keresők arányának minden egy százalékos változása 0,039-del, a mezőgazdasági eredetű mezőgazdasági anyagköltségek arányának minden egy százalékos változása 0,018-del, a mezőgazdasági termelésnek az élelmiszer-gazdaság termelésében való részesedésének minden egy százalékos változása pedig 0,025-del változtatta a mezőgazdasági koefficienset. A változások az első és a harmadik tényezővel egyenes, a második tényezővel fordított arányban voltak, ami természetszerűleg következik a vizsgált tényezők jellegéből.

Összefoglalóan a következő megállapításokat tehetjük.

1. A mezőgazdaság állóeszköz-igényessége különféle népgazdasági struktúraváltozások függvényében alakult. A strukturális tényezők közül a kiemelt három tényező változásai együttesen, illetve kölcsönhatásukban alapvetően meghatározták a mezőgazdasági koefficiens alakulását.

2. Az egyes tényezők változásának a koefficiensre gyakorolt hatása nem volt azonos az egész időszakon belül. Az 1950–1958-as intervallumban a népgazdasági munkaerő-struktúra, az 1959–1966-os időszakban pedig a mezőgazdasági termelés funkcióváltozásának hatása dominált.

РЕЗЮМЕ

В своей статье автор с двух сторон исследует связи между изменением структуры народного хозяйства и фондоемкостью сельского хозяйства в 1950—1966 годы. Сначала рассматривает влияние, которое оказал на фондоемкость уход рабочей силы из сельского хозяйства. Для определения живой рабочей силы применяет функцию Кобба-Даглеса при использовании временных рядов за 17 лет по производству, численности активных самодеятельных в сельском хозяйстве и валовой стоимости основных средств. Свои расчеты автор произвел в отдельности по каждому из трех показателей стоимости продукции в разбивке на три периода: 1950—1966, 1950—1958 и 1959—1960 гг.

В дальнейшей части своей статьи автор рассматривает вопрос о влиянии, которое отдельные непосредственно затрагивающие сельскохозяйственное производство изменения в структуре народного хозяйства оказали на коэффициент фондоемкости. В интересах поставленной цели автор учитывает совместное воздействие трех факторов: 1. доли сельскохозяйственных самодеятельных внутри занятых в материальном производстве; 2. доли использованного в сельском хозяйстве сырья сельскохозяйственного происхождения внутри всего использования материалов; 3. доли сельскохозяйственного производства внутри продовольственного хозяйства. Связь между этими факторами и фондоемкостью сельского хозяйства автор исследует с помощью многократной линейной регрессии. На основании прямых регрессий можно определить воздействие, которое изменения отдельных факторов оказывает на размер изменения коэффициента.

На основании произведенных им расчетов автор устанавливает, что подвергнутые рассмотрению факторы в своей совокупности и, соответственно, взаимосвязи оказали определяющее воздействие на образование сельскохозяйственного коэффициента фондоемкости. Воздействие изменения отдельных факторов на коэффициент не было одинаковым: в период с 1950 по 1958 год главную роль играло воздействие изменения структуры рабочей силы, а в 1959—1966 годы влияние изменения функции сельскохозяйственного производства.

SUMMARY

In his study the author approaches two aspects of the questions of the relations between the structural changes of national economy and the requirement of production means in agriculture in the years from 1950 to 1966. The first question he deals with is the effect of the migration of labour power from agriculture on the demand for production means. To determine the substitution of live labour, the Cobb-Douglas function is applied by using the time series of 17 years relating to production, to agricultural active earners and the gross value of fixed assets. The author performed the computation divided into three intervals, i.e. 1950—1966, 1950—1958, and 1959—1966 separately with regard to all the three production value indicators.

In the subsequent parts of the study the author examines in which way capital coefficients are affected by individual changes in the structure of national economy directly touching agricultural activities. For this purpose, the effect of three factors is taken into account:

1. The proportion of agricultural earners within those employed in material production.
2. The proportion of raw materials coming from agriculture, utilized in agriculture, within total material utilization.
3. The proportion of agricultural production within food production.

The relation between these facts and the requirement of means of production in agriculture has been examined by the help of multiple linear regression. It was possible to determine the degree in which the changes of the individual factors affected the changes of the coefficients on the basis of the regression lines.

As a result of his calculations the author established that the analyzed structural factors have as a whole and in their interrelation basically determined the development of the coefficients of agriculture. The changes of the individual factors had no identical effect on the coefficient: in the interval of 1950—1958 the structure of labour power of the national economy and in that of 1959—1966 the functional change of agricultural production was of a dominating effect.

A TÁRSADALMI MOBILITÁS MAGYARORSZÁGON A FELSZABADULÁS ELŐTT*

DR. ANDORKA RUDOLF

A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének 1962–1964-ben a társadalmi átrétegződés vizsgálata céljából végrehajtott felvételéből (25)–(28), valamint a Központi Statisztikai Hivatal más vizsgálataiból pontosan megismertük a felszabadulás utáni nagyméretű társadalmi mobilitási folyamat fő jellemzőit. A jelenlegi mobilitás elemzését nyilván nagyon elősegítené, ha össze lehetne hasonlítani a felszabadulást megelőző korszak társadalmi mobilitásával. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk,¹ hogy erre a célra két adatforrás kínálkozik:

1. a Fővárosi Statisztikai Hivatalnak az 1928–1930. években végzett társadalmi réteg vizsgálatai (2) (3), kiegészítve az 1924/25. tanévre beiratkozott egyetemi hallgatók vizsgálatával (13); ezeknek az adatfelvételeknek során kérdezték az apa foglalkozását;

2. az 1930. évi népszámlálás során szintén feltették ugyanezt a kérdést, és a népszámlálás eredményeinek összefoglaló kötete közölt néhány mobilitási táblázatot (1).

A budapesti vizsgálatok eredményeit a megfelelő rétegekre vonatkozó kötetek rövidebben-hosszabban elemezték (5)–(12). Közülük *Bene Lajos* munkája a mérnökök helyzetéről a legalaposabb (12). *Laky Dezső* tanulmánya a vizsgált budapesti rétegeknek a mobilitását – *Laky* kifejezésével „a felfelé és lefelé menő osztálymozgalom erejét” együtt – vizsgálta (4). Megállapításait és mobilitási arányszámait a mai adatokkal való összehasonlításra közvetlenül nem lehet felhasználni, mert az általa megkülönböztetett társadalmi csoportok nem felelnek meg pontosan azoknak, amelyeket a társadalmi mobilitás kutatásában ma alkalmazni indokoltnak látunk. Adatait ezért át kell csoportosítani.

Igy járt el *Lackó Miklós*, aki 1958-ban közölt tanulmányában a budapesti vizsgálatok és az országos népszámlálási mobilitási adatok alapján elemezte a budapesti munkásság társadalmi összetételét (14). A közelmúltban *Rupp Kálmán* vizsgálta *Lackó* munkája és a forrásadatok alapján a magyarországi mobilitás tendenciáit (15). Megállapításainak lényegét úgy lehet összefoglalni, hogy Magyarországon az ipari fejlődést mind a Habsburg-monarchia időszakában, mind a Horthy-rendszerben gátolta a társadalmi mobilitás lehetőségének korlátozott

*A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya Statisztikatörténeti Szakcsoportjának 1971. május 11–13-án Békéscsabán és Gyulán tartott IX. vándorülésén megvitatott előadás.

¹ Egészen kivételes, hogy az 1920–1930-as évekből egy teljes országra és egy nagyvárosra vonatkozó társadalmi mobilitási adatok állnak rendelkezésre. Az ugyanerre az időszakra vonatkozó amerikai és nyugat-európai mobilitási adatok egy-egy kisebb városra, például (16) (17) (18) vagy egy-egy társadalmi csoportra, általában a vezető üzletemberekre (19) (20) (21), egy érdekes esetben egy tröszt munkásai fiainak mobilitására (22) vonatkoznak. Ilyen adatok alapján próbáltak a mobilitás hosszú távú tendenciáira következtetni.

volta, amelyet a feudális elemekkel átszőtt társadalmi struktúra okozott. A parasztság tömegei viszonylag nehezen találtak utat az iparba, mert a kisbirtokosokat a földtulajdon, a gazdasági cselédeket a feudális jellegű kötöttségek tartották vissza a mezőgazdaságban.

A továbbiakban a Fővárosi Statisztikai Hivatal és az 1930. évi népszámlálás mobilitási adatait – megfelelően átrendezve, átcsoportosítva – kísérlem meg összehasonlítani a jelenlegi mobilitási folyamatok jellemzőivel, hogy ennek alapján bizonyos következtetéseket vonjak le mind a múltból, mind a jelenről.

1. Az adatfelvételek leírása

Ahhoz, hogy helyes következtetéseket vonhassunk le a vizsgált adatokból, tisztázni kell az adatforrások megbízhatóságát. Mindenekelőtt meg kell ismerni az adatfelvételek körülményeit.

A Fővárosi Statisztikai Hivatal 1928 és 1930 között egész sor részletes adatfelvételt készített különböző társadalmi rétegekről. Ezek: 1928-ban a közalkalmazottak és magántisztviselők, valamint a kereskedelmi alkalmazottak, 1929-ben a munkások, 1930-ban a tanoncok, iparosok, kereskedők, valamint három értelmiségi csoport, az orvosok, ügyvédek és mérnökök vizsgálata. Hozzávehetjük még az 1924/25. tanév budapesti egyetemi hallgatóinak vizsgálatát. Mindegyikben kérdezték az apa (illetve az eltartó) foglalkozását. Laky szerint ez az első kísérlet a magyar hivatalos statisztikában a társadalmi mobilitás vizsgálatára, mert „az ősök kérdésének kutatása a hivatalos magyar statisztika programjából mindeddig hiányzott” ((5) 190. old.). A felvétel módszere részben az interjú volt: számlálóbiztosokat küldtek ki, akik a megkérdezettek adatait összeírták; részben pedig az önkitöltéses kérdőív módszert alkalmazták. Elvben, úgy látszik, mindkét esetben teljeskörűsége törekedtek, gyakorlatilag azonban ezt nem sikerült elérni. Laky szerint a vizsgálni kívánt társadalmi rétegek tagjainak felét, egyes esetekben 60–70 százalékát sikerült összeírni. Ennek több oka volt: a számlálóbiztosok – akik nem a Hivatal gyakorlott dolgozói, hanem munkanélküli alkalmi összeírók voltak – nem találták meg az összeírandó munkásokat; az ügyvédek, orvosok, mérnökök egy része nem küldte vissza a kérdőívet, amelyet a kérdéses foglalkozási szervezetek, „kamarák” névsorai alapján küldtek ki nekik, helyenként tudatos ellenállás is mutatkozott, például Hoffman említi „...volt olyan nagybank, ahol köriratban állást foglaltak az ellen, hogy az alkalmazottak a kérdőlapok kitöltésével részt vegyenek az adatgyűjtésben” ((9) 30. old.).

Az 1930. évi népszámlálás kérdőívébe a Fővárosi Statisztikai Hivatal példája nyomán, Laky Dezső javaslatára került a „Mi volt atyjának foglalkozása?” kérdés.

2. Az adatok elemzését megnehezítő tényezők

Sajnos több tényező megnehezíti az adatok felhasználását az összehasonlító elemzésben. Ezek gyakoribbak a Fővárosi Statisztikai Hivatal adatfelvételeiben, amelyek pedig lényegesen részletesebb eredményeket közöltek. Nevezetesen:

1. A budapesti rétegfelvételeket semmiképpen sem lehet reprezentatívnak tekinteni. Laky ugyan „quasi-reprezentatív jellegű megfigyeléseknek” nevezi őket, de nincs jogunk feltételezni, hogy az adatfelvételekből kimaradt 30–50 százalék, akit nem kerestek fel, vagy aki nem küldte vissza a kérdőívet, nagyjából azonos társadalmi mobilitású volt, mint a megfigyelték.

2. Egyes felvételekben igen nagy azoknak az aránya, akik nem töltötték ki az apa foglalkozására vonatkozó kérdést. Ez az arány például az orvosoknál 22, a mérnököknél és ügyvédeknel 12 százalék. Ismét nem tételezhetjük fel, hogy ez a nem válaszolás nem torzította a mobilitásról kapott képet.

3. Laky feltételezi, hogy előfordult az apa foglalkozásának szándékosan hamis megjelölése: „A gyermek röstelli bevallani atyja foglalkozását. Nem szívesen gondol arra a társadalmi rétegre, melyből kiemelkedett. Megfeledkezik arról, hogy a társadalmi közösség szemében értéke csak fokozódhatik akkor, ha leküzdve az akadályokat, magasabbra kúszik fel, mint ahol atyja állott. Persze lehet ellenkező oka is az álszeméremnek. A lefelé menő osztálymozgalom esetében. Mikor az utód inkább azért hallgat atyjának foglalkozásáról vagy torzítja azt, mert szégyenli a süllyedést, mely őt atyjának társadalmi helyzetétől elválasztja” ((4) 11. old.). Laky szerint a pozitív és negatív eltérések legalább nagyjából kiegyenlítik egymást. Az általa említett letagadási és hamis bevallási tendenciák azonban inkább arra vezethetnek, hogy az eredményekben kimutatott mobilitás a valóságosnál valamivel kisebb.

4. A kérdés megfogalmazása nem volt pontos, mert egyszerűen az apa (eltartó) foglalkozása után érdeklődött, annak megjelölése nélkül, hogy melyik időpontra vonatkozik a kérdés. Lehet, hogy egyesek az összeírás időpontjában foglalkozást adtak meg, mások az elhalt apa utolsó foglalkozását, ismét mások – Laky fogalmazása szerint – azt a foglalkozást, „...amelynek folytatása a legpregnansabban vésődött emlékezetükbe” ((4) 10. old.). Végül gyaníthatjuk, hogy egyesek azt a foglalkozást választották, amelyet – ilyen vagy olyan szempontok miatt – a legszívesebben neveztek meg. A kérdés pontatlanságának következménye az is, hogy sokan a megkérdezettek közül egyszerűen nyugdíjasnak mondták az apjukat.

5. Az adatfelvételekben alkalmazott társadalmi csoportosítás egyáltalán nem felel meg azoknak az elgondolásoknak, amelyeket ma a társadalmi struktúra és mobilitás elemzésében használunk. Nevezetesen:

a) A mezőgazdasági rétegben nem lehet szétválasztani a nagybirtokosokat, középbirtokosokat, kisbirtokosokat, törpebirtokosokat, munkásokat és cselédeket. Bár helyenként szerepelnek ilyen csoportok, de a mezőgazdasági rétegbe tartozók nagy többsége egyszerűen földművesnek mondta az apját. Még nagyobb nehézségeket okoz, hogy a rétegvizsgálatok többségének adatközlésében nem szerepel külön a mezőgazdasági réteg, hanem az egyéb foglalkozásúak között kell keresni az ide tartozó apákat.

b) A munkásságon belül nem különböztetnek meg szak-, betanított és segédmunkásokat.

c) A szellemi foglalkozású rétegben nem lehet különválasztani a vezető állásban levőket, az egyetemi végzettséggel rendelkező és ennek megfelelő munkakörben dolgozó értelmiséget és az egyéb szellemi dolgozókat. Egyes értelmiségi foglalkozások – az ügyvédek, orvosok, mérnökök, közalkalmazottként dolgozó tanárok, bírók és ügyészek – mobilitási adatait külön közölték, ennek alapján bizonyos képet kaphatunk az értelmiség egy részének mobilitásáról.

6. A budapesti rétegfelvételek nem terjedtek ki minden társadalmi rétegre. Kimaradtak a mezőgazdaságban dolgozók, a bányászok és – ami sokkal jelentősebb hiány – a közlekedési ágazat dolgozói (bár az utóbbiak közül az önálló fuvarosok szerepelnek az iparosok között). Nem vizsgálták az ügyvédeken, orvosokon, és mérnökökön kívüli egyéb szabad foglalkozásúakat. Viszont Laky szerint az előbbi három értelmiségi csoport tagjai kétszer is szerepelhetnek a vizsgálatsoro-

zatban, egyszer a közalkalmazottak vagy a magántisztviselők között, másodszor az ügyvéd, orvos és mérnök vizsgálatban.

A népszámlálási adatok esetében ez az utolsó hiányosság, valamint a reprezentativitás problémája nem fordul elő, mert az adatfelvétel természetesen teljes körű. A fővárosi rétegfelvételek elemzésének többi nehézsége azonban többé-kevésbé mind jelentkezik, azzal a módosítással, hogy kevesebb az ismeretlen foglalkozású és nem fordul elő a mezőgazdaságiak összevegyítése az egyéb foglalkozásúakkal. Viszont lényegesen kevésbé részletes az adatközlés.

Mindezen nehézségeket okozó tényezők ellenére ezek a vizsgálatok olyan egyedülálló ismereteket nyújtanak, hogy érdemes a belőlük levonható következtetésekkel foglalkozni. Az elemzésnél nagy segítséget nyújt az a tény, hogy két egymástól független vizsgálatot, illetve vizsgálat sorozatot végeztek.

3. Az összehasonlító elemzés céljára alkalmazott társadalmi csoportok

Az összehasonlítás céljára a Fővárosi Statisztikai Hivatal és az 1930. évi népszámlálás adatait a közölttől eltérő társadalmi csoportokba vontam össze. Ebben a társadalmi struktúra elemzésének ma elfogadott szempontjait vettem alapul. Hasonlóan járt el Lackó Miklós is (14), az ő csoportosítása csak lényegtelen részletekben tér el az itt alkalmazottól.² Igyekeztem az összevonásokat úgy elvégezni, hogy a kialakított társadalmi csoportok minél inkább összehasonlíthatók legyenek az 1962–1964. évi mobilitás-felvételben alkalmazottakkal. Ez nem mindig volt lehetséges (például az értelmiség és az egyéb szellemi dolgozók, valamint a munkásságon belül a szakképzettségi csoportok különválasztása), máskor viszont az utóbbinál valamivel részletesebb csoportosításra is volt mód. A következő átcsoportosításokat, összevonásokat végeztem el.

1. tábla

A tanulmányban végrehajtott átcsoportosítások

A tanulmányban	A Fővárosi Statisztikai Hivatal által	Az 1930. évi népszámlálásban
alkalmazott társadalmi csoportok		
Mezőgazdasági	Kisbirtokos, földműves, gazdasági munkás gazdasági cseléd,	Mezőgazdasági önálló, segítő családtag, segédszemélyzet, egyéb őstermelés önálló, segédszemélyzet
Napszámos	K.m.n. napszámos	K.m.n. napszámos
Ipari munkás	Ipari segéd, gyári munkás egyéb alkalmazott, bányászati segédszemélyzet	Bányászat és kohászat, segédszemélyzet, ipar segédszemélyzet

(Folytatás a következő oldalon.)

²Eltérés a Lackó Miklós által alkalmazott társadalmi csoportosításhoz képest, hogy megkülönböztetem a kereskedelmi és a közlekedési munkásokat, a mezőgazdasági rétegen belül viszont nem különböztetem meg a mezőgazdasági proletárokat és az egyéb parasztokat (kisbirtokosokat). Az előbbi eltérés indoka, hogy a kereskedelmi munkásokat (segédek stb.) és a közlekedési munkásokat (vasutasok) erősen eltérő jellegű csoportnak látom, és ezért érdemes őket külön kezelni. Az utóbbi eltérés oka a forrásadatok bizonytalansága: nehéz megkülönböztetni, hogy ki volt valóban agrárproletár, és ki volt birtokos paraszt. Ezenkívül külön kezelem a napszámosokat mint a mezőgazdasági réteg és a nem mezőgazdasági munkások között álló csoportot, valamint a hivatalsegédeket és hasonló foglalkozásúakat, akik a szellemi réteg tagjaival való gyakori érintkezés következtében bizonytalan helyzetű átmeneti csoportot alkotnak, végül kiemelttem a véderő nem tiszt beosztású tagjait, mert egyik csoportba sem tartoznak bele, ezért célszerű őket külön kezelni, nem összevegyíteni a munkássággal.

(Folytatás.)

A tanulmányban	A Fővárosi Statisztikai Hivatal által	Az 1930. évi népszámlálásban
alkalmazott társadalmi csoportok		
Kereskedelmi munkás	Kereskedelem és hitel egyéb alkalmazott	Kereskedelmi segédszemélyzet, hitel segédszemélyzet
Közlekedési munkás	Közlekedés egyéb alkalmazott	Közlekedési segédszemélyzet
Önálló iparos	Ipar önálló	Ipar önálló, bányászat önálló
Önálló kereskedő	Kereskedelem és hitel önálló, járóelő kereskedő, közlekedési önálló	Kereskedelem önálló, hitel önálló, egyéb önálló, közlekedési önálló
Altiszt stb.	Pénzügyi, közszolgálati altiszt, közszolgálati egyéb alkalmazott, háztartási alkalmazott	Közszolgálati segédszemélyzet, házi cseléd
Szellemi	Gazdatiszt, bányászati, ipari, kereskedelmi és hitel, közszolgálati tisztviselő, k.m.n magántisztviselő, véderő tiszt, vagyonából élő	Mezőgazdasági, egyéb őstermelési, ipari, kereskedelmi, hitel, közlekedési, közszolgálati és szabad foglalkozású tisztviselő, véderő tiszt, egyéb tisztviselő
Nyugdíjas	Nyugdíjas k.m.n.	Nyugdíjas, tőkepénzes
Egyéb	Véderő altiszt, legénység, gyámolításból élő, egyéb foglalkozások*	Egyéb segédszemélyzet, véderő altiszt
Ismeretlen	Ismeretlen	

* A budapesti rétegvizsgálatok egy részében a mezőgazdasági rétegbe tartozó apákat az egyéb foglalkozású kategóriába sorolták.

4. A gazdasági növekedés hatása a társadalmi mobilitásra

Az 1930. évi társadalmi mobilitási adatok összehasonlítása az 1962–1964. évekkal azonnal kimutat egy alapvető különbséget: 1930-ban sokkal kevesebben változtattak társadalmi réteget abban az irányban, amely a gazdasági fejlődésnek és az azzal kapcsolatos társadalmi struktúra átalakulásának megfelelt. És pedig:

– ma a szellemi foglalkozásúaknak háromnegyede, 1930-ban csak alig több mint fele származott fizikai foglalkozású apától; még nagyobb az eltérés, ha a munkásszármazásuk arányát nézzük: ma a szellemi foglalkozású férfiak 35 százaléka munkásszármazású, 1930-ban pedig 7–8 százalék;³

– ma minden negyedik munkásszármazású férfi átkerül valamilyen szellemi foglalkozásba (ez az arány a szakmunkások gyermekeinél lényegesen nagyobb, mint a betanított és segédmunkások gyermekeinél), 1930-ban a munkásfiúknak kb. 2–4 százaléka lépett be valamilyen szellemi foglalkozásba;

– ma minden tizenegyedik parasztfiú szellemi pályára kerül, 1930-ban csak néhány tized százalék volt azoknak a parasztszármazású férfiaknak az aránya, akik szellemi pályán dolgoztak;

– a mai munkásságnak fele parasztszármazású, 1930-ban csak minden harmadik munkás volt parasztszármazású;

– ma a parasztszármazású férfiak 36 százaléka munkás, 1930-ban 13 százalék.

³ A parasztszármazásúak belépését a szellemi foglalkozásokba 1930-ban nem lehet pontosan megállapítani, mert a viszonylag nagy belépési mobilitási arányszámokban benne szerepelnek a földbirtokosok fiai, és nem lehet őket a kisbirtokosok fiaitól különválasztani.

Ugyanakkor a gazdasági és társadalmi fejlődés főirányával ellentétes irányú kilépés a szellemi rétegből⁴ a munkásságba és a munkásságból a parasztságba kb. olyan mértékű volt, mint jelenleg.

A társadalmi mobilitási arányszámoknak ezeket a jellegzetes különbségeit elsősorban a két időszak erősen eltérő gazdasági fejlődésével lehet megmagyarázni. A két világháború között Magyarország gazdasága a teljes pangáshoz közeli állapotban rögződött egy félféudális-félkapitalista szinten, az ipar viszonylag kis növekedése alig csökkentette az elmaradott mezőgazdasági termelés túlsúlyát (23). A felszabadulás után a szocialista átalakulással párhuzamosan az ország gyors ütemben iparosodni kezdett és ennek hatására – valamint ennek egyik előfeltételként – leomlottak azok a korlátok, amelyek a különböző társadalmi rétegek közötti társadalmi mobilitás útjában álltak.

5. A társadalmi mobilitás útjai

Ha az egyes társadalmi rétegek belépési és kilépési mobilitási arányszámait megvizsgáljuk és az 1962–1964. évekkel összehasonlítjuk, akkor kitűnik, hogy nemcsak általában a mobilitás volt kisebb, hanem a társadalmi mobilitás útjai is erősen eltérők voltak 1930-ban.

a) *Mezőgazdasági réteg.* A mezőgazdasági réteg – 1930-ban ugyanúgy, mint 1962–1964-ben – az a nagy tartalék volt, amely fiainak egy részét más rétegekbe kibocsátva az egész mobilitási folyamat alapját alkotta. A parasztfiúknak a mezőgazdaságból való kilépési esélyei azonban 1930-ban sokkal kisebbek voltak. A kilépők között is viszonylag kevesen mentek az iparba (9%), ugyanilyen arányú volt az egyéb fizikai vagy félfizikai jellegű foglalkozásokba való kiáramlás, amelyek között első helyen szerepel a (falusi) kisiparosok, és elég nagy a közlekedési munkásság (vasutasok) és az altiszt és hasonló foglalkozásúak csoportja.

b) *Napszámosok.* A napszámosok sajátos közbenső és egyben közvetítő helyzetben voltak a parasztság és a munkásság között: mindkettővel nagyarányú és mindkét irányú mobilitási kapcsolatban álltak.

c) *Munkásság.* Annak ellenére, hogy az ipari munkások fiai kétharmad részben ipari munkások (és háromnegyed részben) munkások maradtak, mégis viszonylag kicsi az ipari munkás származásúak aránya az ipari munkásságon belül.⁵ Ennek az a nyilvánvaló oka, hogy egy nemzedékkel korábban az ipari munkásság létszáma még sokkal kisebb volt, így az ipari munkásságnak abszolút számokban mérve viszonylag szerény növekedése is azt eredményezte, hogy a munkásszükséglet jelentős részét más társadalmi rétegekből kellett fedezni.

Az ipar munkaerő-utánpótlásának egyik lényeges forrása az önálló iparosok fiai, feltehetően a tönkrement iparosok gyermekei. Az önálló rétegének felzárkózása miatt viszonylag kisebb hely jutott az iparban a parasztságotól származó gyermekeinek, mert bár abszolút számban több volt a parasztszármazású férfi az ipari munkásságban, mint az önálló iparos fia, de a mezőgazdasági réteg nagy létszámá-

⁴A szellemi rétegből való kilépési mobilitási arányszámok összehasonlításánál feltételezzük, hogy azok a nyugdíjasok, akik a szellemi foglalkozású apától származtak, maguk is a szellemi rétegbe tartoztak.

⁵Lackó Miklós feltételezi, hogy a Fővárosi Statisztikai Hivatal munkás vizsgálatában közölt iparos apák aránya a valóságosnál nagyobb, mert a megkérdezettek egy része iparossegéd (tehát munkás) apját iparosnak mondta, mert e két fogalom a köztudatban összemosódott. A népszámlálási mobilitási adatok kétségtelenül több munkásszármazású és kevesebb önálló iparos származású apát mutatnak az ipari munkások között. A különbség oka azonban lehet a budapesti munkásságnak eltérő összetétele is. Azonban akármelyik adatot fogadjuk el, a (tönkrement?) önálló iparosok fiainak aránya a munkásságban feltűnően nagy.

2. tábla

Nemzedékek közötti társadalmi mobilitás Magyarországon 1930-ban

A kereső férfi társadalmi csoportja	Az apa társadalmi csoportja											Összesen	n
	Mezőgazdasági	Napszámos	Ipari munkás	Kereskedelmi munkás	Közlekedési munkás	Önálló iparos	Önálló kereskedő	Altiszt	Szellemi	Nyugdíjas	Egyéb		
Mezőgazdasági	93,6	0,8	1,0	0,0	0,4	2,3	0,3	0,2	0,2	0,4	0,8	100,0	1 554 963
Napszámos	37,9	28,9	11,8	0,6	3,1	7,8	3,0	1,3	1,3	1,8	3,1	100,0	40 056
Ipari munkás	32,1	3,6	26,1	0,9	4,1	20,2	2,8	1,8	1,8	4,3	1,8	100,0	545 774
Kereskedelmi munkás	23,8	3,5	14,4	4,5	3,7	15,8	19,1	2,0	2,0	5,1	2,0	100,0	68 277
Közlekedési munkás	51,3	3,5	7,1	0,6	14,0	8,1	2,6	1,5	1,5	7,2	1,7	100,0	78 838
Önálló iparos	36,7	1,5	6,3	0,3	1,7	40,9	5,0	1,0	1,0	2,4	1,6	100,0	173 427
Önálló kereskedő	22,7	1,8	3,7	1,0	1,1	15,7	40,1	0,8	0,8	3,3	4,8	100,0	85 840
Altiszt	59,5	5,0	7,0	0,4	2,4	9,8	2,2	5,0	5,0	3,1	2,2	100,0	54 493
Szellemi	14,2	0,3	4,0	1,0	2,4	15,2	13,0	1,2	1,2	15,0	1,1	100,0	191 796
Nyugdíjas	44,1	1,6	5,1	0,3	3,2	16,6	5,9	1,1	1,1	7,0	1,3	100,0	97 074
Egyéb	56,9	2,5	7,6	0,5	3,2	11,5	2,6	1,4	1,4	4,6	4,3	100,0	42 326
Összesen	65,2	2,0	7,2	0,4	2,0	10,4	3,8	0,9	0,9	2,9	1,4	100,0	2 932 864
Mezőgazdasági	76,1	21,2	7,1	3,0	11,0	11,6	4,5	14,6	14,6	6,9	31,9	53,0	
Napszámos	0,8	19,7	2,2	1,7	2,2	1,0	1,1	2,1	2,1	0,8	3,1	1,4	
Ipari munkás	9,2	33,1	67,5	38,1	38,7	36,0	13,7	38,2	38,2	27,4	24,9	18,6	
Kereskedelmi munkás	0,9	4,1	4,6	23,2	4,3	3,5	11,5	5,4	5,4	4,1	3,5	2,3	
Közlekedési munkás	2,1	4,7	2,7	3,4	19,1	2,1	1,8	4,5	4,5	6,7	3,3	2,7	
Önálló iparos	3,3	4,5	5,2	4,5	5,0	23,2	7,6	6,5	6,5	4,9	6,9	5,9	
Önálló kereskedő	1,0	2,7	1,5	6,3	1,6	4,4	30,5	2,6	2,6	3,3	10,3	2,9	
Altiszt	1,7	4,7	1,8	1,7	2,3	1,7	1,1	10,5	10,5	2,0	3,0	1,9	
Szellemi	1,4	0,8	3,6	14,5	8,0	9,6	22,1	9,2	9,2	33,7	5,3	6,5	
Nyugdíjas	2,2	2,7	2,3	2,1	5,5	5,3	5,1	4,1	4,1	7,9	3,2	3,3	
Egyéb	1,3	1,8	1,5	1,5	2,3	1,6	1,0	2,3	2,3	2,3	4,6	1,5	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
n	1912185	58 793	211 086	13 197	57 765	305 533	112 762	25 661	110 676	85 313	39 893		

Megjegyzés: az 1930. évi népszámlálási adatok: a kereső férfiak társadalmi csoportja az apa társadalmi csoportja szerint.

3. tábla

Az egyes vezető és értelmiségi (a közszolgálat és a szabad foglalkozások körébe tartozó) társadalmi csoportok összetétele az apa társadalmi csoportja szerint 1930-ban

A kereső férfi társadalmi csoportja	Az apa társadalmi csoportja											n	
	Mezőgazdasági	Napszámos	Ipari munkás	Kereskedelmi munkás	Közlekedési munkás	Önálló iparos	Önálló kereskedő	Altiszt	Szellemi	Nyugdíjas	Egyéb		Összesen
Közigazgatási tisztviselő	19,0	0,2	2,8	0,3	2,6	14,1	4,5	1,8	34,8	19,1	0,8	100,0	29 588
Bíró, ügyész, ügyvéd ..	14,5	0,1	1,4	0,4	1,7	11,1	15,0	1,1	38,2	16,0	0,5	100,0	12 575
Lelkész, szerzetes	27,8	0,2	1,8	0,2	1,7	16,7	8,5	2,0	30,6	9,9	0,6	100,0	6 840
Elemi iskolai tanító ..	23,6	0,3	3,2	0,2	2,3	20,8	3,8	1,8	28,3	15,0	0,7	100,0	11 095
Polgári és középiskolai tanár, magántanár ..	15,9	0,2	2,5	0,3	1,7	17,2	7,8	0,7	36,9	16,0	0,8	100,0	6 118
Főiskolai tanár	14,7	0,1	1,4	0,1	1,2	10,9	5,3	0,3	52,1	13,3	0,6	100,0	7 716
Orvos	13,4	0,0	1,1	0,4	0,7	11,0	17,7	0,6	37,0	17,5	0,6	100,0	7 559
Gyógyyszerész	17,5	0,0	0,7	0,1	0,4	7,4	12,3	0,3	49,2	11,6	0,5	100,0	2 414
Állatorvos	22,7	0,1	0,6	0,1	1,1	14,1	14,3	0,4	31,4	14,3	0,9	100,0	858
Tudományos és más közérdekű társulat tisztviselője	11,1	0,4	4,3	1,0	2,6	16,5	7,1	1,3	35,7	19,1	0,9	100,0	3 891
Író, művész	7,9	0,2	4,7	1,3	1,6	16,7	13,7	0,9	38,4	13,5	1,1	100,0	4 459

Megjegyzés: Az 1930. évi népszámlálás adatai: kereső férfiak.

4. tábla

Egyes budapesti társadalmi rétegek összetétele az apa társadalmi csoportja szerint,
1924-1930

Az összeírt személy társadalmi csoportja	Az apa társadalmi csoportja											n		
	Mező- gazda- sági	Nap- számos	Ipari mun- kás	Keres- kedel- mi mun- kás	Közle- kedési mun- kás	Önálló iparos	Önálló keres- kedő	Hiva- talse- géd	Szelle- mi	Nyug- díjas	Egyéb		Isme- retlen	Össze- sen
Munkás	27,5	5,1	16,1	0,7	0,9	28,2	2,9	6,4	4,9	0,4	2,4	4,5	100,0	72 812
Kereskedelmi alkalmazott	*	0,9	6,7	5,4	2,0	25,7	26,0	2,5	17,7	0,6	7,9	4,6	100,0	2 468
Iparos tanonc	8,5	4,3	30,3	2,8	8,7	22,6	4,0	5,0	4,3	3,2	3,1	3,2	100,0	12 346
Kereskedő tanonc ...	5,2	1,0	19,0	8,9	7,4	19,7	11,3	4,1	11,1	4,2	2,7	5,4	100,0	1 411
Közszolgálati altiszt (hivatalsegéd)	*	6,4	9,6	0,1	2,5	13,1	1,8	10,7	3,7	4,9	46,7	0,5	100,0	7 691
Önálló iparos**	*	0,7	4,4	0,5	0,7	49,0	16,3	0,5	5,4	1,0	21,5	21,5	100,0	16 203
Önálló kereskedő	*	0,4	2,0	0,8	0,3	23,0	48,8	0,3	16,3	1,2	6,9	6,9	100,0	9 675
Magántisztviselő	*	0,2	4,5	2,7	1,7	18,7	23,1	1,8	39,4	1,0	6,9	6,9	100,0	15 645
Közalkalmazott tisztviselő	*	0,1	2,3	0,3	2,6	10,5	5,8	4,3	49,2	13,3	10,4	1,2	100,0	11 504
Tanár, alsófokú	*	0,2	1,4	8,0	1,2	3,7	2,6	1,3	39,3	16,1	8,9	10,6	100,0	651
Tanár, középfokú	*	0,1	1,4	0,1	0,3	17,3	5,9	1,2	41,9	12,9	11,5	7,4	100,0	1 222
Tanár, felsőfokú	*	—	—	—	—	8,6	5,2	—	52,4	3,8	13,3	16,7	100,0	210
Ügyvéd	9,3	—	0,2	1,5	0,3	6,3	22,4	0,3	42,9	4,3	0,4	12,1	100,0	2 749
Orvos	5,5	—	0,6	1,0	0,3	5,7	13,8	0,4	40,8	9,6	0,5	21,8	100,0	2 697
Mérnök	6,5	0,0	1,0	0,4	0,4	11,7	11,8	0,4	46,3	8,8	0,7	12,0	100,0	3 658
Főiskolai hallgató ...	7,8	2,0	2,2	0,4	1,2	9,0	4,2	1,0	43,3	19,7	9,2	9,2	100,0	8 966

Megjegyzés: A Fővárosi Statisztikai Hivatal adatfelvételei: kereső férfiak.

* A mezőgazdasági rétegekbe tartozó apák számát külön nem közölték, hanem az „egyéb” rovatba sorolták.

** Az iparosok apjának társadalmi megoszlásáról eltérő adatokat közül (3) és (5). Itt az (5)-ben közölt adatokat használtam fel.

hoz viszonyítva az iparba átkerültek aránya rendkívül kicsi. A közlekedési munkásság nagyobb, a kereskedelmi munkásság viszont lényegesen kisebb arányban fogadott magába parasztszármazásúakat, mint az ipar, mivel azonban e két munkásréteg sokkal kisebb volt, mint az ipari munkásság, nem jelentettek nagyon lényeges kiutat a mezőgazdaságból.

Nagyon jellemző az is, hogy a parasztszármazásúak a nem mezőgazdasági ágazatokon, elsősorban az iparon belül Budapesten milyen alágazatokban helyezkedtek el nagyobb arányban.⁶

5. tábla

A paraszt- és napszámos származásúak aránya a nem mezőgazdasági ágazatokban 1929-ben

Alágazat	Paraszt	Napszámos	Együtt
	származású		
Nyomdaipar	7,7	2,5	10,2
Papíripar.....	8,5	7,0	15,5
Fa- és csontipar	19,7	4,0	23,7
Textilipar	16,7	7,6	24,3
Ruházati ipar	21,3	4,0	25,3
Gépipar	21,3	4,6	25,9
Vas- és fémipar	20,1	5,9	26,0
Bőr- és gumipar	24,8	5,8	30,6
Vendéglátóipar	29,4	2,3	31,7
Közlekedés	28,2	6,1	34,3
Állami közüzemek	29,1	5,2	34,3
Kereskedelem	28,7	6,4	35,1
Élelmiszeripar	28,2	7,3	35,5
Építőanyag-ipar	22,2	13,4	35,6
Vegyipar	28,7	7,4	36,1
Építőipar	31,1	14,0	45,1
Városi közüzemek	41,3	5,8	47,1

Forrás: (4) 29. old.

A paraszt- és napszámos származásúak tehát elsősorban a kisebb szakképzettséget igénylő, rosszabb keresetet biztosító, nehezebb fizikai munkát igénylő, de ugyanakkor rendszertelenebb foglalkoztatást adó ágazatokba áramlottak. A munkásság „törzsét” alkotó vas- és gépiparban, valamint textiliparban és a viszonylag legkedvezőbb körülményeket adó nyomdaiparban viszont kicsi volt a paraszt- és napszámos származásúak aránya. Feltehetően még határozottabb különbségeket látnánk, ha a munkásságot a szakképzettség szerint is csoportosították volna: a szakmunkások között kevesebb, a segédmunkások között pedig a legtöbb parasztszármazásút találnánk.

Az iparos és kereskedő tanoncok, akikből később szakmunkások, valamint önállóak váltak Budapesten az ipari munkásság egészénél lényegesen zártabb réteg voltak „alulról”, mert jóval kevesebb volt közöttük a parasztszármazású, mint a munkások között általában. Ez is arra enged következtetni, hogy a parasztság útja az iparban nem a szakmunkások közé vezetett.

⁶A források nemekre bontás nélkül közlik ezeket az adatokat, ezért az arányszámok a paraszt és napszámos származású férfi és női munkásokra vonatkoznak az összes munkások között (akiket Budapesten összeírtak).

Összegezve azt lehet mondani, hogy az ipar szerepe a mezőgazdaságból való kilépés lehetőségének megteremtésében, ezáltal a mezőgazdasági rejtett munkanélküliség enyhítésében és az agrárproletariátus igen alacsony életszínvonalának emelésében viszonylag kicsi volt. A felszabadulás után viszont nagyon megnőtt a parasztság beáramlása a munkásságba és végül is ez a nagyobb mobilitás szüntette meg a mezőgazdasági munkanélküliséget, elmaradottságot.

A parasztsággal való mobilitási kapcsolat viszonylagos gyengeségénél is feltűnőbb, hogy a munkások fiai közül milyen kevesen kerültek át a szellemi rétegbe, valamint az önálló iparosok és kereskedők közé. E „felülről” való lezártág következménye – és oka – volt, hogy a munkásság mintegy elkülönült tömeget alkotott a magyar társadalom struktúrájában.

Ez a feudális jellegű zártság, amelyet a fejlett kaptalista országokban nem találunk meg, az általános gazdasági és társadalmi fejlődésnek komoly akadálya lehetett, mint arra Rupp Kálmán is felhívta a figyelmet (15).

d) *Altisztek, háztartási alkalmazottak.* Különleges helyzetben voltak a fizikai foglalkozású rétegek között azok, akik munkájuk következtében gyakran érintkeztek szellemi dolgozókkal: az altisztek, a közszolgálati segédszemélyzet és bizonyos fokig a háztartási alkalmazottak. Egyrészt lényegesen nagyobbak tűnik a parasztszármazásúak beáramlása, mint a munkásságba (ha Budapesten az egyéb csoportba tartozó apák nagy többségét mezőgazdasági foglalkozásúnak sejtjük), másrészt elég jelentékenyen nagyobb – nagyságához viszonyítva – a feláramlás a szellemi foglalkozásokba. Érdekes, hogy e réteg ilyen „felvonó” szerepének nyomait még a mai mobilitási arányszámokban is fel lehet fedezni.

e) *Önálló iparosok.* Az önálló iparosok rétegének létszáma csökkent és ez rányomta bélyegét mobilitási viszonyaira is. Viszonylag zárt volt a réteg, közel fele részben önálló kisiparosok fiaiból tevődött össze. Igen kicsinek tűnik a munkásságból való átáramlás, valamivel nagyobbak a parasztságból való beáramlás (falusi kisiparosok), viszonylag nagy a hozzá közelálló önálló kereskedő csoportból való átlépés. Ezzel szemben elég nagy csoportokat bocsátott ki ez a réteg elsősorban a munkásság felé, valamint a szellemi foglalkozásúak felé. Ez feltehetően az önálló kisiparosok helyzetének bizonytalan voltát tükrözi: míg egyrészt nagyok voltak a tönkremenésnek és az önálló iparfolytatás feladására való kényszerülésnek az esetei, másrészt a gyári munkásokénál sokkal nagyobb esélyeik voltak a kisiparosok fiainak a szellemi foglalkozásokba emelkedésre. Ma a kisiparos rétegnek ez a szellemi réteg és a munkásság közé beékelődő – kisebb részben felvezető lépcső, de nagyobb részben lezáró ajtó – szerepe lényegében megszűnt, a réteg létszáma teljesen összezsugorodott, fiainak mobilitási esélyei a szakmunkásokéhoz hasonlóak.

f) *Önálló kereskedők.* Az önálló iparosokhoz hasonlóan az önálló kereskedők rétege is nagy részben saját fiaiból tevődik össze, viszonylag sok fiát tudta a szellemi rétegbe bejuttatni. A mobilitási arányszámok alapján úgy látszik, hogy ez a réteg állt a legközelebb a szellemi foglalkozásúak rétegéhez.

g) *Szellemi foglalkozásúak.* A szellemi réteg az egész társadalom legzártabb csoportja volt „alulról”. Bár létszáma nőtt – és a szellemi foglalkozásúak gyermekszáma lényegesen kisebb volt, mint a más rétegekbe tartozóké – és így elég sok „új hely” nyílt benne a más rétegekből származók számára, legnagyobb részben szellemi rétegbe tartozó apák (ide számíthatjuk a szellemi foglalkozásúakon kívül valószínűleg közel az összes nyugdíjast és a mezőgazdaságiak nagy részét is, mert földbirtokosok voltak) fiaiból tevődik össze és a beáramlók túlnyomó többsége is önálló iparos vagy kereskedő származású volt (akik között is-

mét részében tőkéseket lehet sejteni). Paraszt- és – ami még feltűnőbb – munkás- gyermek alig-alig jutott be ebbe a rétegbe, arányuk legfeljebb egytized lehetett.

A nemzedékek közötti mobilitás szempontjából nagy különbségek voltak a különböző szellemi foglalkozású csoportok között. A rosszul fizetett és kisebb presztizsű elemi iskolai tanítói pályára, valamint kisebb részben a középiskolai tanári pályára valamivel nagyobb arányban jutottak be munkásszármazásúak. Úgy-szintén az átlagosnál nagyobb az arányuk a magántisztviselők – feltehetően első-sorban a gyári kistisztviselők – között. Érdekes módon elég sok munkásszármazásút találunk az írók, továbbá a művészek, valamint a tudományos intézetekben dolgozók között. Alig jutott be viszont munkásszármazású a legmagasabb keresetű és egyben legnagyobb presztizsű orvosi, gyógyszerészi, állatorvosi, jogászi és főiskolai tanári pályákra.

Jellegzetes az önálló foglalkozású apák fiainak beáramlása az értelmiségi réteg különböző alcsoportjaiba. Az önálló iparosok fiainak aránya a középiskolai tanárok és mérnökök között nagy, az önálló kereskedő apák fiait pedig az ügyvédek és orvosok között találjuk feltűnően nagy arányban (a magántisztviselők, írók és művészek, valamint állatorvosok között mindkét önálló csoport fiai elég nagy arányban fordultak elő). Az elég határozott különbség és az önálló kereskedők fiainak viszonylag kedvezőbb elhelyezkedése azt mutatja, hogy az iparosok és kereskedők elég határozottan különböző csoportok voltak.

A munkás- és parasztszármazásúak aránya, sőt az önálló iparosok és kereskedők fiainak aránya a budapesti főiskolai hallgatók között sem volt nagyobb, mint a szellemi és értelmiségi réteg egyes csoportjaiban. Ez arra enged következtetni, hogy a szellemi réteg zártsága és a társadalmi struktúra merevsége a két világháború között nem mutatott fellazulási tendenciát.

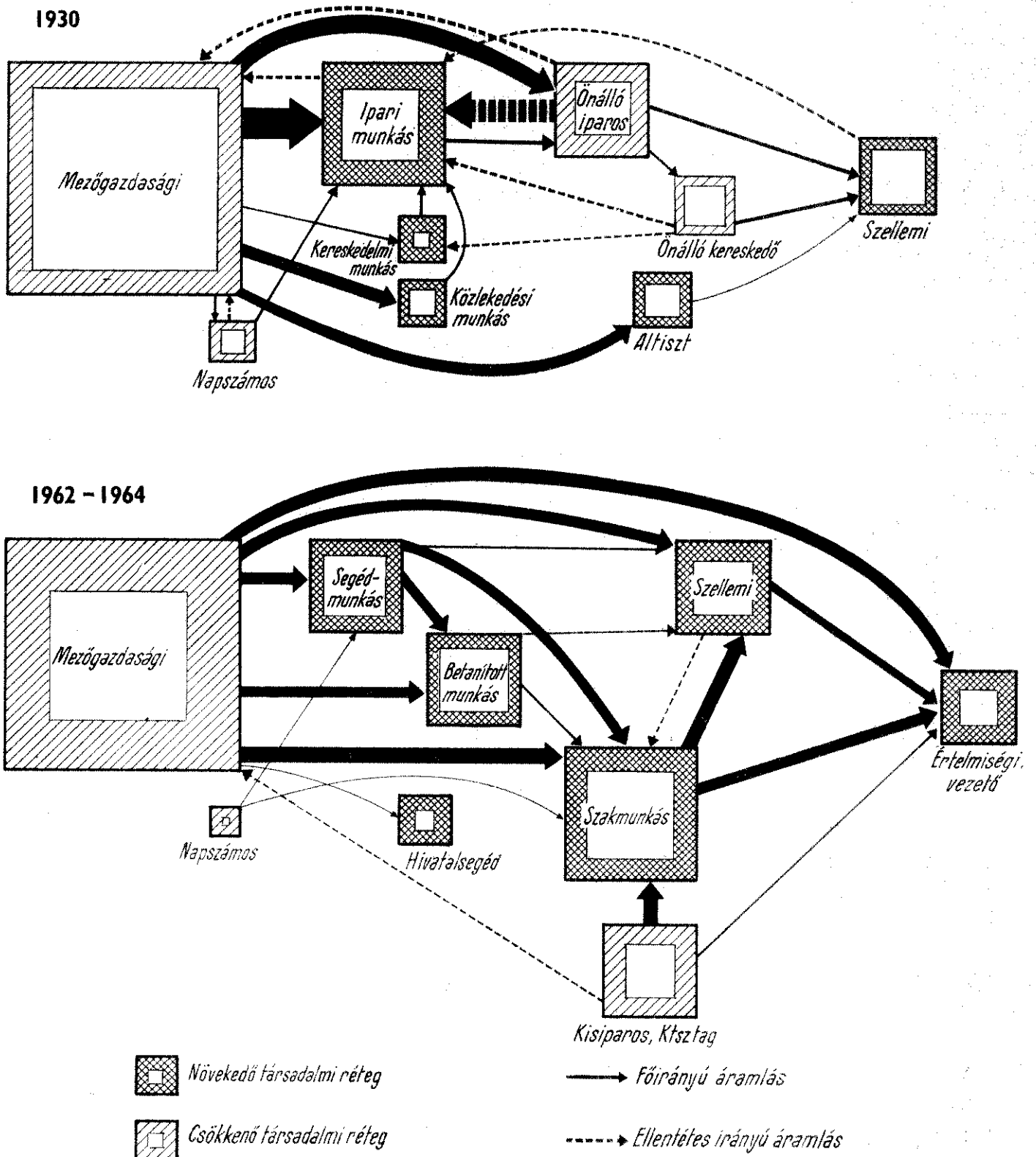
A felszabadulás után a vezető, értelmiségi és szellemi társadalmi rétegek zártsága megszűnt. Az ilyen foglalkozásúak száma – a gyorsabb gazdasági növekedés következtében – lényegesen nagyobb mértékben nőtt, mint a két világháború között, és az új vezető pozíciókba, értelmiségi és egyéb szellemi foglalkozású munkahelyekre nagyszámú munkás és paraszt, illetve ilyen származású áramlott be.⁷

6. Összefoglalás: a mobilitás mértéke és útjai a két világháború között és a felszabadulás után

Az 1962–1964-es vizsgálat által feltárt nemzedékek közötti mobilitási viszonyokhoz képest tehát az 1920–1930-as években lényegesen kisebb volt a társadalmi mobilitás a „főirányban” (a mezőgazdaságból a nem mezőgazdasági fizikai rétegbe, valamint e kettőből a szellemi foglalkozásokba). Ugyanakkor viszonylag elég nagy volt a főiránnyal ellentétes mozgás: a szellemi rétegből a fizikai foglalkozásokba. A mobilitás kisebb volta főleg az igen lassú gazdasági növekedés következménye volt: az ipar súlya a gazdaságban vontatottan nőtt, ezért az ipari munkás munkahelyek és ezzel összefüggésben más nem mezőgazdasági munkahelyek számának emelkedése nem változtatta meg az egész foglalkozási struktúrának alapvetően elmaradott voltát, a mezőgazdaság nagy túlsúlyát.

⁷Az 1962–1964. években felmért mobilitási viszonyokat természetesen nem lehet minden további nélkül jellemzőnek mondani 1970-re. Csak újabb mobilitás-vizsgálat alapján lehetne megállapítani, hogy változtak-e a mobilitás jellemzői az elmúlt években.

A társadalmi mobilitás fő áramlási irányai
1930-ban és 1962–1964-ben

Az 1930 körüli mobilitás másik különleges jellemzője, hogy az a viszonylag kevés mobilitás, ami végbement, sokszor furcsa kerülő utakat járt végig, hogy a szellemi és fizikai foglalkozásokat, valamint a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági foglalkozásokat elválasztó erős korlátokat kikerülje.⁸ Ilyen kerülő út vezetett a napszámoságon, az önálló kisiparosságon keresztül a parasztságból a munkásságba, az altiszti és hasonló foglalkozásokon keresztül a fizikai foglalkozású rétegekből az alacsony beosztású szellemi foglalkozásokba. A szellemi

⁸A gazdaságilag fejlett kapitalista országokban a második világháború után végzett mobilitás-vizsgálatok lényegesen kevésbé éles korlátokra engednek következtetni a társadalmi rétegek között és nagyobb mobilitási arányszámokat mutatnak, mint 1930 körül Magyarországon.

réteg utánpótlásának fő forrása nem a munkásság és parasztság, hanem az önálló kereskedő és iparos réteg volt. A nagy és alapvető társadalmi rétegek közötti korlátok, valamint a mobilitási kerülő utak tulajdonképpen az egész társadalmi struktúra félféudális és elmaradott jellegének tükröződései.

IRODALOM

- (1) Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. Végeredmények összefoglalása, továbbá az 1935., 1938. és 1939. évi népösszeírások végeredményei. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 114. köt. Budapest. 1941. 168–175. old.
- (2) *Illyefalvi I. Lajos*: A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. 1930. 705. és 726–727. old.
- (3) *Illyefalvi I. Lajos*: A főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyai. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. 1935. 714., 738–739., 817–818., 844–847., 886–887., 898–899., 949–950., 970., 998–999., 1027., 1060–1061. old.
- (4) *Laky Dezső*: Adalékok Budapest társadalmának összetételéhez. Különlenyomat a *Városi Szemle* XVIII. évfolyamából. Budapest. 1932. 69 old.
- (5) *Laky Dezső*: Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények. 60. köt. 3. sz. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1930. 301–313. old.
- (6) *Laky Dezső*: A kereskedők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények. 61. köt. 4. sz. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1930. 178–201. old.
- (7) *Áfra Nagy János*: Az iparos- és kereskedőtanulók népességi viszonyai és szociális helyzete Budapesten. Statisztikai Közlemények. 69. köt. 2. sz. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1932. 24–36. old.
- (8) *Laky Dezső*: A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai. Statisztikai Közlemények. 67. köt. 1. sz. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1932. 31–36. old.
- (9) *Hoffman Dezső*: A magántisztviselők szociális- és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények. 63. köt. 4. sz. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1932. 216–221. old.
- (10) *Illyefalvi I. Lajos*: Az ügyvédek, orvosok és mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények. 83. köt. 1. sz. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1939. 4., 32., 63. old.
- (11) *Melly József*: A budapesti orvosok szociális és gazdasági viszonyai. Statisztikai Közlemények. 65. köt. 3. sz. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1932. 67–68. old.
- (12) *Bene Lajos*: A mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények. 71. köt. 4. sz. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1933. 32–35. old.
- (13) *Molnár Olga*: A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények. 54. köt. 3. sz. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1934. 38*–42*, 8–11. old.
- (14) *Lackó Miklós*: Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez az 1920-as évek végén. Értekezések a Történeti Tudományok köréből. Új sorozat. 6. sz. 1958. 64. old.
- (15) *Rupp Kálmán*: A magyarországi társadalmi mobilitás tendenciáinak néhány kérdése. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Tudományos diákköri dolgozat. 1971. 56 old.
- (16) *Anderson, H. D.–Davidson, P. E.*: Occupational mobility in an American community. Stanford. 1937.
- (17) *Rogoff, N.*: Recent trends in occupational mobility. Glencoe. 1953. 131. old.
- (18) *Goldstein, S.*: Patterns of mobility 1910–1950. The Norristown study. Philadelphia. 1958. 284 old.
- (19) *Sorokin, P. A.*: American millionaires and multimillionaires. *Journal of Social Forces*. 1926. évi 627–640. old.
- (20) *Taussig, F. W.–Joslyn, C. S.*: American business leaders. New York. 1932.
- (21) *Warner, W. L.–Abbeglen, J. C.*: Occupational mobility in American business and industry. Minneapolis. 1955. 315 old.
- (22) *Ehrenberg, R.*: Kruppsche Arbeiterfamilien. *Archiv für exakte Wirtschaftsforschung*. 1912. évi 6. sz. 383. és a köv. oldalak.
- (23) *Berend T. Iván–Ránki György*: Magyarország gazdasága az első világháború után 1919–1929. Budapest. Akadémia Kiadó. 1966. 490 old.
- (24) *Berend T. Iván–Ránki György*: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a XIX–XX. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1969. 415 old.
- (25) *Klinger András–Szabady Egon*: A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. I. Budapesten és a városokban. KSH Népegyetemen Kutató Intézet Közleményei. 7. sz. Budapest. 1965. 325 old.
- (26) *Andorka Rudolf*: A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon. KSH Népegyetemen Kutató Intézet Közleményei. 30. sz. Budapest. 1970. 394 old.
- (27) *Szabady Egon*: A társadalmi-foglalkozási átrétegződés Budapesten és a vidéki városokban. *Valóság*. 1966. évi 12. sz. 19–28. old.
- (28) *Andorka Rudolf*: Az intragenerációs mobilitás vizsgálatának néhány kérdése. A II. Statisztikai Tudományos Konferencián elhangzott előadás. (Korszerű statisztikai törekvések Magyarországon. Az állami statisztika 100 éves évfordulóján. Akadémia Kiadó. Budapest. 1968. 493–501. old.)

РЕЗЮМЕ

В 1962—1964 годы Демографический институт при Центральном статистическом управлении осуществил обследование общественной подвижности. Оценку полученных результатов облегчило бы сопоставление об общественной подвижности в предшествующие периоды. Для этого в Венгрии имеется уникальная возможность, так как о периоде между двумя мировыми войнами имеются даже два источника данных, содержащих сведения о подвижности внутри отдельных поколений: 1. проведенные Столич-

ным статистическим управлением обследования общественных слоев в 1928—1930 годы; 2. перепись населения 1930 года. Оба обследования содержат вопрос о занятии отца.

В то же время целый ряд методологических недостатков затрудняет оценку результатов этих переписей. Однако путем составления трендов, применявших в данных переписях общественных группировок можно попытаться извлечь некоторые выводы.

В период между двумя мировыми войнами общественная подвижность между поколениями в Венгрии была меньшей, чем после освобождения и, соответственно, чем в экономически развитых странах после второй мировой войны. Причина этого заключается в походящем на стагнацию исключительно медленном темпе экономического роста, который тормозил пробразование общественной структуры. Немного крестьянской молодежи переходило в слой городских рабочих, лишь немногие сыновья сельскохозяйственных и промышленных рабочих становились работниками умственного труда.

Вторая характерная черта общественной подвижности заключалась в специфичных окольных путях ее осуществления. Частыми являлись случаи подвижности между самостоятельными ремесленниками и рабочими. Посредническую роль между крестьянством и промышленными рабочими играл общественный слой поденщиков. Роль особого „трамплина“ играла небольшая группа посыльных дворников и лиц аналогичных занятий. Основным источником пополнения весьма закрытого слоя работников умственного труда являлась убывающая по численности группа самостоятельных ремесленников и торговцев, а не слой рабочих и крестьян.

Трудно преодолимые преграды между крестьянством, рабочими и слоем работников умственного труда, а также существование окольных путей общественной подвижности отражает полуфеодальный-полукапиталистический характер тогдашнего венгерского общества, которое являлось не только следствием медленного экономического роста, но по всей вероятности также и одной из его причин.

SUMMARY

In the years from 1962 to 1964, the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office performed a survey concerning social mobility. Comparisons with earlier years would help to evaluate the results achieved. There is an exceptional possibility for this in Hungary, as two sources of data are available from the period between the First and Second World Wars that include data for intergeneration mobility, such as:

1. The analyses of the social strata in 1928—1930, made by the Statistical Office of Budapest.

2. The population census of 1930.

Both of these covered questions on the occupation of the fathers.

There are, however, several difficulties deriving from the incomplete methodology that enhance the evaluation of these surveys. By reclassifying the social grouping used in these surveys an attempt can be made to draw some conclusions.

Between the two World Wars, in Hungary the degree of intergenerational mobility in the society was smaller than after the liberation or in the economically developed western countries after the Second World War.

This was due to the slow economic growth that was just about parallel to a complete standstill, restraining the transformation of the social structure. Fewer young people of peasant origin emerged to the manual stratum and fewer sons of agricultural and manual workers emerged to non-manual stratum.

Another feature of the mobility was that it took place mostly in a particular, indirect way. Mobility frequently occurred in two directions, between private tradesmen and peasants and between private tradesmen and workers. The social stratum of day-workers played an intermediate part between the peasants and workers. A special „uplifting” part was played by the small group of office-messengers and attendants, house janitors and others in similar occupations. The main source of replacement for the highly closed intellectual stratum was not the stratum of peasants and workers, but the group of those in private trade and business, decreasing in number.

The strong barriers between the stratum of peasants, workers and intellectuals, and the existing, indirect ways of mobility reflected the semi-feudal and semi-capitalist feature of the Hungarian society that — as can be assumed — was not only the impact but also one of the causes of the slow growth of economy.

A TERÜLETI STATISZTIKAI SZEKCIÓ TELJES ÜLÉSE

KOVACS TIBOR

A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának Területi Statisztikai Szekciója 1971. június 1–2-án, Szombathelyen, a Vas megyei Tanács dísztermében teljes ülést rendezett. Az ülészak fő célja két kérdéskör: a területi statisztikai információs rendszer és a gazdasági hatékonyság területi mérésének lehetősége megvitatása volt.

Az ülészakot *Huszár István* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke nyitotta meg. Megnyitójában hangsúlyozta: „A marxisták mindig azt vallották, hogy a világ megismerhető. A statisztika elsősorban a múlt vagy a jelen megismeréséhez ad segítséget, amely nélkül a jövő problémái sem oldhatók meg. A jelen kérdéseiről tanácskozunk azzal a céllal, hogy az állami és pártvezetés számára segítséget nyújtsunk döntéseik előkészítéséhez, munkánkkal a jövőt formáló, alkotó, építő emberek segítőtársai kívánunk lenni.”

A megnyitó után hangzott el *Barabás Miklós*, a Központi Statisztikai Hivatal Területi Statisztikai főosztálya vezetőjének előadása „A területi statisztikai információs rendszer elméletének és módszertanának kérdései” címmel. Előadásának bevezető részében hangsúlyozta, hogy az információs rendszer gyors, megbízható és hatékony működését az információt szolgáltató, gyűjtő és feldolgozó-értékelő szervezetek összehangolt együttműködése eredményezheti. A túlzott vagy a hiányos információszolgáltatás egyaránt gazdasági károsodást okoz. Ezután részletesen szólt az állami statisztikáról mint a vezetés eszközéről és ismertette az ezzel kapcsolatos KSH elnöki rendelet alapelveit és célkitűzéseit. A területi pártbizottságok gazdaságpolitikai információ-rendszerének megjavításáról hozott határozatról szólva megállapította, hogy a határozat megjelenése óta szervezetesebbé és egységesebbé vált a különböző szintű pártszervek gazdaságpolitikai információval történő ellátása. A Központi Statisztikai Hivatal és területi szerveinek törekvéseit he-

lyesnek, az általuk szolgáltatott információkat megbízhatónak, objektivitásra törekvőnek és általában elégségesnek ítélték. Hasonló módon szükséges egységes rendszerre szervezni a tanácsok különböző forrásokból származó információit is. Az előadó ezután összefoglalta a KSH területi szerveinek tájékoztatási rendszerét, majd arról szólt, hogy a KSH beszámolási rendjét és a területi adatfeldolgozás módszerét úgy kell kialakítani, hogy – a központ igényeinek kielégítése mellett – zömében alkalmas legyen a helyi döntési szinteknek megfelelő tájékoztatási igények kielégítésére is. Végül azzal foglalkozott, hogy a lakosság életkörülményeit meghatározó tényezők jelentős része a helyi lehetőségek és döntések hatáskörébe tartozik, ezért a területi statisztikában erre nagy gondot kell fordítani az adatgyűjtések szervezésénél, az elemzésekben és az elméleti-módszertani munkákban is e kérdéseket kell szorgalmazni.

A bevezető előadást három korreferátum követte.

Juhász János, az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának munkatársa szólt a területi pártszervek információs rendszerének helyzetéről és kiemelte, hogy a területi vezetés szintjén is megfogalmazható olyan elv, hogy a vezető szervekhez elsősorban feldolgozott, értékelt információk kerüljenek. Nem az a szerv tesz tehát jót a területi vezetésnek, amelyik az információk tömegével árasztja el a vezetőket, hanem az, amelyik a felhasználói szempontok alapján minőségi információt szolgáltat.

Dr. Kelemen Ferenc, a Vas megyei Tanács VB elnökhelyettese a tanácsi információs rendszer jelenlegi problémáit elemzte, összegezte az új tanácstörvényből fakadó feladatokat és kifejtette azt a véleményét, hogy a területi tanácsi szervek elsődleges információs partnerei eddig is a KSH megyei igazgatóságai voltak, és kívánatos, hogy azok maradjanak a jövőben is.

Dr. Kőszegfalvi György kandidátus, az ÉVM Építésgazdasági és Szervezési Intézetének főosztályvezető-helyettese korreferátumában a területi tervezés, a várostervezés és a területi statisztika kapcsolatait elemezte, majd az infrastruktúra elemei részletesebb megfigyelésének szükségességét fejtegette.

Az előadást (a második munkaülésben) vita követte. Az ülés elnöke dr. Gonda György, a Vas megyei Tanács VB elnöke volt, aki felszólalásában hangsúlyozta, hogy a tanácsok számára, amelyeknek az a feladata, hogy az országos és ágazati gazdaságpolitika célkitűzéseit adott terület számára áttekintsék, rendszerezék és megvalósítását szervezzék, rendkívül fontos, hogy a statisztikai információ hogyan segíti a vezetést. A tervezés egységes rendszerén belül figyelemmel kell lenni a megyék sajátos arculatára, problémáira, a megyék területi terveinek kidolgozásakor helyileg kell kidolgozni a fontos kérdéseket. Meggyőződése szerint mindehhez a területi statisztika, illetve a KSH megyei igazgatóságai nélkülözhetetlen és hatékony segítséget nyújthatnak.

A munkaülés vitájában részt vett Huszár István államtitkár, a KSH elnöke is, és utalt arra, hogy az információ-rendszer fejlesztése összetett feladat, amelyben elkezdődnek újszerű kísérletek, de nem mindegyik vezet feltétlenül eredményre. A statisztikai adatok stabilitása érdekében a régebbi módszerről csak akkor lehet lemondani, ha az új már bevált. Bizonyos előrelátás ebben a munkában feltétlenül szükséges. Az utóbbi években a területi fejlődés közgazdasági, társadalmi kérdései a gazdaságpolitikában előtérbe kerültek. A Központi Statisztikai Hivatal igyekezett előre látni a főbb folyamatokat és – bár erre akkor még nem voltak konkrétan megfogalmazott igények – 1966-ban létrehozta területi statisztikai osztályát. Ez helyes volt, igazodást jelentett a reális igényekhez. Jelenleg egyszerre van információszegénység és információbőség. Ezért rendkívül fontos, hogy a felhasználókkal értsük egymás gondolatait.

Az információs rendszer egységesítéséről és differenciáltságáról szólva megállapította, hogy olyan kornak vagyunk tanui, amelyben a megyék vezetőinek információs igénye annyiféle, ahány megye van. Ezért abszolút módon értelmezett egységesítésre nehéz törekedni, egységesíteni csak nagyon fontos kérdésekben lehet. Elkerülhetetlen azonban, mert végeredményben az egységesítés nem egyszerűen valamiféle munkatevékenység, hanem a korszerű adatfeldolgozás alapfeltétele. Felszólalása utolsó részében az egységes népgazdasági mérleg-

rendszer és az új statisztikai törvény kidolgozásával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott.

A harmadik munkaülés dr. Ollé Lajos kandidátus, tanszékvezető egyetemi tanár, az MKT Statisztikai Szakosztályának elnöke elnökletével a gazdasági hatékonysággal és annak területi szintű mérésével foglalkozott. A vitaindító előadást dr. Simán Miklós, a Gazdaságkutató Intézet osztályvezetője tartotta. Azokkal szemben, akik szerint a hatékonyság olyan széles fogalomkör, hogy mérését meg sem lehet kísérelni, hangsúlyozta, hogy hatékonyságon a gazdasági erőforrások felhasználásának eredményességét kell érteni, és ha az tartalmaz is nem mérhető elemeket, számszerűsítésére eredményes kísérleteket lehet folytatni. Részletesen ismertette a Gazdaságkutató Intézetben elkészített munkákat, a ráfordítások és a hozamok számbavételénél követett alapelveket és módszereket. A területi szintű mérés néhány lehetőségéről szólva kiemelte, hogy az eddigi elemzések egyértelműen azt mutatják, hogy érdemes a különféle tevékenységek, gazdasági egységek, szervezetek hatékonyságát részletesen vizsgálni, mert olyan tartalékokra derül fény, amelyek kihasználása a népgazdasági hatékonyságot is számottevően javíthatja. A számítások mégis inkább kísérletnek, vitaalapnak tekinthetők, mintsem kiforrott módszernek, és a számított adatokon túl mindig mérlegelni kell mindazokat az egyéb tényezőket is, amelyek a hatékonyságot befolyásolják.

Az előadást három korreferátum követte. Dr. Bartke István kandidátus, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének osztályvezető-helyettese a magyar ipar hatékonyságára vonatkozó számításai eredményeit ismertette. Az Intézetben e célra egy 19×20 méretű hatékonysági matrixot állítottak össze, vagyis 19 ágazatot 20 területi egység szerinti megoszlásban vizsgáltak. A számítások tanulsága, a most iparosodó területek hatékonysága a hagyományosan nagy ipari területekét meghaladja, és ez a technikai rekonstrukciók szükségességére irányítja a figyelmet.

Dr. Lukács Pál, a KSH Szolnok megyei Igazgatóságának vezetője és dr. Vastagh Gyula, a KSH Bács-Kiskun megyei Igazgatóságának osztályvezetője korreferátumában a Szolnok, illetve Baranya megyére elvégzett kísérleti számítások eredményeit ismertette. Mindketten részletesen elemezték a területi szintű hatékonysági vizsgálatok jórészt szervezeti problémákból adódó korlátait.

A negyedik munkaülés, amelynek elnöke ugyancsak dr. Ollé Lajos volt, hallgatta meg Kovács Tibornak, a KSH Területi Sta-

tisztikai főosztálya osztályvezetőjének referátumát a Szekció munkájáról és feladatairól. Ezután határozatot hoztak a Szekción belüli szervezeti felépítés módosításáról. Célszerűnek látszott ugyanis a Szekció eddigi, témakörökre szervezett munkacsoportjai helyett rugalmasabbnak és könnyebben mozgathatónak ígérkező regionális (három szomszédos megye tagságát tömörítő) munkacsoportokat szervezni. A határozat értelmében az érintett megyék e csoportokat 1971. augusztus 31-ig megalakítják, egyben kidolgozzák és jóváhagyják az 1971-1972. évadra szóló munkaterveiket is.

Ezután a Szekcióülés köszönetét fejezte ki az 1966. decemberi alakuló ülésen megválasztott vezetőségnek tevékenységéért, és

a dr. Ollé Lajos által előterjesztett javaslat alapján új vezetőséget választott, a következők szerint:

Elnök: *Barabás Miklós*, a KSH Területi Statisztikai főosztályának vezetője.

Titkár: *Kovács Tibor*, a KSH Területi Statisztikai osztályának vezetője

Tagok: *dr. Bora Gyula* kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense, *Hadházi Gyula*, a KSH Budapest városi Igazgatóság vezetője, *Horváth Tibor*, a KSH gazdasági tanácsadója, *Juhász János*, az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának munkatársa, *Dr. Kovács Imre*, Debrecen város Tanácsa VB elnökhelyettese, *Szilágyi Imre*, a KSH Szabolcs-Szatmár megyei Igazgatóságának vezetője.

A vezetőségválasztással a Szekció teljes ülése befejezte munkáját.

SZERVEZETI HÍREK – KOZLEMÉNYEK

Az ISI 38. ülészeaka. A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute) 1971. augusztus 10–20 között Washingtonban tartotta 38. ülészeakát. Az ülészeak megrendezésére bizottságot állítottak fel, melynek elnöke *Churchill Eisenhart* volt. Az ülészeak 14 vitaülésén felkért és benyújtott tanulmányokat vitattak meg. Az ülészeakon részt vett *Huszár István* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és *Tekse Kálmán*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos osztályvezetője. „A statisztikai adatok időszerúsége és pontossága közötti mérleleleés” témában tartott ülésen, melynek szervezője *J. Shiskin*, az Office of Statistical Policy, Bureau of the Budget helyettes igazgatója volt, megvitatták *Huszár István* „Néhány elméleti és gyakorlati kérdés a magyarországi statisztikai adatok időszerúségére és pontosságára vonatkozóan” (Some theoretical and practical questions regarding the accuracy and timeliness of statistical data in Hungary) c. felkérésre készített dolgozatát.

A közgyűlésen *P. J. Bjerve* személyében megválasztották a Nemzetközi Statisztikai Intézet új elnökét.

Huszár István ott-tartózkodása során felkereste az ENSZ Statisztikai Hivatalát, ahol a tagországek közös statisztikai mutatóiról tárgyalt. A Hivatal elnöke ezenkívül látogatást tett a Philadelphia Egyetemen.

ENSZ szakértői értekezlet Budapesten. Az ENSZ 1971. június 14–25 között a fejlődő országok termékenységi adatainak elemzési módszereiről szakértői értekezletet (U.N. Technical Meeting on Methods of Analysing Fertility Data for Developing Countries) rendezett Budapesten.

Az értekezleten az ENSZ főtitkára képviseletében megjelent *Milos Macura*, az ENSZ Népesedési főosztályának vezetője.

Az értekezlet igazgatója *Robert O. Carleton*, az ENSZ Népesedési főosztálya termékenységi tanulmányokkal foglalkozó részlegének vezetője (Fertility Studies Section, Population Division), társigazgatója, dr.

Szabady Egon, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója, az értekezlet titkára *Gwendolyn Z. Johnson*, az ENSZ Népesedési főosztálya termékenységi tanulmányokkal foglalkozó részlegének (Fertility Studies Section, Population Division) munkatársa volt.

A konferencia a következő főbb kérdésekkel foglalkozott:

- a termékenységváltozás konvencionális mérőszámai;
- az adatok meglelte a fejlődő országokban; módszerek az adatok kiigazítására, helyesbítésére a termékenységváltozás becsléséhez;
- közvetett módszerek a termékenységváltozás becslésére;
- a termékenységváltozás jelzőszámai (indikátorok); szimulációs modellek az indikátorok ellenőrzésére;
- a komplementáris mérőszárok és (vagy) indikátorok kombinációi.

Az értekezleten 13 módszertani dolgozatot vitattak meg, köztük az ENSZ Titkársága által összeállított „Termékenységi adatok elemzésének módszerei fejlődő országok számára” és a „Termékenységi trendek becslése indirekt módszerekkel korösszetélteli adatok felhasználásával” című dolgozatokat, továbbá a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének „A fogamzásgátlással és abortuszokkal kapcsolatos ismeretek, magatartás és gyakorlat (K. A. P.) felvételi adatok alapján: magyar tapasztalatok” c. dolgozatát és több más tanulmányt.

Az értekezleten részt vett: *A. Coale* (Princeton), *M. Concepcion* (Fülöp-szigetek), *S. K. Gaisie* (Ghana), *Miguel Gómez B.* (Costa Rica), *Roushdi Henin* (Tanzánia), *Jerzy Z. Holzer* (Lengyelország), *Hannes Hyrenius* (Svédország), dr. *Klinger András* (Magyarország), *Alvaro Lopez* (Kolumbia), *W. Parker Mauldin* (Egyesült Államok), *George W. P. Roberts* (Jamaica), *K. Srinivasan* (Thaiföld), *Ranjan K. Som* (Etiópia), *Léon Tabah* (Franciaország), *Tekse Kálmán* (Magyarország), *Pravin Visaria* (India).

Tanácsadóként *Samuel Baum* (Egyesült Államok), megfigyelőként *Feles György* (KGST, Moszkva), dr. *Miltényi Károly* (KSH, Magyarország), *V. Turczinski* (KGST, Moszk-

va), *Samuel M. Wishik* (Columbia Egyetem, New York) vett részt az értekezleten.

A résztvevők a konferencia elnökévé *Mercedes Concepcion*ot, alelnökévé *Alvaro Lopez*t, választották meg. A rapportóri tisztet *Pravin Visaria* látta el.

A Konferencia a tanácskozások eredményeképpen ajánlásokat fogadott el, amelyeket az ENSZ Népesedési Bizottsága elé terjesztenek.

Hírek a Magyar Közgazdasági Társaság életéből. Az MKT Statisztikai Szakosztálya 1971. július 23-án vezetőségi ülést tartott, melyen *dr. Ollé Lajos*, a Szakosztály elnöke beszámolt a Magyar Közgazdasági Társaság elnökségének 1971. június 18-i üléséről, majd a Társaság 1971. decemberében rendezendő közgyűlésének és a Szakosztály 1971. novemberében tartandó tisztújító és küldöttválasztó közgyűlésének terveivel foglalkozott. Ismertette a Társaság elnöksége által rendezendő nemzetközi konferenciákat és találkozókat, és beszámolt új szakosztályok és szekciók megalakulásáról.

A vezetőségi ülés második napirendi pontjaként a szakcsoportok titkárai, valamint a Szakosztály titkára beszámoltak az elmúlt évi tevékenységről, rendezvényekről.

A harmadik napirendi pont keretében az 1971–72. évi terv megbeszélésére került sor.

Az ülésen a vezetőségi tagokon kívül részt vettek *dr. Lengyel László*, a Magyar Közgazdasági Társaság tudományos titkára, és a szakcsoportok elnökei, illetve titkárai.

Tanulmányút. A lengyel–magyar statisztikai együttműködési egyezmény keretében 1971. június 21–25 között magyar statisztikusokból álló küldöttség tartózkodott Lengyelországban. A delegációt ott-tartózkodása során fogadta *dr. Wincenty Kawalec*, a Lengyel Statisztikai Főhivatal elnöke. A tanulmányút célja a lengyel területi statisztikai munka tanulmányozása volt. A magyar küldöttség tagjai *dr. Kovács Tibor*, a KSH osztályvezetője, *Szilágyi Imre*, a KSH Szabolcs-Szatmár megyei Igazgatóságának vezetője és *Horváth Mihály*, a KSH főelőadója voltak.

Változások az Egyesült Nemzetek Statisztikai Hivatalában. *P. J. Loftus*, az Egyesült Nemzetek Statisztikai Hivatalának igazgatója nyugalomba vonulása miatt megvált tisztétől. A szervezet irányítását 1971. július 1-től *Abraham Aidenoff* ügyvezető igazgató látja el.

Új statisztikai hivatali vezetők. 1971. januárjában *S. Okabe*, a japán Statisztikai Hivatal (Bureau of Statistics, Office of the

Prime Minister Government of Japan) elnöke megvált elnöki tisztétől és a hivatal vezetését *Joshiaki Sekido* vette át.

A spanyol Országos Statisztikai Hivatal (Instituto Nacional de Estadística) új vezérigazgatója *B. Martinez-Echevarria* lett.

Új angol nyelvű kiadványsorozat. A Világgazdasági Tudományos Tanács Tájékoztató Szolgálatja kéthónaponként megjelenő angol nyelvű sorozatot indított *Abstracts of Hungarian Economic Literature* címmel. A most megjelent kötet magyar szerzők közgazdasági és a rokon tudományok területéhez tartozó műveiről és folyóiratcikkeiről közöl tartalmi összefoglalókat abból a célból, hogy megkönnyítse a külföldiek számára a magyar közgazdasági irodalomban való tájékozódást. A kiadványban a *Statisztikai Szemle* 1971. évi első negyedévi számaiban megjelent több tanulmány ismertetése is megtalálható.

(*Abstracts of Hungarian Economic Literature*, Hungarian Scientific Council for World Economy, Scientific Information Service, Budapest, 1971. Vol. 1. No. 1–2. 288 old.)

A Statisztikai Szakkifejezések Szótára. (*Dictionary of Statistical Terms*) átdolgozott és kibővített formában harmadszor jelent meg 1971. áprilisában a Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI) kiadásában. Az *M. G. Kendall* és *W. R. Buckland* összeállításában megjelenő kiadványt első ízben 1957-ben adták ki, az UNESCO támogatásával. A második kiadás 1960-ban jelent meg, melyről 1966-ban és 1967-ben utánnyomás készült. A mostani, harmadik kiadást a világ minden tájáról érkezett észrevételek figyelembevételével állították össze, és az elmúlt 15 év során felmerült új fogalmakat is magában foglalja. Ily módon az eredetileg 1700 szakkifejezést tartalmazó kiadvány mostani kiadása több mint 2500 fogalmat ölel fel.

A statisztikai műszavak francia, német, olasz és spanyol megfelelői, valamint orosz-angol, angol-orosz nyelvű összeállítása külön mellékletként jelennek meg.

(*Review of the International Statistical Institute*, 1971. évi 2. sz.)

Magyar vonatkozások külföldi folyóiratban. A *Revista de Statistica*, a Román Szocialista Köztársaság Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal folyóirata 1971. évi 6. számában ismertetőt közöl *I. T. Velican* tollából *Valkovics Emil* „Az átlagos élettartam meghosszabbodásának gazdasági következményei” c. cikkéről, mely a *Demográfia* 1970. évi 3. számában jelent meg.

A Statisztikai Időszaki Közlemények sorozat a következő kötetekkel bővült:

Belkereskedelmi évkönyv 1970. (Összeállította a KSH Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztálya *dr. Pálos István* vezetésével. Statisztikai Időszaki Közlemények 210. (1971/15.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971. 253 old.)

Beruházási-építőipari adatok, 1971. címmel a Központi Statisztikai Hivatal sorozatban teszi közzé a beruházások alakulására és az építőipar működésére vonatkozó adatokat. A sorozat jelen első füzeté a néhány évre visszatekintő adatok mellett az 1971. május közepéig beérkezett, főleg 1971. I. negyedéves adatokat tartalmazza. Ezenkívül helyet kaptak a kötetben a Hivatal féléves, éves és esetenkénti beruházási, felújítási, lakásépítési és építőipari adatfelvételeinek fontosabb összefoglaló, illetve részletező adatai.

(Beruházási-építőipari adatok, 1971. Összeállította a KSH Beruházási és Építőipari Statisztikai főosztálya. Szerkesztette: *dr. Tar József*. Munkatársak: *Balogh Imréné, Deák Ferenc, dr. Kováczházi Iván, Makrai Zoltánné, Márta Árpád, Vuics László*. Statisztikai Időszaki Közlemények 211. (1971/16.) Központi Statisztikai Hivatal Budapest. 1971. 66 old.)

Idegenforgalmi statisztika 1970. (Összeállította a KSH Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztálya *dr. Pálos István* vezetésével. Szerkesztette: *Takács János*. Főmunkatárs: *Fridvalszky Magdolna*. Statisztikai Időszaki Közlemények 212. (1971/17.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971. 136 old.)

Fogyasztói árak változása a lakosság főbb rétegeinél 1970-ben és 1971. I. negyedévében. (Készült a KSH Közgazdasági főosztályán *dr. Rácz Albert* vezetésével. Szerkesztette: *dr. Zafir Mihály*. Főmunkatárs: *Nádas Péterné*. Statisztikai Időszaki Közlemények 213. (1971/18.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971. 84 old.)

A keresetek szóródása és szerepe a munkás-alkalmazotti háztartások jövedelmében c. kötet első ízben nyújt komplex jellegű elemzést a keresetekről. A kiadvány az 1968 tavaszán végrehajtott 16 000 háztartásra kiterjedő jövedelmi felvétel újabb, más irányú feldolgozásán alapszik, és a keresetek színvonalának és szóródásának ábrázolásán túlmenően a kereseti és a családi jövedelmi szint kapcsolatát is bemutatja. Vizsgálja a kereseti különbségek, valamint az ettől független további tényezők szerepét a jövedelmi különbségek kialakulásában.

(A keresetek szóródása és szerepe a munkás-alkalmazotti háztartások jövedelmében. Készült a KSH Közgazdasági főosztályán *dr. Rácz Albert* vezetésével. Osztályvezető: *Láng György*. Főmunkatársak: *Éltető Odön, Horváth Adámné és Schnell Lászlóné*. Statisztikai Időszaki Közlemények 214. (1971/19.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971. 223 old.)

Idegenforgalmi statisztika 1971/1. (Összeállította a KSH Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztálya *dr. Pálos István* vezetésével. Szerkesztette: *Takács János*. Főmunkatárs: *Fridvalszky Magdolna*. Statisztikai Időszaki Közlemények 215. (1971/20.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971. 77 old.)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

GOLENKO, D. I.:

STATISZTIKAI MÓDSZEREK A KÖZGAZDASÁGI RENDSZEREK BEN

(Sztatiszticzeszkije metodü v ékonomiecseszkijeh szisztemah.) Moszkva, 1970. Sztatisztika. 200 p.

A könyv első fejezete az automatizált irányítási rendszerek (AIR) modelljeivel foglalkozik, melynek első részében a szerző az AIR funkcionálásának struktúráját és szakaszait vizsgálja. Itt két szempontból osztályozza az automatizált irányítási rendszereket (az automatizáltság foka, majd az irányítás tárgyához való viszonyuk szerint), majd több szempontból rendszerezi a bonyolult rendszereket leíró statisztikai modelleket:

- a modellnek az általa leírt tényleges objektumhoz való kapcsolata;
- a véletlen tényezők szerepe;
- a rendszer működésének viszonya az időhöz;
- a modell felírási módja szerint.

A rendszerezéssel párhuzamosan bemutatja a statisztikai modellnek az információs rendszerrel való kapcsolatát. Ennek illusztrációjaként szolgál egy olajfinomító vállalat példája.

A következő részben a modellépítés két alapvető stádiumáról van szó: a tervezési modell és operatív modell kialakításának elvi menetéről. Ennek megfelelően az AIR statisztikai modelljének a következő komponenseit vizsgálja részletesebben:

1. a feladatok naptári tervezési modellje;
2. az irányítás objektumának információ-szolgáltatási modellje;
3. a ténylegesen teljesített munkamennyiség modellje;
4. az irányítást szolgáló döntések modellje.

A részletezés elvét a modellek általános matematikai-statisztikai leírása képezi.

Az ezután következő rész a statisztikai hálómodellek készítésével és alkalmazásával foglalkozik. Ezen belül egy valószínűségi hálómodellt mutat be, mely a hálón belüli folyamatok időigényeinek eloszlását írja le, majd egy olyan sztochasztikus hálómodell ismertetése következik, mely egyedi objektumok kidolgozásához szükséges döntések előkészítéséhez nyújt információt.

A készletgazdálkodás statisztikai modelljei cím alatt először is ezen statisztikai modellek több szempont szerinti osztályozását, ezt követően a készletgazdálkodás általános modelljének leírását találjuk.

A következő pont a naptári tervezés problémájával foglalkozik. A terjedelemből következik, hogy a szerző az adott problematikával viszonylag nagyvonalúan foglalkozik, csak a legfontosabb elveket érinti.

Ezzel szemben részletesen bemutatja a vállalati irányítás szimulációs modelljének felépítési módszereit (Monte-Carlo módszerek). Ennek lényege abban áll, hogy meg kell határozni valamilyen szimulációs algoritmust.

A szerző többféle algoritmust sorol fel, melyek közül azt részletezi, amely meghatározott időközönként végig elemzi a rendszer elemeinek összes lehetséges kölcsönös állapotát. Illusztrációként a már említett olajfinomító és egy kis-szériákban termelő üzem irányítási rendszerének példáját hozza fel. Majd a Monte-Carlo módszer még egy alkalmazását látjuk egy öntöde irányítási rendszerének statisztikai modellje felépítése kapcsán. Az algoritmusok operátorformában szerepelnek.

A szimulációs modellek szerkesztése és kutatása közben egy sor probléma merül fel. Egyik ilyen fontos probléma a modellezés nyelvének kialakítása, mely megkönnyíti az AIR széles profilja számára a modellépítést. A szerző szerint e probléma egyik legjobb megoldását jelentené a bonyolult rendszerek aggregálása és a megfelelő aggregát nyelv kialakítása. Aggregáton a szerző olyan objektumot ért, melyet halmazok és ezen halmazokra vonatkozó operátorok egyértelműen meghatároznak. Az aggregát rendszer felépítését egy előbbi készletgazdálkodási probléma példáján keresztül mutatja be. A tartalmi leírást a modell algoritmus követi.

A fejezet utolsó részében a szerző érdekes kérdéssel foglalkozik: a szervezeti felépítés, az irányítási rendszer és a tudományos kutatómunka gazdaságosságának

becslésével. Erre – főleg amerikai források alapján – be is mutat néhány konkrét módszert.

A második fejezet az automatizált irányítási rendszerekben sikeresen alkalmazott Monte-Carlo módszerek gyakorlati alkalmazásait tartalmazza. Ezt a módszert egyaránt alkalmazhatjuk a statisztikai modellek paramétereinek becslésére és e modellek optimalizálására. Itt főleg a paraméterbecslésekkel foglalkozik a szerző, ezeknek is a számítástechnikai vetületeivel.

A Monte-Carlo módszerrel sikeresen megoldott feladatok nagy részében a probléma matematikai felírásakor egy valószínűségi modellt kapunk – véletlen paraméterekkel. Ezután – általában számítógép segítségével – nagyszámú szituációt „szimulálunk”, s így egy mesterséges mintát kapunk, amelyből elvégezhető az adott paraméter megközelítő becslése.

A módszer alkalmazását két konkrét területen mutatja be a szerző: előbb a hálótervezési és irányítási rendszereknél, majd a sorozatgyártás irányítási rendszerénél.

A második rész a tömegkiszolgálási módszerek gyakorlati alkalmazásával foglalkozik.

A sorbanállási feladatokra alkalmazott módszerek vagy analitikus úton, vagy statisztikai modellezés segítségével közelítik a megoldást. A tömegkiszolgálási módszerek formájuk szerint lehetnek analitikusak vagy szintetikusak, a vizsgálandó objektum típusa szerint pedig diszkrét és folyamatosak.

Ezt követően a szerző gyakorlati alkalmazásokat ír le – az osztályozásnak megfelelően. A módszer egyik, eddig kevésbé ismert alkalmazása a multiprogramozású számítógép irányításának optimális megszervezése. Ennek jelentősége kétoldalú: egyrészt törekedni kell az értékes gép optimális kihasználására, másrészt pedig – ami összefügg az előzővel –, ha a számítógépet termelésirányítás céljaira alkalmazzuk, akkor az irányítás hatékonyságát károsan befolyásolja a feladatok végzésének indeterminált volta, vagy helytelen determináltsága.

A fejezet hátralevő részében a szerző az operatív irányítás statisztikai modellezésének kérdéseit taglalja – elvi síkon, viszonylag kis terjedelemben.

A harmadik fejezet tulajdonképpen a heurisztikus modellek – bár a könyvben nem ezen a néven szerepelnek – felépítésének módszereit mutatja be.

Az ilyen modellek segítségével különböző gazdasági mutatók (például nyereség, részesedési alap, fejlesztési alap, forgalom, termelési volumen, készlet nagyság stb.) statisztikai becslése végezhető el.

A modellépítés módszerének lényege a következő:

1. kiválasztandók mindazok a faktorok, melyek az adott mutató alakulására hatással lehetnek;
2. a kapcsolatokat jellemző statisztikai modell felállítása;
3. a heurisztikus modell optimalizálása.

A kiválasztott faktorok közül meg kell határozni azokat, amelyek viszonylag nagyobb mértékben befolyásolják a mutatót (eredményváltozót). A szerző ennek meghatározására az ortogonalizáció általános elveinek alkalmazását mutatja be.

A fenti 2. pontban szereplő statisztikai modell felállításához szükséges alapinformációkat kétféleképpen nyerhetjük. Az egyik lehetőség, hogy empirikus adatok alapján határozzuk meg az összefüggéseket. Ennek a megoldásnak a nehézsége abban áll, hogy nagy tömegű adatra van szükség, s a gyakorlatban ez ritkán áll rendelkezésre. A másik lehetőség az, hogy az adathalmazhoz mesterséges úton, szimuláció segítségével jutunk hozzá.

A matematikai leírást a modellépítés két gyakorlati példája követi: az egyik egyedi gyártás, a másik sorozatgyártás esetére vonatkozik.

(Ism.: Harsányi Lajos)

JAPAN INPUT-OUTPUT TABLAI

(Compilation of input-output tables.) – *Statistical Notes of Japan*, 1970. nov. 14–23. p.

A cikk áttekintést nyújt a Japánban eddig összeállított és a tervezett input-output táblákról.

Japán első input-output tábláit 1951-ben kezdték összeállítani, mégpedig a Gazdasági Tervező Hivatal és a Külkereskedelmi és Iparügyi Minisztérium egymástól függetlenül. Az 1955-ös táblákat több minisztérium, hivatal és intézet együttes munkával készítette. Ezeket ötéves időközökkel követték az 1960-as és 1965-ös táblák még szélesebb körű kooperáció eredményeképpen. Az 1960-as táblák extrapolálásaként elkészültek az 1963-as táblák is. A népgazdasági szintű táblák mellett a Külkereskedelmi és Iparügyi Minisztérium készített 1960-ra és 1965-re vonatkozó interregionális táblákat is, továbbá a helyi szervek ugyanerre a két évre (vagy ezekkel szomszédos évekre) összeállították a maguk regionális input-output tábláikat.

A legutóbbi népgazdasági szintű táblák tehát 1965-re vonatkoznak, ezek elkészítése 1969 februárjában fejeződött be. Az egyik csoportot az 56 szektoros táblák al-

kotják, de készültek 156 szektoros, sőt 450x350 szektoros táblák is, továbbá egy-egy tábla bizonyos ügyletekre, a foglalkoztatottságra, illetve bizonyos melléktermékekre vonatkozóan. Figyelembe vették a nemzeti jövedelmi statisztika és az input-output táblák összevethetőségének a szempontját is.

Az összehasonlíthatóság a különböző évek táblái között nehezebb kérdés. Az 1951-, 1955-, 1960- és 1965-ös táblák kétségtelenül nagy szerepet játszottak és játszanak a beruházások hatásának, az áraknak, a termelési tényezőknek, a gazdasági struktúrának stb. előrejelzésében, tervezésében és elemzésében, ezért állandó fejlesztésükre volt szükség, de ezek a változások akadályozták összehasonlításukat.

A cikk könnyen áttekinthető táblázatot közöl a négy év tábláinak eltéréseiről, illetve az 1965-ös táblákkal való összehasonlítást elősegítő módosítások lehetőségeiről. A táblázat a következő szempontok szerint jellemzi a négy év tábláit: 1. a szektorokba sorolás elvei, 2. az árazás, 3. az import kezelése, 4. egyéb szempontok.

Az 1965-ös táblák fogalmilag, definícióikra, formájukra nézve majdnem megegyeznek az 1960-as táblákkal. Ahhoz, hogy az 1960-as és 1965-ös táblák teljes összehasonlíthatóságát biztosítsák, elkészítették az 1960-as revidiált és 1965-ös árakra átszámított változatait is. E munka 1970 márciusában fejeződött be.

A cikk végül körvonalazza az 1970-es input-output táblák összeállításának programját, amely meghatározza többek között a kivitelezés szervezését, ütemezését, a táblák formai és tartalmi sajátosságait és az egyeztető munkát.

(Ism.: Szegedy Miklós)

LEONTIEF, W.:

KÖRNYEZETI HATÁSOK ÉS GAZDASÁGI STRUKTÚRA: INPUT-OUTPUT MEGKÖZELÍTÉS

(Environmental repercussions and the economic structure: an input-output approach.) – *The Review of Economics and Statistics*. 1970. 3. sz. 262–271. p.

A szennyeződés a rendszeres gazdasági tevékenység mellékterméke; minden esetben mérhető módon kapcsolódik valamely termelési vagy fogyasztási processzushoz. Az, hogy a levegőbe vagy a folyókba mennyi szennyező anyag kerül, meghatározott kapcsolatban áll bizonyos gazdasági ágak termelésével, és mennyisége az ágazat technológiai jellemzőitől függ.

Leontief tanulmányának célja, hogy bemutassa, hogyan foglalhatók bele ilyen „külső tényezők” – jelen esetben a szennyeződés – a nemzetgazdaság szokásos input-output rendszerébe.

Az egyszerűség kedvéért tételezzünk fel olyan elméleti gazdasági rendszert, amely mindössze két szektorból áll: mezőgazdaságból és gyárparból, amihez a végső felhasználás szektora (jelen esetben a háztartások) csatlakozik. A szerző által közölt példa értelmében a mezőgazdaság 100 bushel búzát termel, amiből 25 bushelt saját maga használ fel, 20-at a gyárparnak, 55-öt pedig a háztartásoknak ad át; ugyanekkor a gyárpar 50 yardnyi szövettermeléséből 14 yard a mezőgazdaságban, 6 yard a gyárparban kerül termelő fogyasztásra, míg 30-at a háztartások használnak fel. A fentiek alapján egy bushel búza 0,25 (=25/100) egység mezőgazdasági és 0,14 (=14/100) gyárpari inputot követel, míg a gyárparnak 0,40 (=20/50) egység mezőgazdasági és 0,12 (=6/50) egység gyárpari termékegységre van szüksége 1 yard szövet előállításához.

A technikai koefficiensnek birtokában a következő egyenlet írható fel:

$$\begin{aligned} 0,75X_1 - 0,40X_2 &= Y_1 \\ -0,14X_1 + 0,88X_2 &= Y_2 \end{aligned}$$

ahol X_1 és X_2 a mezőgazdasági, illetve gyárpari termékek összes termelése, Y_1 és Y_2 a végső felhasználók számára átadott termékmennyiséget jelentik. A fenti példa alapján az egyenletrendszer általános megoldása $Y_1 = 50$ és $Y_2 = 30$ értéket ad.

A szerző további feltevése szerint a gyárpar az általa gyártott szövet minden yardja után 0,50 gramm, a mezőgazdaság a búza minden bushelje után 0,20 gramm szennyező anyagot „termel”. Ha X_3 jelenti azt a ismeretlen szennyezőanyag-mennyiséget, ami a gazdasági rendszer egészében létrejön, akkor a fenti két egyenlethez még egy harmadik csatlakozik:

$$0,50X_1 + 0,20X_2 - X_3 = 0.$$

Ha a mezőgazdasági és gyárpari termékek iránt megnyilvánuló végső kereslet értékei (Y_1 és Y_2) adottak, a három egyenletből álló egyenletrendszer alapján X_3 (a nem kívánatos szennyeződést kifejezésre juttató változó) értéke is kiszámítható. A számítások szerint $X_3 = 60$, vagyis a 60 gramm szennyező anyagból 42,62 gramm az eredménye azoknak a tevékenységeknek, amelyek közvetve vagy közvetlenül a háztartások fogyasztására szolgáló 55 bushel búza termelésével függnek össze, míg 17,38 gramm a 30 yard szövet előállításának következménye.

A gazdasági elemzések tárgyai általában olyan javak, amelyeknek értékük, piaci áruk van. Ez a szennyező anyagról nem mondható el. Mégis, mihelyt a szennyeződés ki-

küszöbölésének vagy csökkentésének a kérdése kerül szóba, a költségek és árak problémája is felmerül.

Az input-output tábla tehát még kiegészítésre szorul olyan értelemben, hogy a munkaráfordításokat is magában foglalja. A tanulmányban alkalmazott számpéldának megfelelően, egy dolláros órabért feltételezve, az output egy egységére eső munkaerő-input értéke a mezőgazdaságban 0,80 dollár, a gyáripárban 3,60 dollár.

Mindezek előrebocsátása után most már a feltételezett példabeli „nemzetgazdaság” input-output mérlegének egyenletrendszere:

$$\begin{aligned} 0,75X_1 - 0,40X_2 &= Y_1 \text{ (búza)} \\ -0,14X_1 + 0,88X_2 - 0,20X_3 &= Y_2 \text{ (szövet)} \\ 0,50X_1 + 0,20X_2 - X_3 &= Y_3 \text{ (szennyező} \\ &\text{anyag)} \\ -0,80X_1 - 3,60X_2 - 2,00X_3 &= Y_4 \text{ (munka)} \end{aligned}$$

ahol a változók:

- X_1 – mezőgazdasági termékek összes output-ja,
- X_2 – gyáripari termékek összes output-ja,
- X_3 – a kiküszöbölt szennyező anyag összes mennyisége,
- L – munkaerő-foglalkoztatottság,
- Y_1 – a mezőgazdasági termékek végső kereslete,
- Y_2 – a gyáripari termékek végső kereslete,
- Y_3 – a ki nem küszöbölt szennyező anyag összes mennyisége,
- Y_4 – a végső felhasználók munkaerő-foglalkoztatottsága.

A szennyeződés iránt a végső felhasználók részéről természetesen nem „kereslet” nyilvánul meg, hanem ez azt a mennyiséget jelenti, amit ez a szektor „eltűr”.

A rendszer megoldása (az ismeretlen X változókra) a következő:

$$\begin{aligned} X_1 &= 1,573Y_1 + 0,749Y_2 - 0,149Y_3 + 0,000Y_4 \\ &\quad \text{(mezőgazdaság)} \\ X_2 &= 0,449Y_1 + 1,404Y_2 - 0,280Y_3 + 0,000Y_4 \\ &\quad \text{(gyáripár)} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} X_3 &= 0,876Y_1 + 0,655Y_2 - 1,131Y_3 + 0,000Y_4 \\ &\quad \text{(szennyező anyag)} \\ L &= 4,628Y_1 + 6,965Y_2 - 3,393Y_3 + 0,000Y_4 \\ &\quad \text{(munka)}. \end{aligned}$$

Az első egyenlet szerint a mezőgazdaságban termelt minden további 1 bushel búza, ami a háztartások fogyasztására kerül, a mezőgazdasági szektor outputjának 1,573 bushellel való növelését, míg minden további 1 yard szövet végső felhasználása a mezőgazdaság outputjának 0,749 bushellel való növelését kívánja meg. A szennyező anyag 1 grammal való csökkenése ugyanakkor 0,149 bushellel több mezőgazdasági termelést tesz szükségessé. A gyáripár vonatkozásában 0,449 bushellel több búza és 1,404 yard szövet szükséges a végső felhasználás szükségletének egy egységgel való növeléséhez, míg a szennyező anyag 1 grammnyi csökkenéséhez 0,280 yard szövet termelése szükséges.

A harmadik egyenlet azt mutatja, hogy a szennyeződés kiküszöbölésével foglalkozó ágazat „termelése” (X_3) hogyan változna a végső felhasználás által vásárolt mezőgazdasági és gyáripari termékek mennyiségétől függően, míg az Y_3 együtthatója azt mutatja, hogy 1,131 gramm szennyező anyag kiküszöbölése szükséges a végső kibocsátás 1 grammnyi csökkenéséhez.

Az utolsó egyenlet szerint a Y_4 értékének 1 grammal való csökkenéséhez szükséges közvetett és közvetlen munkaráfordítás összesen 3,393 munkásév (egy munkás által egy év folyamán ledolgozott munkaórák száma). Ugyanakkor 4,628 munkásév szükséges ahhoz, hogy a végső felhasználóknak 1 bushel búzával több, és 6,965 munkásév szükséges ahhoz, hogy 1 yardnyival több szövet jusson.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

SHELDON, E. B.—MOORE, W. E.:

A TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK JELZŐSZAMAI

(Indicators of social change. Concepts and measurement.) New York. 1968. Russel Sage Foundation, 822 p.

A modern társadalom struktúrája és működése annyira bonyolulttá vált, hogy a társadalmi folyamatok tudatos irányításához, a gazdaság- és szociálpolitika megtervezéséhez a korábbinál lényegesen részletesebb és finomabb információ szükséges, — ebben lehetne összefoglalni azt a felismerést, amely társadalomstatistika legújabb gyors fejlődésének alapját adja. Ez a kötet, amely egy-egy témakör amerikai szakértői-

nek 14 tanulmányát gyűjti össze, azt kutatja: milyen adatok állnak már rendelkezésre, hogyan kell a meglévő statisztikai adatokat átrendezni, elemezni, milyen újfajta adatfelvételek lennének szükségesek ahhoz, hogy az amerikai társadalom általuk legfontosabbnak tartott problémáiról, változásairól olyan megbízható képet kapjanak, amelynek alapján meg lehet ítélni a jelenlegi helyzetet, a fejlődés irányát és ütemét és ki lehet dolgozni a szükséges szociálpolitikai intézkedéseket. A kötetet bizonyos fokig jellemzi a témakör feldolgozása iránt felmerült igény sürgőssége, mert az egyes tanulmányok felfogása, az elemzés mélysé-

ge és módszertani alapossága erősen eltérő. Ez a tény, valamint a tárgyalt témakörök számunkra nem egyformán érdekes volta indokolja, hogy az egyes fejezetekre eltérő figyelmet fordítsunk.

Conrad Taeuber az amerikai népesség fejlődését mutatja be 1790 óta és ezzel kapcsolatban a népességstatisztika néhány problémáját tárgyalja. Figyelmet érdemel, hogy szerinte továbbra is a népszámlálás marad az alapvető adatforrás, és utal rá, hogy a jövőben esetleg ötévenként fognak népszámlálásokat tartani. A népszámlálások között országos mintavételi vizsgálatok fognak adatokat adni a népesség állapotról. 1940 óta a népszámlálás az egyéni és családi jövedelemről is gyűjt adatokat, amelyeket annyira értékeseknek tart a szerző, hogy az adatgyűjtés továbbfejlesztését javasolja. A születésszám rövid távú előrebecsléséhez szükségesnek tartja az olyan családtervezési típusú vizsgálatok rendszeres megismétlését, amelyekben a nőket addig szült és még szülni tervezett (ezen belül a következő években szülni tervezett) gyermekeik számáról kérdezik.

A. W. Sametz a gazdasági növekedés mérésével foglalkozik és kifejezetten kétségbe vonja a bruttó nemzeti termék használhatóságát a gazdasági növekedés és jólét hosszú távú változásainak mérésére. Szükségesnek látja a termékek minőségi változásának figyelembevételét. Indokolatlannak tartja az összes kormánykiadások felvételét a nemzeti jövedelembe, mert azoknak nagy része tulajdonképpen csak az iparosodás közvetett költsége (például a közrendre fordított kiadások).

S. Lebergott a munkaerő és foglalkoztatási statisztikát tárgyalja. Kimutatja a szakmai és ágazati struktúra átalakulásának forrásait (a csökkenő munkaerőt foglalkoztató ágazatokat és foglalkozásokat, az összes munkaerő–kínálat növekedését) és a felvevő (növekvő munkaerőt foglalkoztató) ágazatokat és foglalkozási csoportokat. Ezzel kapcsolatban figyelmet érdemel, hogy a foglalkoztatottaknak csak 12 százaléka önálló, tehát – mint a szerző mondja – alig több mint a szocialista országokban. Érdekes, hogy míg egyrészt csökkent a napi munkaidő (bár a közelmúltban már alig volt csökkenés), az iskolázás növekedése következtében kitolódott a munkábalépés életkora és a nyugdíjazási rendszer fejlődése miatt korábban válnak inaktívakká a dolgozók, másrészt a nők gazdasági aktivitása nőtt, egyre többen vállalnak másodállást, részmunkaidős foglalkozást (például diákok).

Daniel Bell a társadalom ismeretanyagának és a tudománynak, valamint a műszaki fejlődésnek mérésével foglalkozik. Feltéte-

lezi, hogy a modern társadalmak az „önmagát fenntartó műszaki fejlődés” állapotába jutottak, mert ahhoz, hogy a gazdaságban ne következzen be válság, a nemzeti jövedelemnek meglehetősen nagy részét be kell ruházni, mégpedig jórészt a termelékenységet növelő berendezésekbe. A termelékenység növekedésének előfeltétele az állandó tudományos előrehaladás. A szerző szerint a tudománynak – és ennek következtében a tudósoknak – ez a nagy szerepe a posztindusztriális társadalom egyik jellemzője. *Fritz Machlup* számítása alapján megállapítja, hogy az amerikai társadalom jelenlegi nemzeti jövedelmének közel egyharmadát a „tudásra” fordítja. Idetartozónak veszi az oktatási, kutatási kiadásokat, a kommunikációs eszközök (sajtó, rádió, stb.) és az információs szolgálatok költségeit. A szaktudás megnövekedése tükröződik a felsőfokú oktatás kiterjedésében: jelenleg 0,4 az alsófokú egyetemi oktatásra járók (undergraduate) és a teljes 18–21 éves népesség aránya, egyes előrebecslések azonban az aránynak 48 és 83 százalékra való növekedését is feltételezik 2000-ig. Így az egyetemek fokozatosan a posztindusztriális társadalom egyik legfontosabb intézményévé válnak.

William J. Goode az amerikai család változásának mérési lehetőségeit vizsgálja. Rámutat a régebbi és még ma is nagyon elterjedt nézetek tévességére: a közfelfogással ellentétben a múlt században sem volt általános a többgenerációs nagycsalád, viszont ma is elég nagy szerepük van a családmagon túl terjedő rokoni kapcsolatoknak, és *Litwak* szerint az ipari társadalomban sok problémát jobban meg lehet oldani a rokoni közösségen keresztül, mint bürokratizált módszerekkel. A sokat emlegetett „szexuális forradalom” létét is kétségbe vonja, mert – Goode szerint – a ténylegesen végbemenő fokozatos változások egyáltalán nem forradalmiak. Szükségesnek látja a család gyermeknevelő, szocializáló szerepének, valamint a családon belüli szerepek, hatalmi viszonyok változásainak alapos kutatását.

M. Moss a fogyasztási statisztika kérdéseivel foglalkozva számos különböző problémát érint. Megállapítja, hogy a szegény réteg nagysága lényegesen csökkent, ha fix szegénységi jövedelemhatárt tételezünk fel. Ha azonban a mindenkori medián családi jövedelem felénél kisebb jövedelmű családokat vesszük szegényeknek, akkor a szegények aránya nem változott. Ugyanakkor nem változott a legalacsonyabb jövedelmű egyötöd rész (kvintilis) átlagjövedelmének és a medián jövedelemnek az aránya (amely 1947 óta 0,50 körül mozog). A szerző szerint indokolt egy mozgó szegénységi

jövedelemhatárral számolni, amely figyelembe veszi a „standard” emelkedését. A Munkaügyi Statisztikai Hivatal kiszámít egy olyan „városi munkáscsaládi költségvetés” indexet, amelyben az árváltozások mellett a „standard” változást is figyelembe veszik, amikor a minimális elfogadható családi jövedelem indexet kiszámítják. Hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a családok jövedelmi helyzetének megítélésekor a várható jövőbeli kereseteket is figyelembe vegyék. Ennek két összetevője van: a jövedelem alakulása az életciklus során (alacsony jövedelem fiatal korban, emelkedés, majd az öregkorban újabb csökkenés), valamint az általános jövedelememelkedés a gazdasági fejlődés következtében. E két elemre felbontva vizsgálja a különböző iskolai végzettségű, fehér és néger népesség jövedelmének növekedését kohorszonként 1947 óta.

Igen jellegzetes, hogy a kereset szempontjából előnyösebb helyzetben levő népességkategóriák jövedelme az életkorral együtt jobban nő és a növekedés későbbi életkorban fordul át csökkenésbe, mint a hátrányos helyzetben levőknél, és pedig a férfiak jövedelemnövekedése az életkorral nagyobb, mint a nőké, a fehéreké nagyobb, mint a négerké, a magasabb iskolai végzettségűeké nagyobb, mint az alacsonyabb végzettségűeké. A jövedelemhez hasonlóan életkor, iskolai végzettség és családi jövedelem szerinti csoportonként mutatja ki a szerző a fogyasztás struktúrájának változását (például a gépkocsivásárlások alakulását). Különösen fontos a tartós fogyasztási javak és lakások várható keresletének becslése, többek között az életciklus hatás figyelembevételével, mert keresletük ingadozása erősen befolyásolja a gazdasági konjunktúrát.

Érdekes módon a szabadidő felhasználását és ezen belül a szabadidő keretében elköltött összeget is olyan fontos statisztikai vizsgálati területnek tekintették, amelynek egy teljes fejezetet szántak. *Ph. E. Ennis* azonban elsősorban a szabadidő fogalmának, mérésének nehézségeit mutatja be. Érdekes összehasonlításokra ad alkalmat, hogy 1934-ből rendelkezésre áll egy részletes szabadidő vizsgálat, amely három társadalmi rétegre (értelmiség, egyéb szellemi dolgozó és munkás) bontva mutatta ki a napi időfelhasználást. Az eredmények azonban kétségeket ébresztenek, például az 1934. évi vizsgálat a férfiaknál rövidebb kereső munkával töltött időt mutatott ki, mint az 1965–1966. évi hasonló felvétel. Lehetséges, hogy ez az 1930-as évekbeni munkanélküliség hatását tükrözi. Mindenesetre figyelmet érdemel *De Grazianak* az a megállapítása, hogy a szabadidő korántsem növekedett olyan mértékben, mint azt a tör-

vényes munkaidő csökkenése alapján gondolták, mert megnőtt a nők kereső munkavállalása, a mellékfoglalkozás, hosszabb a közlekedéssel töltött idő (amelynek legalább egy része semmiképpen sem szabadidő).

I. M. Moriyama a társadalom egészségi állapotában mutatkozó tendenciák mérését vizsgálja. Erre a célra már nem alkalmas a csecsemőhalandóság, mert a neonatális halandóság csak nagyon nehezen csökkenthető (bár megállapítja, hogy az Egyesült Államok csecsemőhalandósága rosszabb, mint más hasonló fejlettségű országoké). Ugyancsak egyre kevésbé lehet a haláloki statisztika alapján az egészségi állapotban bekövetkező változásokra következtetni, mert egyrészt a közvetlen halálok sokszor nem jelzi azokat a betegségeket, amelyek az egészségi állapot leromlását okozták. Ezért az Egyesült Államokban különböző nagyméretű egészségügyi felvételeket szerveztek: évente megkérdezik kb. 42 000 háztartást az előfordult betegségekről, balesetekről, munkaképtelenségről, a kórházban töltött időről, az orvosi szolgáltatások igénybevételéről stb., egy-egy korcsoportból vett mintán vizsgálták diagnosztikai módszerekkel különböző betegségek (például cukorbetegség) előfordulását. Különleges problémákat okoz a mentális betegségek gyakoriságának mérése, mert az ambuláns és kórházi gyógykezelések számát befolyásolja a pszichiátriai szolgáltatások megléte, az orvosi diagnosztikai gyakorlat változása, végül a társadalom véleménye arról, hogy ki tekinthető betegnek. A tanulmány felveti azt a gondolatot, hogy a társadalom egészségi állapotát valamilyen – a nemzeti jövedelem fogalmához hasonló – egységes indexszel mérjék.

Beverly Duncan az iskoláztatás trendjeit vizsgálja. Elsősorban a meglévő népszámlálási adatokat használja fel, de azokat kohorszonként átrendezi, úgy, hogy ki lehet mutatni különböző nemzedékek „iskolai történetének” adatait. Több mérőszámot használ, mint: 1. az egy főre jutó iskolázási „output”, vagyis az adott évben iskolába járó népességnek és a teljes népességnek az aránya, 2. egy-egy nemzedék átlagos oktatási éveinek száma, 3. a különböző osztályokat elvégzők továbbtanulási arányai. Ezeket hasonlítja össze társadalmi csoportonként, régióként stb. Felhívja a figyelmet egy érdekes vizsgálatra, amelyben az apa foglalkozása, iskolai végzettsége, lakóhely stb. megkérdezése mellett intelligencia tesztek segítségével próbálták felmérni az iskolás népesség reprezentatív mintájának szellemi képességeit, ismereteit. Hasonló vizsgálatnak ugyanazon a mintán való megisméltése adna módot arra, hogy az

iskolai előmenetelt ténylegesen meghatározó tényezőket pontosan megismerjük.

Otis Dudley Duncan a társadalmi rétegződés és mobilitás változásainak statisztikai eszközökkel való mérését elemzi. Mindenekelőtt határozottan megkülönbözteti a társadalom egyenlőtlenségét (például nagy jövedelmi különbségek a különböző foglalkozási csoportok között) és merevségét, amelyet a társadalmi helyzet apáról fiúra való átöröklésével vesz egyértelműnek. Az utóbbi mérésére – vagyis az apa társadalmi helyzetének a fia helyzetére gyakorolt befolyása erősségének jellemzésére – a korrelációs együtthatót tartja a legalkalmasabbnak. Így a különböző korábbi és újabb mobilitás-vizsgálatokból számított korrelációs együtthatók összehasonlítása alapján állapítja meg, hogy az amerikai társadalomban sem a merevedés, sem a mobilitás növekedése irányába mutató trend nem mutatkozik a század eleje óta. A mobilitási tendenciák ilyen – korrelációs számításra alapuló – mérési módszerének alapfeltétele, hogy a különböző foglalkozások „értékeléséről”, presztizséről megbízható adatok álljanak rendelkezésre, és ez a presztizs skála évtizedeken keresztül kevésbé változik. A szerző – ugyancsak korrelációs számításal – kimutatja, hogy Amerikában a presztizs skála valóban kevésbé változott.

I. C. Merriam a társadalmi jólét mérésének szentelt tanulmányában hasonló kérdéseket boncol, mint a fogyasztást tárgyaló fejezet. Megállapítja, hogy a jövedelem-egyenlőtlenségek lassú csökkenési tendenciája az Egyesült Államokban az elmúlt két évtizedben megállt, az egyenlőtlenség már nem csökken. A szegény réteg összetétele az elmúlt húsz évben erősen változott: nőtt az öreg és a nő családfőjű családok aránya. Megvizsgálja, hogy az adóztatás és az ingyenes társadalmi juttatások hogyan befolyásolják a jövedelemelosztást.

(Ism.: Andorka Rudolf)

WAGENFUHR, R.:

BEVEZETÉS A GAZDASÁG- ÉS
TÁRSADALOMSTATISZTIKÁBA

(Einführung in die Wirtschafts- und Sozialstatistik.) – *Statistische Hefte*. 1970. 3. sz. 144–152. p.

Az ismertetés a szerző „Gazdaság- és társadalomstatisztika – a Német Szövetségi Köztársaság példája nyomán” címmel megjelenő könyve bevezető fejezetének rövidített összefoglalását tartalmazza. (A könyv részletes ismertetésére visszatérünk.)

A korszerű, fejlett gazdasággal rendelkező országokban a gazdasági helyzettel, fejlődéssel kapcsolatos folyamatos informá-

ciók iránti igény igen nagy és ezek az igények a fejlődéssel együtt növekszenek. Ez a tény függetlenül az országok társadalmi, gazdasági rendjétől: mind a piacgazdálkodást, mind a tervgazdálkodást folytató országokban elengedhetetlen követelmény a gazdaság és a társadalom szerkezetének, valamint a legfontosabb gazdasági és társadalmi fejlődési folyamatoknak lehetőség szerint pontos ismerete. Ennek ellenére időnként, szabályszerűen felbukkantak információellenes áramlatok is, amelyekben – például a piacgazdálkodást folytató, elsősorban európai országokban – fontos szerepe volt az üzleti titokra való hivatkozásnak is. Könnyűszerrel meg lehet cáfolni a statisztika ellenes szemléletmódot. Köztudott, hogy a tervgazdálkodás alapján irányított gazdaságban a statisztika egyrészt a tervellenőrzés eszköze, másrészt a statisztika szolgáltatja az információkat a tervek készítéséhez. A piacgazdálkodást folytató országokban pedig a „piacok” megfelelő áttekintése nélkül – többek között – nem lehetne hatásosan elhárítani a csoportérdek befolyását.

Napjainkban a statisztikai információk „fogyasztóinak” köre a legfelső államvezetéstől, az egyes vállalatokig, sőt az egyes munkavállalókig terjed ki. Az utóbbi évtizedekben rohamosan fejlődött mind a statisztika iránti igény, mind pedig az ezt kielégítő statisztikai „kínálat”, azzal a felismeréssel összefüggésben, hogy a saját gazdasági és társadalmi helyzet minél jobb ismerete szolgálhat csak kiindulópontul fontos döntések meghozatalakor. Természetesen a döntések kiindulópontjaul szolgálhatnak csak a statisztikai adatok: nem pótolhatják a gazdaság- és társadalompolitikai döntéseket, de lehetővé teszik azokat.

A gazdaság- és társadalomstatisztika fogalmának meghatározásával kapcsolatban emlékeztetni kell arra, hogy a „statisztika” szónak lényegében kettős jelentése van. Jelenti egyszer a statisztikai módszerek felhasználásával nyert eredményeket, adatokat. Nemcsak az eredmények a lényegesek azonban, hanem az alkalmazott módszerek is. A statisztika szó ez utóbbit is magában foglalja. A gazdaságstatisztikus számára nemcsak az érdekes és fontos, hogy például mennyi a lakosok száma egy adott területen, hanem legalább annyira fontos ismernie, hogy miként lehet „legjobban, legolcsóbban, legmegbízhatóbban” megállapítani a lakosok számát. A gazdaság- és társadalomstatisztikában az alkalmazott módszerek és az eredményül kapott adatok elszakíthatatlanul összefüggnek. A statisztika végeredményben módszerek összefoglalása a tömeges jelenségek számszerűsítése és interpretálása érdekében és – ismét utal-

va a statisztika szó kettős értelmére – felöleli mind a statisztikai munka során nyert eredményeket, mind pedig azokat a módszereket, eljárásokat, amelyeknek a segítségével a statisztikai adatokat nyerhetjük. A gazdaság- és társadalomstatisztikának ez a meghatározása azonban még mindig túlságosan általános. Nem valamennyi tömeges jelenség érdekes a társadalom- és gazdaságstatisztika fogalmi meghatározása szempontjából, hanem nyilvánvalóan csak a gazdasági vagy társadalmi jellegűek. Ezért e jelenségek jellemző vonásait is meg kell határozni. Ezek közül a leglényegesebb az, hogy a gazdasági és a társadalmi élet jelenségei sem azonos módon nem ismétlődnek meg, sem nem ismételhők meg; ez különbözteti meg őket azoktól a jelenségek-től, mint amelyekkel például a természettudományok foglalkoznak. A gazdasági és társadalmi élet térhez és időhöz kötött, mint történelmi kategória állandó változásnak van kitéve. Ez a sajátosság kifejezésre jut – mind az eredmények, mind a módszerek tekintetében – a statisztikában, amennyiben gazdasági és társadalmi jelenségek képezik tárgyát. Továbbá – jóllehet a gazdaság- és társadalomstatisztika a jelenségek mennyiségi aspektusaival foglalkozik elsősorban – nem hagyhatja figyelmen kívül a minőségi összefüggéseket sem. A szerkezet alakulásának és a fejlődés folyamatának egyidejű szemlélete, vizsgálata egységet képez; egyik a másik nélkül a statisztikai elemzés elsorvasztásához vezet. Végül, de nem utolsósorban: a különféle gazdasági és társadalmi tömegjelenségek egymással összefüggnek. Ezért különleges jelentősége van a jelenségek együttes vizsgálatának, az egymásrahatások elemzésének.

Ezek előrebocsátása után a gazdaság- és társadalomstatisztika fogalma a következőképpen definiálható: „A gazdaság- és társadalomstatisztika tömegjelenségekkel foglalkozik. Ezeket a térhez és időhöz kötött jelenségeket méri, illetve számba veszi, miközben a jelenségek szerkezetét, fejlődési folyamatát, kölcsönhatásaikat és szerepüket a gazdasági és társadalmi összefolyamat alakulásában különös gonddal veszi figyelembe. A mennyiségi és minőségi aspektusok éppúgy elválaszthatatlan egységet képeznek, miként a tömeges jelenségek megfigyelésének módszere és a megfigyelés eredménye.”

E meghatározás alapján már megkísérelhető a gazdaság- és társadalomstatisztika ésszerű tagolását, rendszerezését felállítani. Ezzel kapcsolatban azonban előjáróban utalni kell arra, hogy a német szakirodalomban a gazdaság- és társadalomstatisztika tagolását, rendszerezését illetően lényegében három különféle álláspontot le-

het megkülönböztetni. Ezek a következők: a) egyesek a rendszerezés problémáját egyáltalán nem is látják; b) mások elvileg elismerik a rendszerezés szükségességét, de szerintük minden erre irányuló kísérlet, közelebbi vizsgálódás után meg nem felelőnek bizonyul; c) a ki nem elégtő kísérletek azt látszanak bizonyítani, hogy a megfelelő rendszerezés eleve lehetetlen.

E nézetekkel vitatkozva, a szerző lényegében arra az álláspontra jut, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban nem azért hiányzik a gazdaság- és társadalomstatisztika megfelelő rendszerezése, mintha a nemzeti számlák rendszere (national accounting) nem rendelkezne kellő rendszerező erővel, hanem azért, mert a nemzeti számlák rendszerének jelenleg használatos szisztémája nem elég korszerű, azt meg kellene újítani és tovább kellene fejleszteni. A döntő ebből a szempontból az, hogy a számlarendszerben az egyes nagy aggregátumok (mint például a nemzeti jövedelem, társadalmi termék stb.) közötti kapcsolatokat egy átfogóbb, nagyobb összefüggésrendszerbe kell beépíteni. E nagyobb összefüggésrendszernek a teljes népgazdasági újratermelés folyamatát kell felölelnie, amely az adott gazdasági és társadalmi rend keretei és a kiinduló gazdasági, társadalmi adottságok alapján zajlik le. A népgazdaság egész újratermelési folyamatát szem előtt tartva alakította ki a szerző könyvének szerkezetét.

A gazdaság- és társadalomstatisztika tárgyalását könyvében négy kötetben tagolja. Az első kötet a termelési mód kérdéseivel foglalkozik. Ebben egyrészt a termelési erőforrások, vagyis a gazdaság számára rendelkezésre álló emberi és természeti erőforrások, valamint az előző termelési periódusokban felhalmozott termelési eszközök (berendezések, felszerelések, készletek) kérdéseit tárgyalja, másrészt vizsgálja a termelési kapcsolatokat a termelésben részt vevő személyek és intézmények között, a tulajdonviszonyokat, és más szerkezeti jegyeket. A második kötet a reálfolyamatokkal foglalkozik. Ennek során elősorban a termelés, a felhasználás és a beruházás problémái állnak a könyv előterében. A harmadik kötet tárgya a monetáris folyamat: a termelés, az elosztás és újraelosztás jövedelmi kérdéseivel foglalkozik, valamint azokkal a szűkebb értelemben vett pénzügyi folyamatokkal, amelyek a megtakarításokkal és hitelezésekkel, a nettó vagyon, a követelések és kötelezettségek változásaival vannak kapcsolatban. A negyedik, zárókötet ismét áttekinti a gazdaságot mint összefolyamatot, és utalásokat tartalmaz a gazdasági hatékonyságra és annak mérésére vonatkozóan. Legvégül a gazdaság- és társadalomstatisztikai adatok pontosságával foglalkozik és a

kötet felöleli a Német Szövetségi Köztársaság Statisztikai Hivatalának statisztikai munkájával szemben támasztható kívánságok „katalógusát” is.

A könyv rendszerezésének rövid ismertetését követően a szerző kitér arra, hogy sok éves egyetemi oktatási tevékenysége során szerzett tapasztalata szerint sokkal nehezebb feladat a szakemberek képzése a gazdaság- és társadalomstatisztika, mint az elméleti statisztika terén. Ez nagyrészt azon múlik, hogy az elmélet és a gyakorlat összekapcsolása e téren rendkívül fontos, de épp ez a követelmény valósítható nehezen meg. Emlékeztet ezzel kapcsolatban Devons angol statisztikus megállapítására, miszerint: „Nehéz elsajátítani annak útját-módját, hogyan használjuk fel korrektül a gazdaságstatisztikát. Nincsenek olyan egyszerű szabályok, amelyek lehetővé tennék, hogy valaki a statisztika használatában szakemberre váljék. Minden lépésnél nehézségek adódnak. A tudást csak a gyakorlat és a statisztika felhasználása során tanúsított körültekintéssel lehet megszerezni.”

Arra a kérdésre, hogy miért szükséges a gazdaság- és társadalomstatisztika tanulmányozása, a szerző a következőképpen válaszol: azért szükséges, mert egy jó közgazdásznak pontosan ismernie kell a gazdaság- és társadalomstatisztikai adatokat, valamint a felvételek módszereit ahhoz, hogy gazdasági modelljét a realitásoknak megfelelően építhesse fel, és „élő” adatokkal táplálhassa azt, különben elefántcsonttoronyban köt ki. Paul A. Barannak és Paul Sweezynek az Amerikai Egyesült Államokra vonatkoztatott véleménye más országok tekintetében is helytálló. E vélemény szerint

paradox helyzet alakult ki az Egyesült Államokban a társadalomtudományok területén. A kutatásokban és oktatásban tevékenykedő tudósok száma gyorsan növekszik. Ezek képzettsége, egyes szakterületekre vonatkozó tudása – beleértve a pontos matematikai bizonyításokat és a legfejlettebb statisztikai módszereket is – sokkal magasabb színvonalon áll, mint akár egy generációval korábban. Egyetemek, alapítványok, kormányzati szervek soha nem látott mértékben finanszíroznak kutatási témákat; könyvek, tudósítások, cikkek áradata jelenik meg. Ennek ellenére ez a túlfokozott intellektuális tevékenység alig járult hozzá újabb fontos ismeretekhez a tekintetben, hogyan funkcionál a társadalmunk és merre tart. A gazdasági, társadalmi környezet egyre növekvő bonyolultsága minden területen egyre nagyobb szakosodást kíván meg. A társadalomtudományok ennek folytán egyre több speciális területre tagolódnak, miközben azok, akik ezekkel a tudományokkal foglalkoznak, egyre inkább „behatárolt” specialistákká, saját területük tökéletesen kiképzett szakembereivé válnak, de mind kevesebb fogalmuk van mások speciális szakterületéről, sőt már meg sem értik azt. A társadalom egésze – amire pedig korábban az ismert társadalomteoretikusok a fő figyelmet fordították – éppen azért, mert túl lép a szakterületeken, a társadalomtudomány látóköréből egyszerűen eltűnt. E vélemények is megerősítik azt a szándékot, hogy a szóban forgó tankönyvben a gazdasági és társadalmi folyamatok egészét, összefüggéseit kell előtérbe helyezni.

(Ism.: Meixner László)

TERÜLETI STATISZTIKA

WILLIAMSON, R. B.:

A TERÜLETI GAZDASÁGI ELEMZÉS EGYSZERŰ INPUT-OUTPUT MODELLJEI

(Simple input-output models for area economic analysis.) – *Land Economics*. 1970. 3. sz. 333–338. p.

Az Egyesült Államokban évek óta tanulmányozzák a városok és gazdasági kistérségek gazdasági fejlődését. A tanulmányozás célja rendszerint az, hogy a térség népességfejlődésének várható irányáról és méretéről tudjanak képet alkotni. A népességfejlődés előrejelzése bázisul szolgál a területkihasználás tervezéséhez. A városi tervezés szándékait szolgáló népességelőrejelzés tipikus változata a népességi trendek egyszerű előrevetítése. A szerző más módon kíván eredményre jutni.

Több könyv és tanulmány foglalkozik a térgazdasági elemzések és előrejelzések gazdasági bázisú megközelítésével és input-

output vizsgálatának elméleti alapjaival. A kistérségek népességnövekedési elmélete szerint a népességnövekedés arányának különbségeit főleg a kívülről származó jövedelmek növekedési rátáinak a különbségei okozzák. Ilyen kívülről származó jövedelem származik a térség „külkereskedelméből”, az idegenforgalomból és a nem helyi kormányzat ottani kiadásából. Minden külső forrásból származó dollár hozzájárul ahhoz, hogy az adott térségben az összes belső kiskereskedelmi forgalom, illetve a jövedelem – közvetve pedig a foglalkoztatottság és a népesség – megtöbbszöröződjék. Másként: minden dolgozó, aki kivitelt termel, vagy más módon, külső forrásból származó jövedelemre tesz szert, lehetővé teszi, hogy abban a térségben megnöjjön a foglalkoztatottság. Az a bizonyos szorzó, ami az itt jelzett elgondolás alapjait al-

kotja, hasonlatos a nemzetközi közgazdasági elmélet Keynes által konstruált külkereskedelmi szorzójának fogalmához. A tényezők változatossága fogja meghatározni az adott térség előnyeit és a külső forrásból származó jövedelem növekedési arányának különböző mértékét.

A gazdasági bázisú elemzés praktikus változatát a szerző egy viszonylag egyszerű Leontief-típusú input-output modellben találta meg. A modellt egy kicsi, világosan körülhatárolt térségre, a texasi Rio Grande alsó völgye régiójára szerkesztette.

A konvencionális input-output modell értékben ábrázolja a szóban forgó térség ágazatainak, illetve szektorainak valamennyi belső és külső – más térségek ágazataival szemben fennálló – kapcsolatát, rendszerint egy évre vonatkozóan. A térség ágazatainak közvetlen ráfordítási együtthatói ezekből az értékadatokból képezhetők. A további számítások alapjául azután ez a ráfordítási együttható matrix szolgál, amelynek segítségével a térség minden egyes ágazatára meghatározható a közvetlen és a közvetett ráfordítások nagysága, a végső kibocsátás egységnyi értékére vonatkoztatva.

Az eredeti dollárértékekből a szerző foglalkoztatottsági mutatókat képzett. Az átszámítás alapjául a becsült foglalkoztatottság/jövedelem arányokat használta. Ezt a munkát 12 helyi szektorra végezte el.

Az elemzés adatait felhasználta egy 12x12-es input-output matrix készítéséhez, továbbá egy hibrid 6x12-es matrix és egy hagyományos gazdasági bázisú modell szerkesztéséhez. A hibrid modell esetében a tranzakciók eredeti dollárértékeit, az utolsó lépcsőben egy megfelelő szorzó segítségével foglalkoztatottsági szorzókká alakította át.

Az alternatív modellek alkalmazásának vizsgálata során feltételezte, hogy a becsült egyedi szorzók nagy tévedésekhez vezethetnek, ezért ellenőrző módszert keresett.

A szerző a továbbiakban kifejtette, hogy mérlegelés alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy a szorzók becsüléséhez a standard 12x12 input-output matrix adná a leg-

jobb támpontokat. Ugyanis ennél a dollárértékből a foglalkoztatásra átszámított változat és a közvetlenül megállapított foglalkoztatási adatok között nincs lényeges különbség. Az elvégzett további számítások is bizonyítják a két változat alapvető hasonlóságát. A szerző azután azt a kérdést is taglalja, hogy milyen esetben szükséges tapasztalati úton is bizonyosságot szerezni, és milyen esetben elegendő az elvont okoskodás, illetve a matematikai módszer.

A három fő modell segítségével készült el a Rio-Grande alsó völgye régió 1984-re előirányzott végleges foglalkoztatási terve.

Összehasonlítási céllal, egyszerűbb és kevésbé bonyolult módszerek alkalmazásával, további tervek is készültek. Ilyenek a teljes foglalkoztatás növekedésének egyszerű, egyenes vonalú geometrikus extrapolációja 1940. és 1964. évi bázison; standard, de magas fokon aggregált 6x6-os input-output modell; a teljes exogén indítékú foglalkoztatás előrevetítéséhez használható egyszerű szorzó; végül, mint a legegyszerűbb módszer: tervezett foglalkoztatási színvonalként a bázisév foglalkoztatási színvonalának változtatás nélküli beállítása.

A következőkben a szerző foglalkozik a különböző előrejelzési módszerek értékelésével, illetve az eltérések magyarázatával és egyúttal a módszer korlátaival és a hibák okainak ismertetésével is (különböző ágazati sajátosságok, a modellbe beépített állandók és az objektív valóság közötti különbség a foglalkoztatottak számát és arányát illetően, a régió ágazatainak bérszintjében mutatkozó szélsőséges egyenlőtlenség, a mezőgazdasági input elégtelen színvonala stb.).

Befejezésként a szerző az adatgyűjtés nehézségeivel és költséges voltával foglalkozik, és azt bizonyítja, hogy az általa alkalmazott módszer – mivel a hagyományos megoldásoknál lényegesen több eredményt hoz – végeredményben a költségek szempontjából is megfelelő.

(Ism.: Horváth Tibor)

IPARSTATISZTIKA

CHAWLA, R. K.–HART, P. E.:

A TERMELESI FÜGGVÉNYEK NEMZETKÖZI
ÖSSZEHASONLÍTÁSA

(An international comparison of production functions: the coal-fired electricity generating industry.)
– *Economics*. 1970. máj. 164–175. p.

A kérdést az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok vonatkozásában a szerzőkön kívül mások is vizsgálták. A szerzők véleménye az, hogy a tárgyilagos és részletes vizsgálat megköveteli, hogy az elem-

zés a termelésre gyakorolt összes input hatását szimultán módon vegye figyelembe. A széntüzelésű villamosenergia-ipar termelésének vizsgálatára ennek megfelelően a termelési függvények módszerét alkalmazzák.

A termelési függvény általános alakja ebben az esetben is

$$Y = f(X_i) \quad (i = 1, 2, \dots, n)$$

azzal a feltételezéssel, hogy az Y azt a

maximális outputot jelenti, amely az input-tényezők optimális kombinációja segítségével elérhető. A legfontosabb termelő tényezők ebben az esetben a tüzelő és az állótőke-állomány; az előbbi a költségek 60–80, az utóbbi 15–30 százalékát teszi ki. Az élő munkát – mint aminek viszonylagos súlya a másik kettőnél lényegesen kisebb ebben az esetben – a szerzők itt nem veszik figyelembe. A vizsgálat korrektsége megköveteli a költségek változatlan áron történő értékelését, valamint a t időpontban üzemelő különböző egységek különböző évjáráthoz ($v = \text{vintage}$) való tartozásának a figyelembevételét, ami adott esetben a fenti függvény megfelelő átalakítását teszi szükségessé:

$$Y_v(t) = g(v, t) f[X_{iv}(t)] \cdot$$

Az elemzés a széntüzelésű villamosenergia-fejlesztő üzemek keresztmetszeti adatain alapult az 1959–1963. közötti időszakban; az évjárat-problémát úgy oldották meg, hogy az állótőke-állományt szétbontották 1954 előtt és 1954 után üzembe helyezett állótőke-állományra. A tüzelőt termélegységekben (British thermal units) mérték.

A szerzők vizsgálataikat Leontief-típusú termelési függvény segítségével végezték, amikor is az állótőke-állomány és a tüzelőanyag helyettesítési elaszticitása bármilyen technológia mellett állandóan zérus. Ez a CES-típusú termelési függvény speciális esete. Termelési függvény alkalmazásakor fennállhat az az aggály, hogy az output függhet még például a vállalkozói ügyességtől és a termelt cikk irányában megnyilvánuló kereslettől is. A jelen esetben azonban ez a szempont figyelmen kívül hagyható, mint-hogy a villamosenergia ipar – az Egyesült Királyságban legalább, de valószínűleg másutt is – nem mutatja az ún. tökéletes verseny jellemvonásait.

Az a feltevés, hogy a konstans helyettesítési elaszticitás zérus, nagyon szélsőséges feltételezés, de kiindulópontul alkalmas. A

Leontief-típusú függvény legegyszerűbb alakja:

$$Y = \min \left\{ \frac{x_1 X_1}{x_2 X_2} \right\},$$

ahol $x_i > 0$ adott konstans.

Ez a formula figyelembe veszi azt a lehetőséget, hogy valamelyik input nincs teljesen kihasználva. Minthogy azonban a feltételezések szerint a jelen esetben ez nem áll fenn, a formula egyszerűbben így írható:

$$Y = x_i X_i \quad (i = 1, 2).$$

Tekintettel azonban arra, hogy a villamosenergia-iparban a korábbi tapasztalatoknak megfelelően a volumen hozadéka növekvő, helyesebbnek látszik a következő formula alkalmazása:

$$Y = x_i X_i^\beta, \quad (\beta > 1).$$

(Alternatív megfogalmazásképpen ajánlják a szerzők a formula olyan átalakítását, ahol az output a magyarázó változó, tehát:

$$X_i = x_i Y^\beta, \quad \text{ahol } \beta < 1).$$

A szerzők az Egyesült Királyságra és az Egyesült Államokra megbecsülték a függvény paramétereit, mind az 1954 előtti, mind az 1954 utáni állóeszköz-állomány figyelembevételével. Az eredmények összehasonlítása alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a volumen hozadéka mindkét országban növekvő, új évjáratok esetében erősebben, mint a régi évjáratoknál, és Amerikában erősebben, mint Angliában.

A paraméterek mindkét országra meglehetősen hasonló értékek. A szerzők a továbbiakban alternatív specifikált termelési függvényekkel folytatják kutatásaikat.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

KERESKEDELMI STATISZTIKA

MEYER-zu-SCHLOCHTERN, F.–YAJIMA, A.:
AZ OECD KERESKEDELMI MODELLJÉNEK
1970. ÉVI VÁLTOZATA

(OECD trade model 1970 version.) OECD Economic Outlook. Occasional Studies. 1970. dec. 39–50. p.

Az OECD kereskedelmi modelljét először 1967-ben dolgozták ki gyakorlati előrejelzések céljára. Azóta rendszeresen felülvizsgálták és módosították annak érdekében, hogy az előrejelzés hatékonyságát növeljék. Így a

tanulmányban ismertetésre kerülő 1970-es modell több szempontból különbözik az eredetitől.¹

Az 1970. évi változat a hét legnagyobb ország (Franciaország, a Német Szövetség)

¹Az előző változatokat illetően lásd: F. G. Adams–H. Eguchi–F. J. Meyer-zu-Schlochtern: An Economic Analysis of International Trade, 1969. (A nemzetközi kereskedelem közgazdasági elemzése, 1969.) OECD Economic Studies Series., valamint H. Eguchi: DES /NI/F/68/7. (Nem publikált OECD tanulmány).

Köztársaság, Olaszország, Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, Kanada és Japán), valamint egy tételként a többi OECD ország és a nem OECD országok részletezésében vizsgálja az export és import alakulását. A modellben az előző változattal megegyezően a következő összefüggések szerepelnek:

- a) Az import a következők függvénye:
- kereslet: az ipari termelés,
 - gazdasági ciklus: az ipari termelés viszonyítva a logaritmikus trendhez;
 - relatív árak: a feldolgozó import-árindexe viszonyítva a GNP árindexéhez.
- b) Az export pedig a következők függvénye:
- a piac növekedése: a piaci országok importjának súlyozott összege;
 - gazdasági ciklus: a piaci országok gazdasági ciklusának súlyozott átlaga;
 - a relatív árak: az adott ország export árindexe viszonyítva a versenyző országok feldolgozó ipari súlyozott export-árindexéhez.

Az export-függvényben van jelentősebb változás. A piaci növekedés változójának elaszticitása a jelen változatban nem korlátozott, hanem más paraméterekkel együtt becsült. Tekintettel arra, hogy a modell előrejelzési célokat szolgál, csak olyan egyenletek szerepelnek, amelyek magyarázó változóit viszonylag könnyű megbecsülni.

Az 1970. évi változat egyenleteit 30, az az 1955–1969-es évekre vonatkozó féléves adat alapján becsülték. Ennek egyik legfontosabb eredménye az import és export elaszticitásoknak a kereslethez és a relatív árakhoz viszonyított becslései.

Az 1967-es változathoz viszonyított leglényegesebb változás az, hogy a jelenlegi egyenletek log-lineárisak, tehát az egyes változók között szorzatalakú összefüggéseket tételeznek fel, mivel a becslés alapjául szolgáló egyenletek a logaritmusok egy lineáris kifejezései.

A becslés javítása és egyszerűsítése érdekében az eredetileg negyedéves adatok alapján számított modellekről féléves adatok felhasználására tértek át. Míg a negyedéves modellekben több, különböző nagyságú időeltolódással is kellett számolni, addig a féléves adatok alapján csak néhány, egységesen féléves időeltolódással számoltak.

Az import-függvényben a legfontosabb keresleti változó az ipari termelés. Ezzel kapcsolatban két komolyabb probléma merült fel. Az ipari termelés alakulása nem jellemzi közvetlenül a fogyasztók és a feldolgozók által importált késztermékek volume-

nét, valamint az ipari termelés általában kevésbé fontos szerepet tölt be az OECD előrejelzési gyakorlatában.

Más megoldásként szóba jöhetett volna az is, hogy a GNP nagyobb tételeinek valamilyen kombinációját használják, azonban végül is különböző regressziós vizsgálatok eredményeként ezt a lehetőséget elvetették.

A tanulmány részletesen ismerteti az import- és export-egyenletek keresleti változóival kapcsolatos problémákat, majd vázolja a modell megoldását, ami a legkisebb négyzetek módszerével történt oly módon, hogy a tényleges és számított értékek közti eltéréseket az export oldalon arányosan szétosztották.

A modell továbbfejlesztéseként azt vizsgálták, hogy milyen visszahatása van a kereskedelemnek a GNP-re. Erre számszerű példák alapján került sor oly módon, hogy egy adott ország belső viszonyainak változása milyen mértékben hat más országok külkereskedelmére és fizetési mérlegére. Az OECD modell standard változata a GNP vagy az ipari termelés országonkénti indexét exogén változóként kezeli. Tehát ezek előrejelzéseit behelyettesítve a modellbe adódnak az import és export becslései. Az eredményeket a meglevő tényszámokkal összehasonlítva, az eltérések elemzése – amit a tanulmány néhány példával illusztrált – nagyon hasznos és fontos információk forrása lehet.

A példákban több iterációs lépésen keresztül azt vizsgálták, hogy milyen hatással lenne a többi ország gazdaságára az, ha az Egyesült Államok GNP-je csak 3,5 százalékkal növekedne évenként a tényleges 5,1 százalék helyett. Felhívjuk a figyelmet azonban arra, hogy az eredmények igen nagy mértékben függnak a számításokban alkalmazott szorzóktól. Annak érdekében, hogy a modell kibővítése valóban alkalmas legyen gazdaságpolitikai döntések előkészítésére az egyes országokra vonatkozóan, külön-külön, önmagukban teljes modelleket kellene készíteni, amelyekben explicit és konzisztens jövedelem és ármeghatározó mechanizmusok lennének.

A függelékek részletesen ismertetik a strukturális egyenleteket, a súlyozási sémákat, valamint az adatok forrását és összeállításának módját.

(Ism.: Marton Ádám)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

Wiadomości statystyczne

A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL
FOLYÓIRATA

1971. ÉVI 3. SZÁM

Sztanew, S.: A Bolgár Népköztársaság Állami Tájékoztatói Hivatalának jövő feladatai.

Zaremba, Z.: A születési hellyel kapcsolatos információ jelentősége és használata.

Dzienio, K.: Az 1970. évi népszámlálás mint a mezőgazdasági tájékoztatás forrása.

Kopec, H.: A „foglalkozás” kifejezés különböző értelmezései.

Tarkowski, J.: Adatarchivumok a társadalomtudományok igényei számára.

Rupinski, G.: A Statisztikai Főhivatal Statisztikai és Gazdaságkutató Osztályai Tudományos Tanácsának második plenáris ülése.

Mijakowski, A.: A községek statisztikai vizsgálatának terve.

Adamczyk, J.: Mintavételi módszer az életszínvonal vizsgálatához Plockban.

Markiewicz, M.: Az ingázás statisztikai vizsgálata.

Gontarski, Z.: Ingázás egyes kiválasztott városokban.

Wnuk-Lipinski, E.: A munkáscsaládok időmérlege.

1971. ÉVI 4. SZÁM

A statisztikai információs rendszer vitája a Statisztikai Főhivatal Statisztikai Bizottságának 11. plenáris ülésén, 1971. január 22.

Michnowska, K.: A társadalmi fogyasztási alap hatása a háztartások fogyasztására.

Kozłowski, Cz.: Az 1970. évi általános népszámlálás előzetes eredményei: népesség és lakások.

Latuch, M.: A háztartások az 1970. évi népszámlálásban.

Rapewski, Z.: A nemzeti jövedelem struktúrája és az árrendszer.

Paradysz, S.: Az ipar termelési és munkatermelékenységi mutatója számításának statisztikai módszerei.

Az időszerű gazdasági információ áttekintése.

Litmanowicz, M.: Vásárlási viszonyok.

Zegzdryn, R.: Főiskolai hallgatók a nappali tagozat tantárgyai szerint 1969/1970.

Szczytowska-Serafinowicz, D.: Az egyetemi hallgatók gyakorlati kiképzése.

Wróblewski, L.: Szarvasmarha- és sertésállomány, 1970. december.

Szybisz, B.: Szabványosított input-output táblák az Európai Gazdasági Közösség országaiban.

Gadek, K.: A nemzeti jövedelem összehasonlításának módszerei a KGST-országokban.

1971. ÉVI 5. SZÁM

Iszkowski, J.-Peche, T.: A statisztikai információrendszer megváltoztatásának problémái.

Zajac, K.: A statisztika mint a vállalati társadalmi-gazdasági jelenségek elemzésének eszköze.

Zagórski, K.: A népesség társadalmi-foglalkozási csoportok szerinti megoszlása az 1970. évi népszámlálás alapján mint a társadalompolitika információs forrása.

Gontarski, Zb.: A népszámlálási adatok felhasználása az urbanizációs folyamatok vizsgálatára.

Luszniewicz, A.: Az életszínvonal szintetikus mutatói: elmélet és gyakorlat.

Welfe, Wl.: Az életszínvonal és a népesség fogyasztásának szintetikus mutatói.

Stefanowicz, B.: Adatnyilvántartás – bank vagy rendszer?

Bracha, Cz.: Statisztikai területek és népszámlálási körzetek mint mintavételi keret.

Zeglicki, J.: A kartográfiai munkák fejlődése a lengyel Statisztikai Főhivatalban.

Podgórska, B.: A termelési költségek ökonometriai ágazati modelljének összeállítása.

Az aktuális gazdasági információ kérdései.

Klimczyk, M.: Statisztikai makro-régiók.

Mierzejewski, S.: A földterületek tagosítása tárgyában hozott rendelet végrehajtása.

Osikowski, E.: Az egyszemélyes háztartás költségvetése.

Litmanowicz, M.: Az élelmiszer-vásárlás körülményei.

Podgórski, K.: A legjobb statisztikai témájú doktori disszertáció elkészítéséért folytatott verseny eredményei.

1971. ÉVI 6. SZÁM

Jacek, K.: A parasztok jövedelmei.

Krzysztofciak, M.: A statisztikai információ keresletét és használatát formáló tényezők a népgazdaságban.

Dluski, M.: A Statisztikai Főhivatal számára készülő beszámolók csökkentésének irányelvei és szabályai.

Kwiecien, W.: Megjegyzések a mennyiségi módszerek igényéről és felhasználásáról a gazdasági tevékenységben.

Swiecicki, M.: A mérés tényezőinek és módszerének minősítése.

Smolinski, Z.: A belső vándorlás hipotézisei, 1971–2000.

Zegzdryn, R.: Az oktató központok vizsgálatából lezúrt következtetések.

Kordos, J.-Mlotkowski, M.: A betegség miatt hiányzó munkásokról készített mintavétel módszerei.

Peuker, Z.: A reálkereset eloszlásának összehasonlítása az eloszlás előrejelzésével.

Podgórska, B.: A termelési viszonyokban bekövetkezett változások termelési költségekre gyakorolt befolyásának ökonometriai elemzése.

Balcerowski-Ryzy, B.: A diagnosztikai mutatók objektív kiválasztásának módszerei.

Walczak, T.: Tapasztalatok az ODRA-1304-es számítógépnek a Statisztikai Főhivatalban való felhasználásával kapcsolatban.

Salwa, J.-Semczuk, Z.: A lakosságnak nyújtott szolgáltatások a vidéki lakosság szempontjából.

Kosk, L.: A közgazdászok helyzete a kereseti kritériumok szerint.

ВЕСТНИК

СТАТИСТИКИ

A SZOVJETUNIO MINISZTERTANACSA MELLETT
MUKODO KOZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1971. ÉVI 6. SZÁM

Butov, A.-Pogoszov, I.: A Szovjetunió ipara az új ötéves tervben.

Csudnovszkij, D.-Sapiro, I.-Baranova, Sz.: A beruházások vizsgálatának néhány módszertani kérdése az ágazati kapcsolatok mérlegében.

Belova, V.: A család ideális és kívánt gyermek számára vonatkozó vélemények vizsgálata.

Szmulevics, B.: A mai malthusianizmus.

Veneckij, I.-Matjuha, I.: Reprezentatív felvételek a KGST-tagországok központi statisztikai szerveinek gyakorlatában.

Golubinceva, M.-Koszmodem'janszkaja, V.: A gépésítés és automatizálás állóeszközeinek számbavétele az iparvállalatoknál.

Neszterov, L.-Luspenko, B.-Tiscsenkov, E.: A számítástechnika az ENSZ-ben.

T. E.: Az Ázsiai Statisztikusok Konferenciájának 10. ülészaka.

Koboev, I.: Az 1970. évi népszámlálás Finnországban.

1971. ÉVI 7. SZÁM

Pokin'csereda, A.: A Szovjetunió mezőgazdasága új fejlődési szakaszban.

Vladimirszkij, B.: Az ipari termelési költség- és munkatermelékenységi adatok elemzése.

Szlavkin, A.: Az automatizált adatbank összetétele kidolgozásának egyes kérdései a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalában.

Adamov, V.-Garmas, L.: A termelés értékesítésére vonatkozó együttható változását előidéző tényezők elemzése.

Fedorov, V.: A statisztikai információ és a gazdaság szabályozása a kapitalizmusban (a Német Szövetségi Köztársaság példáján).

Litvincsev, Sz.: A lakóépületek helyreállítási értéke megállapításának sajátosságai.

Jakovlev, G.: Az állami statisztikai járási (városi) információs gépi adatfeldolgozó állomások szervezési kérdései.

Zaurov, M.: A termelés terjedelme növekedéséből a munkatermelékenység emelkedésére eső hányad meghatározásának módja.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala gépi adatfeldolgozó rendszere vezető dolgozóinak tanácskozása.

statistika

ekonomicko-statistický časopis

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1971. ÉVI 5. SZÁM

Az egységes társadalmi és gazdasági információk rendszer törvényével kapcsolatos dokumentumok.

Ceska, J.: Az 1971. évi statisztikai felvételek és az 1972. évi program.

Miklus, J.: Az állóeszközök trendje és újratermelése Szlovákiában, 1948–1968.

Pokorny, Zd.: A programok szabványosításának befolyása a hatékonyságot célzó feladatok összeállításánál.

PRZEGLĄD STATYSTYCZNY

A LENGYEL KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG STATISZTIKAI SZAKOSZTÁLYÁNAK FOLYÓIRATA

1971. ÉVI 2. SZÁM

Luszniewicz, A.: Az életszínvonal szintetikus mutatói Lengyelországban.

Jankowska-Zorychta, Z.: A termelés-szervezés egyes problémáinak matematikai leírása.

Barankiewicz, M. N.: A többlépcsős szállítási program megoldása dekompozíciós módszerrel.

Pyka, T.: A beruházások optimális telepítése programjának matematikai módszere.

Szczepankiewicz, E.: Néhány korrelációs függvény.

Gilewicz, A.: A munkánál esetlegesen felmerülő veszély szintjének becslése.

DEMOGRAFIE

revue pro výzkum populačního vývoje

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1971. ÉVI 2. SZÁM

Valentej, D. I.: Tudományrendszer és népesedési törvény.

Wynnyczuk, V.: A népesedési vizsgálatokkal kapcsolatos érdeklődés állása és alakulása a Szovjetunióban.

Cerny, M.: A genetika felhasználása a népesedéspolitikában.

Seemanová, E.: A konzangvinitás trendje Kelet-Szlovákiában, 1921–1961.

Votluka, V.: A nők gazdasági tevékenységének matematikai modellje.

Vidláková, O.: Döntéshozatal a környezettel kapcsolatosan.

STATISTICA

edita sotto gli auspici delle Università di Bologna Padova e Palermo

A BOLOGNAI, PÁDUAI ÉS PALERMOI EGYETEM FOLYÓIRATA

1971. ÉVI 1. SZÁM

Ammanari, P.: A történeti sorok fejlődési egyenletességének mutatója és annak felhasználása és előnye.

Majakos, R.: Az olasz nép struktúrája a községek demográfiai kiterjedése szerint (1951–1961).

Frosimmi, R. V.: Aszimmetrikus eloszlások.

Bellavista, L. V.: Általánosított Student-féle eloszlás karakterisztikus függvénye.

Majakos, R.: A görög népesség újszülötteinek neme (1860–1968.).

Baikunth Nath, G.: Szukcesszive csonkított bivariáns normál mintavétel becslése.

STATISTISK

TIDSKRIFT

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1971. ÉVI 2. SZÁM

Frank, O.: Kettős reláción alapuló osztályozás gráf-elméleti modellje.

Hofsten, E.: Az európai népesség strukturális változásainak társadalmi következményei.

Wahlström, S.: Egyszerű véletlen vagy szintetikus mintavétel a reprezentatív felvételekben?

A Központi Statisztikai Hivatal beszámolója, 1970.

1971. ÉVI 3. SZAM

Vretblad, B.: Kritériumok keresése a statisztikai tanulmányi eredmények előrejelzéséhez.

Wallberg, K.: A statisztikával szemben támasztott követelmények egy társadalmi-demográfiai rendszerben.

Thomsen, I.: A nem válaszolás hatása az 1969. évi norvég választási felvételen.

Blomquist, N.: Menethosszak a rendszer szimulációban (példa).

POPULATION

A FRANCIA DEMOGRAFIAI INTÉZET FOLYOIRATA

1971. ÉVI 2. SZAM

Destefanis, M.: A szovjet aktív népesség: struktúra és fejlődés.

Leridon, H.: A termékenység tényezői Martinique szigetén.

Garlot, E.: A nemzetközi szervezetek tevékenysége a demográfia területén. 2. rész: Az Egyesült Nemzetek munkájának mérlege és programja.

Levy, C.-Castest, B.: Egy megfigyelési centrumban élő fiatalok szociális jellemvonásai.

Festy, P.: A házasságkötések arányszáma Nyugat-Európában a háború óta.

Houdaille, J.: A közúti balesetek okozta halálozás világviszonylatban.

Houdaille, J.: A 18. század végén született európaiak fizikai jellegzetességei.

1971. MÁRCIUS (KÜLÖN SZAM)

Tabah, L.-Bahri, A.-Dellouci, B.: A foglalkoztatás Algériában az 1966. évi népszámlálás alapján.

Bouisri, A.-Pradel de Lamaze, F.: Algéria népessége az 1966. évi népszámlálás szerint.

Allmen-Joray, M.-Allmen-Joray, F.: A családnagysággal és a születésszabályozással szemben elfogult magatartás.

Laphman, R.: Modernizálódás és fogamzásgátlás Közép-Marokkóban.

Marcoux, A.: Tunézia népességének növekedése.

Picquet, M.: Belső vándorlás Tunéziában.

Tarifa, Ch.: Alapfokú és középfokú oktatás Tunéziában.

Vallin, J.: A tunéziai országos demográfiai vizsgálat.

Paulet, C.: A születések és halálozások hiányos anyakönyvi bejegyzésének indítékai: tunéziai tapasztalat.

Vallin, J.: A házasságkötések arányszáma Tunéziában.

1971. ÉVI 3. SZAM

Henry, L.: Hivatali rangsor, jogszabályok és karrier. Szolgálati idő szerinti előléptetés – kiválasztás.

Sagalen, M.-Jacquard, A.: A házastárs választása és homogámia.

Frèche, G.: Languedoc és Auch, Montauban és Roussillon intendánsi kerületek népessége a 17. és 18. században.

Sauvy, A.: A vidékről való elvándorlás. Két tanulmány a migrációról.

Le Bras, H.: A nem állandó népesség elméletének alapjai.

ALLGEMEINES

STATISTISCHES

ARCHIV

A NÉMET STATISZTIKAI TARSASAG FOLYOIRATA
(NÉMET SZÖVETSEGI KÖZTARSASAG)

1971. ÉVI 1. SZAM

Krengel, R.: Gazdasági növekedés és áralakulás – A gazdaságtudomány követelményei az árstatistikával szemben.

Fürst, G.: Mi az mennyiség, mi az ár? Az értékek deflálásának problémái.

Kunz, D.: Az időbeli árösszehasonlítás feladatai és módszerei.

Guckes, S.: A térbeli összehasonlítás feladatai és módszerei.

Günzert, R.: A fogyasztói árfelvételekről.

Nellessen, W.: A közigazgatás automatizálása és a hivatalos statisztika a Német Szövetségi Köztársaságban.

Herbold, H.: Gazdasági vállalatok automatizált adatfeldolgozása statisztikai célokra.

Bartels, H.: Egy statisztikai adatbankrendszer felépítéséhez.

Schäffer, K.-A.: Rétegzett mintavétel tervezése több jellemzős pontossági követelmények előírása mellett.

Deininger, R.: Jelentés „A gépi adatfeldolgozás jelentősége a statisztikai adatgyűjtésben és közzétételben” téma előadásainak vitájáról, 1970. szeptember 17.

Index: 22.755

STATISZTIKAI SZEMLE

Megjelenik havonta egyszer

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5-7. Telefon: 155-208

Kiadóhivatal: Budapest II., Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530 (305. mellék)

Kiadja a Statisztikai Kiadó Vállalat

Kiadásért felel: Kecskés József igazgató

Előfizethető: a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál

Előfizetési díj: félévre 78,- Ft, egy évre 156,- Ft

Csekk számlaszám: egyéni 61.272, közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlájára)

Terjeszti: a Posta Központi Hírlapiroda

Beszerezhető a Statisztikai Kiadó Vállalat Statisztikai és Számítástechnikai Könyvesboltjában

Budapest II., Keleti Károly utca 10. Telefon: 158-018.

Készült a Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat Nyomdájában, Budapest 71.1768 – F.v.: Mihályi Zoltán